

Bijlage bij het hoorcollege *Het Europa van dictators*

HET EUROPA VAN DICTATORS

EEN HOORCOLLEGE OVER
HET INTERBELLUM, 1919-1939

door Peer Vries

Inhoudsopgave

[Peer Vries](#)

[Bob Kommer](#)

[H1. Inleiding: Europa aan het einde van WO1](#)

[H2. De instabiliteit van de nieuwe democratieën in Europa](#)

[H3. De kloof tussen ideaal en werkelijkheid](#)

[H4. De moeizame verhouding tussen etnisch nationalisme en democratie](#)

[H5. De vredesverdragen en de mislukte democratisering](#)

[H6. Verruwing en retoriek van geweld bij rechts en links](#)

[H7. Het ontbreken van een democratische infrastructuur](#)

[H8. De angst voor revolutionair links en het fascisme](#)

[H9. Rechts-autoritaire en fascistische bewegingen](#)

[H10. De vredesverdragen en de internationale orde](#)

[H11. Waren er reële alternatieven?](#)

[Appendices](#)

[Kaarten en data](#)

[Aanbevolen literatuur](#)

[Bibliografie](#)

[Colofon](#)

Peer Vries

Prof. dr. Peer Vries studeerde economische en sociale geschiedenis aan de Universiteit Leiden waar hij na zijn afstuderen ging werken en ook promoveerde. Tot september 2019 was hij Honorary Research Fellow aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam. Van 2007 tot 2016 was hij professor voor economische wereldgeschiedenis aan de Universiteit Wenen. Van 2005 tot 2010 was hij gastprofessor aan de Nankai University School of Economics in Tianjin China. Voordien was hij onder andere visiting academic fellow van het Department of Economic History van de London School of Economics and Political Science; L.J. Rogier Professor voor vergelijkende wereldgeschiedenis aan de Universiteit Nijmegen en Fellow van het Netherlands Institute for Advanced Study in the humanities and social sciences te Wassenaar. Hij is lid van de Academia Europaea en was mede-oprichter van het Journal of Global History en van het Global Economic History Network.

Naast onderwerpen als de 'Great Divergence', gaat zijn aandacht al geruime tijd uit naar de industrialisatie van Japan, waarover hij een aantal werken schreef:

- *The wealth and power of nations. Japan and the idea 'Rich nation, strong army', 1868-1937*, op zijn website op [ResearchGate](#).
- *Averting a great divergence, State and economy in Japan, 1868-1937* (Londen 2019)
- *An East Asian route of industrialization? The case of Japan* (Leiden /Boston 2022)

Opgenomen i.s.m. Bob Kommer Studio's

Bob Kommer Studio's, opgericht in 1952, is één van de oudste geluidsstudio's van Nederland. Naast het verzorgen van geluid voor diverse natuur- en animatiefilms, doet Bob Kommer Studio's al meer dan 20 jaar het 6-kanaals surround geluid van Omniversum en andere IMAX-theaters in Europa. De studio wordt ook gebruikt voor o.a. het inspreken van luisterboeken en het opnemen van hoorcolleges.

Kijk voor meer informatie op <http://www.bobkommer.com>

H1. Inleiding: Europa aan het einde van WOI

“Peace without victory”¹

“The world must be made safe for democracy”.²

“The war to end war”.³

De oorlog die later de Eerste Wereldoorlog ging heten, was een catastrofe van ongekende omvang in de modern geschiedenis van Europa. Voor enige gegevens verwijs ik naar [Appendix 1](#). De verdragen die na de Eerste Wereldoorlog werden gesloten, waren buitengewoon veelomvattend en het resultaat van zeer lange onderhandelingen waarbij zeer veel partijen waren betrokken. Zij behelsden veel meer dan simpele vredesverdragen. Zij beoogden een geheel nieuw Europa te creëren.⁴ Het Verdrag van Versailles, om ons tot het uitvoerigste te beperken, werd getekend door meer dan dertig landen. Het aantal landen dat officieel of officieus vertegenwoordigd was in Parijs bij de ondertekening was nog hoger. Meer dan vijftig commissies hadden zich in meer dan 1600 sessies over details ervan gebogen. De delegatie van de Verenigde Staten omvatte uiteindelijk 1300 personen, burgers en militairen, die van het Verenigd Koninkrijk meer dan 400. Het Verdrag van Versailles omvatte 440 artikelen; dat van Saint-Germain-en-Laye 381 en dat van Trianon 314. De wapenstilstand tussen Duitsland en de Entente werd op 11 november 1918 ondertekend, het Verdrag van Versailles ruim een half jaar later op 28 juni 1919.

Doel, naast uiteraard het ‘afhandelen van de oorlog’, het mogelijk maken en stimuleren van ‘zelfbeschikking’ en democratie en het creëren van een nieuw systeem van internationale samenwerking dat de kans op het uitbreken van nieuwe, grote gewapende conflicten moest verkleinen.

Zelfbeschikking van naties en zelfbestuur van mensen (democratie) werden geacht een einde te maken aan de onderdrukking en de neiging tot oorlogvoering die imperia zou hebben gekenmerkt. Met name de Amerikaanse President Woodrow Wilson was daarvan overtuigd. Wat betreft de pleidooien voor zelfbeschikking van naties is opvallend dat die ook door Lenin en Trotski werden onderschreven en expliciet verdedigd al vóór Wilson dat deed, zonder overigens ooit heel precies aan te duiden wat hij ermee bedoelde en hoe het in de praktijk gerealiseerd zou kunnen worden.

---

¹ Woodrow Wilson in een rede van 22 Januari 1917 waarin hij voor het Congres pleitte voor de neutraal blijven van de Verenigde Staten in de oorlog in Europa, die hij via overleg wilde beëindigen.

² Woodrow Wilson in zijn rede van 2 April 1917 waarin hij het Congres vroeg om een oorlogsverklaring aan Duitsland. Voor die rede zie Appendix 4.

³ Ook “The war to end all wars”, oorspronkelijk uit het boek van H.G. Wells uit 1914, *The war that will end war*.

⁴ Ik zal in dit college nergens uitvoerig ingaan op de situatie in Rusland/ De Sovjet Unie en in het Ottomaanse Rijk, laat staan met ontwikkelingen elders in de wereld die direct met Eerste Wereldoorlog en zijn nasleep te maken hebben. Dit gebeurt om puur pragmatische redenen. In het mij ter beschikking staande bestek zou het simpelweg te veel zijn om ook daar diep op in te gaan, bovendien zou een analyse van het Ottomaanse rijk en wat er gebeurt met zijn ‘opvolgers’, op Turkije na alle geheel in Azië en Afrika, een expertise vereisen die ik niet heb. De gehele wereld behandelen zou te ver voeren, hoewel de Eerste Wereldoorlog echt een wereldoorlog was. Het gaat mij om specifiek ontwikkelingen in Europa.

Lenin /Trotski

from revolutionary Russia. In April 1917, the Russian Provisional Government had declared as a war aim "the establishment of a permanent peace on the basis of the self-determination of peoples." By the time the Bolsheviks seized power in November, Vladimir Lenin was convinced that ethnic nationalism, because of its disintegrating effect on existing state structures, would help spread the proletarian revolution across Central Europe. The "Declaration of the Rights of the Peoples of Russia," issued by Lenin on November 15, promised all "non-Russian nationalities in Russia, full freedom, including freedom of secession."¹⁷ One week later Leon Trotsky announced his government's intention to negotiate a "democratic peace" with Germany "on the basis of self-determination of nations," and on December 6, he challenged the Allies to accept these arrange-

Wilson

Having announced his Fourteen Points on 8 January 1918, on 11 February 1918 Wilson stated: "National aspirations must be respected; people may now be dominated and governed only by their own consent." "Self-determination" is not a mere phrase; it is an imperative principle of action."
"Just what is it that America stands for? If she stands for one thing more than another it is for the sovereignty of self-governing people."

Imperia waren monarchieën. Dat betekende dat de monarchie als bestuursvorm nu ook vaak als verdacht ging gelden. De vredesverdragen creëerden direct of indirect veel nieuwe staten of veranderden bestaande staten zeer ingrijpend, steeds met de bedoeling /hoop ze in democratieën en waar haalbaar in republieken te veranderen.

In het geval van Duitsland en Oostenrijk-Hongarije gold de vorming van democratische instituties als voorwaarde voor verdere onderhandelingen na de wapenstilstand. Wilson wilde hier 'regime change'. Dergelijke instituties zouden er dan - in elk geval wat de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk betrof - ook in de nieuwe staten moeten zijn. In dat kader droegen zij en bondgenoten ook actief bij aan de bestrijding van ondemocratische bolsjewisten in Hongarije en in Rusland. Zie Mulder, *Economic weapon*, 70, 72, 93 en 106. In dit opzicht was Wilson's beeld van het Habsburgse Rijk gaandeweg negatiever geworden. Ook dit empire was hij in de loop van 1918 als 'onderdrukkend' gaan beschouwen, ondanks het feit dat het Oostenrijkse deel ervan sinds 1907 universeel kiesrecht voor mannen vanaf 23 jaar kende en er gegarandeerde collectieve rechten voor minderheden bestonden.

November 1918 Giovanni Giolitti

"De laatste militaire rijken zijn aan hun einde gekomen en dat is een buitengewoon goede zaak. Het militarisme is verzwakt, de democratie heeft de laatste en meest verschrikkelijke beproeving doorstaan en triomfeert nu in de hele wereld, en daarmee zijn de onmetelijke offers niet vergeefs geweest." Uit Nolte *Faschistische Bewegungen*, 7 Eigen vertaling

Democratie werd alom gezien als de bestuursvorm die het beste aansloot bij de geest van de tijd. Zie Mazower, *Dark continent*, 2: "Universal acceptance of democracy as the normal and natural form of Government."

Vaak werd er, zeker door Wilson, een nauwe relatie gepostuleerd tussen intern bestuur en internationale orde. Democratieën zouden geen oorlogen voeren. Zelfbeschikking en democratie zouden in Wilson's optiek leiden tot een vreedzame internationale samenwerking: 'het volk' zou geen oorlog willen. Politici zouden zich moeten laten leiden door 'public opinion'. Zie voor een aantal treffende citaten [Appendix 4](#) en Carr, *Twenty years' crisis*, 17, 33-36.

This belief in the interdependence of domestic and international life was reiterated succinctly in Wilson's war message of April 2, 1917: "The world must be made safe for democracy." The president asserted that autocracy alone could explain the irrational militarism of the Kaiser's government, which had thwarted the will of his peaceable people. It was clear to Wilson that wars of aggression occurred "when peoples were nowhere consulted by their rulers" and instead were "used as pawns and tools" in pursuit of dynastic interests. "Self-governed nations" did not "set the course of intrigue" in order "to strike and make conquest." These were the designs of despots or ambitious cabals, "happily impossible" where citizens demanded and received "full information concerning all the nation's affairs." The deliberative prerogatives and practices of self-government needed safeguarding within individual nations, so that robust insti-

Carr, *Twenty years' crisis*, 17, 33-36.

17. Woodrow Wilson: Peace would be secured if international issues were settled "not by diplomats or politicians each eager to serve his own interest, but by dispassionate scientists – geographers, ethnologists, economists - who had made studies of the problems involved."

33. Woodrow Wilson, maar niet alleen hij, was er heilig van overtuigd dat:

"The people wanted the high things, the right things, the true things."

"Statesmen must follow the clarified common thought or be broken."

At the Paris Peace Conference one had to be prepared to follow the opinions of mankind and to express the will of the people rather than that of the leaders of the Conference.

35. Lord Cecil in Britain: "What we rely upon is public opinion."

36. 10 September 1931 Lord Cecil for League of Nations: "There has scarcely been a period in world history when war seems less likely than it does at present."

Die betere samenwerking zou vorm krijgen en gegarandeerd worden door nieuwe internationale organen, die een nieuwe internationale orde zouden creëren.

This integrative internationalism was epitomized in Wilson's vision for a League of Nations: a deliberative, egalitarian polity demanding significant concessions of sovereignty from its members. Rather than the national right of self-determination, Wilson promoted the civil right of self-government, by which he meant participation, by all constituents of a polity, in determining its public affairs.

Die nieuwe orde zou transparant en gereguleerd zijn en een einde maken aan 'achterkamertjespolitiek' van vooral grote mogendheden. Om dat te bereiken was een 'Volkenbond' nodig. Zie hiervoor Wilson's Veertien Punten, [Appendix 3](#). Die zou er ook daadwerkelijk komen.

Op papier zien we onmiskenbaar een 'rise of democracy': Talloze landen kregen een nieuwe, veel democratischer grondwet, breidden hun kiesrecht sterk uit en kregen parlementen met uitgebreide bevoegdheden. Er was in dit opzicht veel optimisme. Zie bijvoorbeeld Nolte, *Faschistischen Bewegungen*, 7.

Voor die nieuwe Grondwetten, zie [Appendix 5](#)

Opvallend: Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog waren er drie republieken in Europa, aan het einde van 1918 dertien. Mazower, *Dark continent*, 1-2.

Verder een uitbreiding van het kiesrecht. Die was overigens al gaande voor de oorlog.

Share of adult males allowed to vote, in percentages, 1870-1913

	1870	1900	1913
Austria*	24.7	34.3	94.5
Belgium	8.5	90.7	91.6
Denmark	72.9	85.4	87.8
France	87.0	90.0	90.5
Germany	80.8	94.2	86.6
Italy	8.9	26.5	89.8
Netherlands	11.3	45.8	67.0
Norway	21.0	89.7	95.0
Sweden	21.5	27.5	76.5
United Kingdom	32.2	61.5	62.4

*Austria here refers to the 'Austrian' part of the Austrian-Hungarian Doppelmonarchie

Van Zanden and Van Riel, *Structures of inheritance*, 245. Since all these figures only refer to male adults, the shares of total population that were allowed to vote will have been only roughly a quarter of the percentages of given here.

In the UK there were three Reform Acts (1832, 1867, 1884) which gradually extended the franchise before universal manhood suffrage was passed in 1918. In the years preceding the Italian reform the percentage of enfranchised population aged twenty and above was 38.7 in Germany, 32.5 in Sweden, 28.8 in the UK and 43.4 in France. In Italy it was only 15 per cent and reached 42 per cent with the reform of 1907.

The socialist vote as a percentage of total vote

Austria 1911	25.4
Belgium 1912	22.0
Britain 1910	16.4
France 1914	16.8
Germany 1912	34.8
Italy 1913	17.6

Ferguson, *Pity of war*, 29.

Na beëindiging van de oorlog zien we in heel Europa - als steeds in deze tekst minus Rusland en Turkije - een sterke toename van het aantal mensen dat stemrecht heeft, nu ook veel vaker vrouwen. Verwijs wederom naar de nieuwe grondwetten. Ook Nederland en het Verenigd Koninkrijk kregen algemeen mannen- en vrouwenkiesrecht; In België konden in 1919 voor het eerst alle volwassen mannen stemmen met één man één stem.

Niet irrelevant in deze context zijn ook de zeer omvangrijke landhervormingen in de Baltische staten en Roemenië

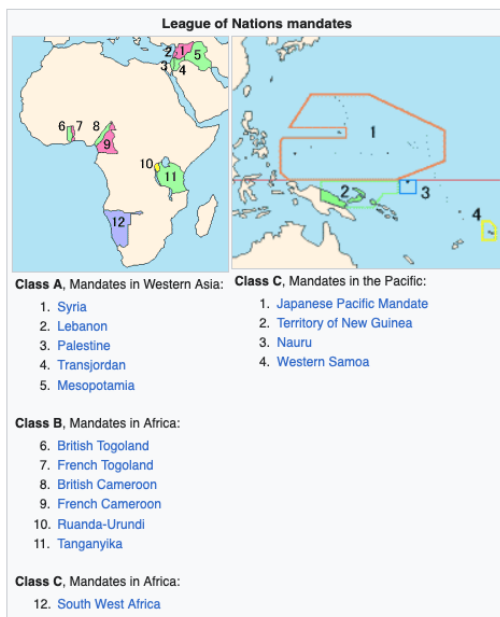

Hetgeen, ik zou bijna zeggen 'uiteraard', niet lukte. Vanaf het begin van de besprekingen in Versailles hadden de andere drie 'groten', Lloyd George, Georges Clemenceau en Vittorio Orlando, vaak heel andere, veel minder idealistische doelstellingen dan Wilson. Italië blonk eigenlijk steeds zonder veel schroom uit in "heilig egoïsme" volgens een quote van Antonio Salandra (1853-1931), die van Maart 1914 tot Juni 1916 Eerste Minister van Italië was. Frankrijk wilde koste wat kost Duitsland in toom houden en het Verenigd Koninkrijk dat niet wilde dat Frankrijk op het continent te sterk en Duitsland te zwak werd, en had zich liefst weer in een 'splendid isolation' begeven om zich op zijn Empire te kunnen richten.

Geen van deze drie mogendheden was sterk genoeg om zijn wil echt door te zetten. Twee Europese grootmachten, Duitsland en de Sovjet-Unie, waren aanvankelijk geen lid van de Volkenbond en waren in die zin internationaal enigszins geïsoleerd.

Het zelfbeschikkingsrecht werd niet van toepassing geacht op 'onvolwassen volkeren' buiten Europa. De Europese imperia buiten Europa bleven bestaan. Hun voortbestaan stond nooit serieus ter discussie. Zij werden zelfs uitgebreid via zogeheten 'mandaatgebieden'.

The mandate system was established by Article 22 of the Covenant of the League of Nations, drafted by the victors of World War I. The article referred to territories which after the war were no longer ruled by their previous sovereign, but their peoples were not considered "able to stand by themselves under the strenuous conditions of the modern world". The article called for such people's tutelage to be "entrusted to advanced nations who by reason of their resources, their experience or their geographical position can best undertake this responsibility". U.S. President Woodrow Wilson and South African General Jan Smuts played influential roles in pushing for the establishment of a mandates system. The mandates system reflected a compromise between Smuts (who wanted colonial powers to annex the territories) and Wilson (who wanted trusteeship over the territories).

Er werd geen 'racial equality-clause' opgenomen in het Convenant van de Volkenbond, omdat met name Australië en vervolgens ook het Verenigd Koninkrijk daar niet vóór waren en Wilson zelf die wél vóór was, ook overstag ging. Uiteindelijk werd een voorstel zo'n 'clause' op te nemen niet aanvaard. Dit leidde tot grote verontwaardiging, met name in Japan.

H2. De instabiliteit van de nieuwe democratieën in Europa

Aantal regeringen en gemiddelde duur van de regeerperiode in diverse Europese landen vóór en ná het begin van de Grote Depressie

Vóór

Land	Periode	Aantal regeringen	Gemiddelde regeerperiode in dagen
Portugal	Mei 1918-Mei 1926	30	117
Joegoslavië	December 1918-Januari 1929	24	154
Spanje	Maart 1918-September 1923	12	166
Duitsland	November 1918-Maart 1930	18	210
Frankrijk	November 1917-November 1929	18	239
Italië	Oktober 1917-Oktober 1922	7	260
Oostenrijk	Oktober 1918-September 1930	16	267
Finland	April 1919-Juli 1930	14	294
Estland	Januari 1921-Juli 1929	10	306
Tsjechoslowakije	September 1918-December 1929	12	340
Ierland	Januari 1919-Maart 1932	10	368
België	Mei 1918-Juni 1931	11	432
Noorwegen	Januari 1913-Mei 1931	9	441
Zweden	Oktober 1917-Juni 1930	10	461
Denemarken	Maart 1920-April 1929	6	533
Verenigd Koninkrijk	Januari 1919-November 1931	7	668
Nederland	September 1918-Augustus 1929	4	996

Ná

Land	Periode	Aantal regeringen	Gemiddelde regeerperiode in dagen
Portugal		--	--
Joegoslavië		--	--
Spanje	April 1931-Juli 1936	19	101
Duitsland	Maart 1930-Januari 1933	4	258
Frankrijk	November 1926-Juni 1940	22	165
Italië		--	--
Oostenrijk	September 1930-Mei 1932	4	149
Finland	Juli 1930-Maart 1940	6	592
Estland	Juli 1929-Oktober 1933	6	260
Tsjechoslowakije	December 1929-Oktober 1938	6	537
Ierland	Maart 1932-Juni 1938	3	750
België	Juni 1931-Februari 1939	11	285
Noorwegen	Mei 1931-Juni 1945	4	1281

Zweden	Juni 1930-December 1939	5	694
Denemarken	April 1929-Mei 1942	1	4750
Verenigd Koninkrijk	November 1931-Mei 1940	3	1035
Nederland	Augustus 1929-Augustus 1939	5	730

Linz, Quiebra de las democracias, 127-129. Linz geeft geen informatie over Polen en Roemenië. In de periode van November 1918 tot Mei 1926 had Polen dertien eerste ministers en vijftien regeringen. Tussen 1930 en 1940 kende Roemenië achttien verschillende premiers en vijftientig verschillende kabinetten.

De neergang van de democratie in de loop van het Interbellum

De nu volgende tabel vereenvoudigt uiteraard sterk. Vaak is niet eenduidig vast te stellen wanneer iemand 'echt' aan de macht kwam en de schaal van democratisch naar autoritair naar dictatoriaal is glijdend en in laatste instantie enigszins willekeurig. Bovendien waren er vaak kortstondige afwisselingen van regeringsvorm maar de volgende opsomming lijkt mij desalniettemin veelzeggend.

De neergang van de democratie in de loop van het Interbellum. Het moment waarop de democratie *de facto* werd afgeschaft

Hongarije vanaf 1920, autoritair regime onder Miklos Horthy, nu eens meer 'open' dan weer onder sterke extreemrechtse invloed bijvoorbeeld in de jaren 1932-1936 toen Gyula Gömbös (1866-1936), een groot Mussolini bewonderaar met fascistische ideeën, premier was. Horthy regeerde als regent voor een afwezige en *de facto* niet bekende koning voor een niet nader aangeduide tijdsduur

Italië 1922, begin fascistisch regime Benito Mussolini

Spanje 1923, autoritair regime van Miguel Primo de Rivera; 1936-1939 geslaagde machtsgreep door Francisco Franco (1892-1975) die een dictatuur vestigt

Bulgarije 1923-1926, fascistoïde regime van Aleksandar Tsankov, 1934-1935, dictatuur, vanaf 1935 "koninklijke kabinetten"

Albanië, vanaf 1925, met enige wisselingen *de facto* onder een militair dictator, in de persoon van president en daarna koning Zog(u)

Polen 1926-1935, autoritair bestuur van Jozef Pilsudski. Zijn voornaamste concurrent tot ongeveer 1930, Roman Dmosky (1864-1839) van de Nationaal Democratische Partij, was fel nationalist, tegen gelijke rechten voor minderheden, antisemiet en voor een katholiek Polen voor de Polen

Portugal 1926, militaire staatsgreep, vanaf 1932 autoritair regime onder Antonio de Oliveira Salazar (1889-1970)

Letland vanaf 1926, autoritair regime onder Karlis Ulmanis

Litouwen vanaf 1926, autoritair regime onder Antanas Smetona die in 1926 na een militaire coup het presidentschap aangeboden kreeg en tot 1940 als autocraat heerste. In 1935 werden alle partijen behalve de zijne verboden

Joegoslavië vanaf 1929, koningsdictatuur

Duitsland vanaf 1933, dictatuur van Adolf Hitler

Oostenrijk vanaf 1933, autoritair-dictatoriale regimes onder Engelbert Dolfuss, Kurt Schuschnigg en vanaf maart 1938 Adolf Hitler

Estland 1934, regerings- en staatshoofd Konstantin Päts roept de noodtoestand uit en regeert voortaan alleen

Griekenland vanaf 1936, dictatuur van Ioannis Metaxas. Daarvoor waren er ook al periodes van dictatuur geweest

Roemenië 1938, Koningsdictatuur van Carol II. In de praktijk was het bestuur van het land voordien ook vaak verre van democratisch geweest met een grote invloed van rechtse en extreemrechtse groeperingen

Sudetenland 1938, deel van Nazi Duitsland onder Adolf Hitler

Slowakije vanaf 1939, autoritair regime onder President Jozef Tiso. In feite werd het gebied al sinds Oktober 1938, toen het autonoom werd, autoritair bestuurd

Protectoraat Bohemen en Moravië vanaf 1939, onder Adolf Hitler

Frankrijk vanaf 1941 autoritair regime onder Maarschalk Philippe Pétain

Als gezegd, Rusland /Sovjet-Unie en Turkije worden in deze analyse verder niet besproken maar ook zij, net als Japan (vanaf eind jaren twintig) en het China van Chiang Kai-shek (vanaf het midden van de jaren twintig), ontwikkelden zich *niet* in democratische richting. De Sovjet-Unie was een totalitaire dictatuur.

Eind jaren dertig was het overduidelijk dat ook de creatie van een nieuwe, vreedzame wereldorde was mislukt, niettegenstaande het commentaar van Neville Chamberlain, 30 september 1938, na ondertekening van het Verdrag van München

“I believe it is peace for our time.” “Now I recommend you to go home and sleep quietly in your beds.”

Empire-building was buiten Europa nooit uit de mode geweest, maar nu waren er ‘nieuwe’ - tot op zekere hoogte: alle drie deze landen hadden ook voordien al overzeese expansie bedreven - zeer agressieve empire-builders op het wereldtoneel, namelijk Duitsland, Italië en Japan. Zij vonden dat zij ook recht hadden op koloniën en extra *Lebensraum.*, de eerste twee landen met name *in* Europa. In hun ogen hadden de oude koloniale mogendheden de hele wereld ingepikt en hen uitgesloten. Wat dat betreft, was de Tweede Wereldoorlog een “great imperial war” (Overy) van de ‘have-not nations’ tegen de ‘have-nations’.

“We are the proletarian people in respect to the rest of the world. Nationalism is our socialism. This established, nationalism must be founded on the truth that Italy is morally and materially a proletarian nation”, *Manifesto of the Italian Nationalist Association, December 1910* Enrico Corradini (1865-1931) Italiaans schrijver /journalist en nationalist. Zie ook Kita Ikki (1883-1937) Japans schrijver en intellectueel, die met zijn nationalistisch-sociale denkwijze een enorme impact heeft gehad op de Japanse maatschappij in de 20e eeuw.

Blokkades tijdens de Eerste Wereldoorlog hadden aangetoond hoe relatief zwak landen zonder kolonies en zonder een grote vloot waren in vergelijking met landen die wél over kolonies en een grote vloot beschikten. Zij konden worden afgesneden van de toevoer van voedsel en grondstoffen. De Eerste Wereldoorlog had ook geleerd hoezeer oorlog tot *totale oorlog* was

geworden en dus een sterke economie en haar volledige mobilisatie vereiste. Ook in deze opzicht werkte de Eerste Wereldoorlog zeker door. De crisis van de jaren dertig leidde tot economische blokvorming, die met name de angst afgesneden te worden van essentiële importen sterk deed toenemen in landen zonder eigen periferie.

In de landen die de oorlog verloren, werd de uitkomst van de vredesverdragen, die inderdaad werden gedictieerd en waarover niet in persoonlijk contact tussen winnaars en verliezers was gediscussieerd, nooit echt geaccepteerd. Zie bijvoorbeeld Duitsland, en, nog duidelijker maar met minder consequenties voor de Europese vrede, Hongarije. Iets anders - daarover aan het einde meer - is natuurlijk of dat het verval van de democratie en de komst van een nog grotere nieuwe wereldoorlog kan verklaren.

Duitsland: Vom Reichstag mit 237 gegen 138 Stimmen ermächtigt, am 22 Juni 1919, musste die Regierung Bauer den Versailler Vertrag im Spiegelsaal des Versailler Schlosses am 28. Juni 1919 ohne Abstriche unterzeichnen. In namentlicher Abstimmung votierte die Nationalversammlung mit großer Mehrheit für die Ratifizierung: Insgesamt gaben 325 Abgeordnete ihre Stimme ab. Davon stimmten 209 mit Ja, 116 mit Nein. (klz/04.07.2019). Zie: <https://www.bundestag.de/dokumente/textarchiv/2019/kw27-kalenderblatt-versailler-vertrag-650500>. Zie voor verdere informatie [Appendix 9](#)

In **Oostenrijk** stemden sociaaldemocraten en christelijk-socialen voor het aannemen van het Verdrag van Saint-Germain-en-Laye (97 stemmen) de Duitsnationalen tegen. (23 stemmen)

Hongarije signed The Treaty of the Trianon, in June 1920 in France; it was ratified by the Hungarian Government, under strong pressure from the Powers, in November 1920. Unaniem gedragen verwerping *Nem, nem, soha!* ("No, no, never!") and *Mindent vissza!* ("Return everything!" or "Everything back!"). NB Hungary had disarmed itself and the country was then invaded by Czech, Serbian, and Romanian troops.

Niet alleen de Verdragen van Parijs riepen weerstand op. De Sovjet-Unie onder Stalin wilde de situatie die was ontstaan door Brest-Litovsk, 'herzien' en ontwikkelde met name in de jaren 1930 zelfs verdergaande expansieplannen. Interessant in dezen is dat Putin momenteel zo vaak verwijst naar 1917 en Brest-Litovsk en beweert dat Lenin c.s. grote delen van het oude Rusland heeft weggegeven terwijl dat helemaal niet nodig was omdat Rusland in die oorlog aan de *winnende* hand was. Deze dolkstootthese is zo mogelijk nog meer een legende dan die welke in Duitsland na de Eerste Wereldoorlog de ronde ging doen. Zowel de Sovjet-Unie als Duitsland legden zich niet neer bij de *grenzen* en vaak zelfs het *bestaan* van Polen.

Lenin noemde Polen "een bastaard van Versailles". Molotow, die Minister van Buitenlandse Zaken zou worden, ging nog verder en noemde het "de monsterachtige bastaard van Versailles". Johnson, *Faustian Bargain*, 36. Er zijn meer van dergelijke uitspraken van Russische zijde zie bijvoorbeeld Weber, *Der Pakt*. See Hans von Seeckt, head of the Reichswehr from 1920 to 1926, who was responsible for successfully remodelling the army in Knox, *Threshold of power*, 286: Germany would rearm and "take back everything we have lost". In the process "Poland must disappear, through its own inner weakness and through Russia, with our help". Josef Wirth, Reichskanzler from 10 May 1921 - 14 November 1922 agreed: "Polen muss erledigt werden." Ook Gustav Stresemann, korte tijd in 1923 Rijkskanselier en daarna tot zijn dood in 1929 Minister van Buitenlandse Zaken, heeft nooit vast willen leggen dat Duitsland de grenzen erkende die het sinds 1919 in het Oosten had. Wat betreft de grenzen in het Westen gold dit wel.

De annexaties door de Sovjet-Unie van gebieden verloren in Brest-Litovsk en 'teruggekregen' via het Molotov-Ribbentrop Pact, leidden op hun beurt tot veel steun in die gebieden voor Duitslands inval in

Rusland in 1941. Bijna *vier miljoen* niet-Duitsers steunden Hitlers troepen aan het Oostfront, een veel te vaak vergeten facet van de Tweede Wereldoorlog dat niets van doen heeft met de afhandeling van de Eerste Wereldoorlog in de bekende vijf verdragen van Parijs.

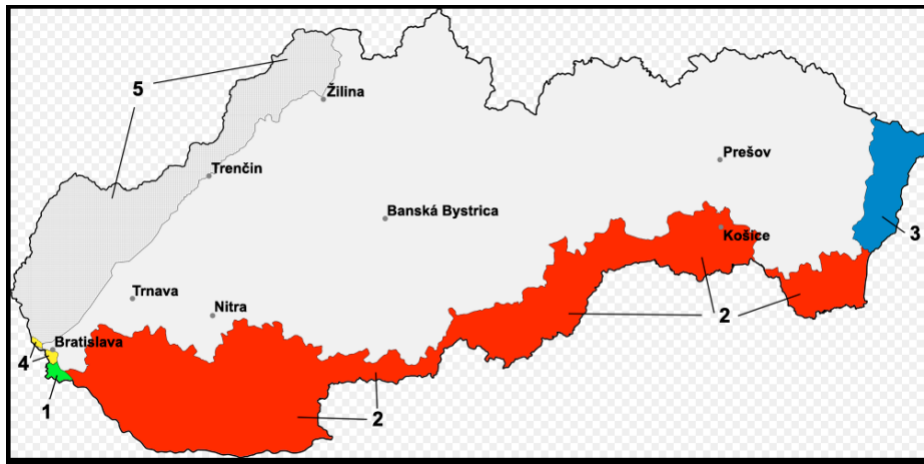
Buitenlandse steun voor Hitler aan het Oostfront, 1941-1945

Russia	800,000	Spain	47,000
Hungary	800,000	Belarus	47,000
Romania	500,000	Slovakia	45,000
Finland	500,000	Netherlands	40,000
Caucasus	280,000	Belgium	38,000
Ukraine	250,000	Lithuania	20,000
Italy	250,000	Poland	20,000
Croatia	145,000	France	10,000
Latvia	100,000	Norway	6,000
Estonia	60,000	Denmark	4,000

Müller, *Unknown Eastern front*, 254. Not included in these figures are ethnic German conscripts from Alsace-Lorraine and Poland, whose number cannot exactly be determined. In 1944 in total some 763,000 men came from the germanised territories Alsace-Lorraine, Eupen-Malmedy and from Poland, i.e., Polish Germans. Approximately 800,000 people who had been citizens of Austria prior to 12 March 1938 served in the German Wehrmacht at all fronts from 1938 through May 1945. Approximately 159,000 people who had been citizens of Austria prior to 12 March 1938 served in the Waffen SS which was not a part of the Wehrmacht although it functioned as a full equivalent of the Army. The population of the protectorate Bohemia and Moravia was mobilized for labour that would aid the German war effort, and special offices were organized to supervise the management of industries important to that effort. The Germans drafted Czechs to work in coal mines, in the iron and steel industry, and in armaments production. Consumer-goods production, much diminished, was largely directed toward supplying the German armed forces.

Diverse landen in Centraal-Europa die niet tevreden waren met de uitkomst van de vredesverdragen na Wereldoorlog I, hadden die altijd graag herzien en zagen daar met de opkomst van Mussolini en Hitler meer kans toe, hetgeen tot veel conflicten leidde. De belangrijkste twee ontevreden landen waren Polen en Hongarije, die beiden terugkeken op een verleden waarin zij veel groter waren geweest. Polen had grote conflicten met de Sovjet-Unie, Litouwen, de Ukraine en Tsjechoslowakije. Hongarije met name met Roemenië, Joegoslavië en Tsjechoslowakije. Enige jaren na het formele einde van de wereldoorlog leken de conflicten 'bevroren', maar in de jaren dertig werden een paar ervan weer meer acuut. Opvallende voorbeelden: Tsjechoslowakije verkreeg Teschen in Polen in 1938 na het Verdrag van München, van Duitsland. Slowakije kreeg een stukje van Polen in 1939, toen het Duitsland steunde bij zijn inval daar. Zie verder de twee Scheidsrechterlijke Uitspraken van Wenen ('Vienna Awards' of 'Vienna Arbitrations'). Conflicten tussen Centraal en Oost-Europese staten onderling gedurende het Interbellum waren een zeer belangrijk ingrediënt in het ontstaan, verloop en de aard van de Tweede Wereldoorlog.

November 1938 De Eerste Scheidsrechterlijke Uitspraak van Wenen was een overeenkomst tussen as-mogendheden nazi-Duitsland en Italië waarbij Tsjecho-Slowakije gedwongen werd om het zuidelijk deel van Slowakije (inclusief Kassa (nu Košice) en een deel van Roethenië (nu een deel van Oekraïne) af te staan aan Hongarije.

Map of Slovakia with border-changes in the south and east against Hungary & Germany (1939-1945) 1) Bratislava bridgehead part of Hungary until 15 October 1947 2)Southern Slovakia, from 2 November 1938 until 1945 to Hungary, due to the First Vienna Award 3) Strip of land in eastern Slovakia around the cities of Stakčín & Sobrance, part of Hungary from 4 April 1939 (following the Slovak Hungarian War) until 1945 4) Devín and Petržalka (now parts of the city of Bratislava), from 1938 until 1945 part of Germany 5) German "Protection Zone", military occupation as a result of the protection treaty with Slovakia

Augustus 1940 De Tweede Scheidsrechterlijke Uitspraak van Wenen was the second of two territorial disputes that were arbitrated by Germany and Italy. On 30 August 1940, they assigned the territory of Northern Transylvania, including entire Mara Mures and part of Crisana from Romania to Hungary.

Een aantal andere 'grenscorrecties' in de periode 1938-1941 - afgezien van Duitse en Italiaanse aanwinsten:

Rusland kreeg Bessarabië van Roemenië en een deel van Boekovina. Bulgarije het zuidelijke deel van de Dobroedzja

Bulgarije hielp bij de inval Joegoslavië en Griekenland en kreeg delen van Thracië en Macedonië (eerst toebehorend aan Griekenland en Servië)

Bij de verovering van Joegoslavië kreeg Hongarije een deel van de Vojvodina en deel van Slovenië

Hitler-Duitsland had ten tijde van de Tweede Wereldoorlog, en ook bij het volstrekken van de Holocaust, zeer veel medeplichtigen *in heel Europa* - en in zekere zin ook in Japan. Het is in dat opzicht misleidend in een analyse van de oorzaken van de Tweede Wereldoorlog de focus zo sterk enkel op Duitsland te leggen zoals vaak gebeurt.

De Volkenbond was over het geheel genomen geen succes, hoewel in de jaren twintig wel enkele succesjes werden behaald. De Verenigde Staten werden er nooit lid van. Twee andere grote mogendheden, Duitsland en de Sovjet-Unie, waren lange tijd geen lid. Duitsland werd pas in 1926 toegelaten en de Sovjet-Unie pas in 1934. Toen was de Volkenbond op zijn 'hoogtepunt' maar ook op een 'keerpunt'. In 1933 trad Japan uit, gevolgd door Duitsland in oktober van datzelfde jaar en Italië in december 1937. Toen de Sovjet-Unie in 1939 Finland aanviel, werd zij uit de organisatie gezet. De Volkenbond had nooit meer dan 58 aangesloten landen als lid, in 1934-1935.

De internationale politiek was weer een kwestie van bruto machtsspel en vaak ook 'geheime diplomatie' tussen de 'great powers' geworden. Zie bijvoorbeeld het Verdrag van Rapallo tussen Duitsland en de Sovjet-Unie van 1922, 'München' in 1938, waar Tsjecho-Slowakije en de Sovjet-Unie beide *niet* waren uitgenodigd, het Molotov-Ribbentrop/ Stalin-Hitler Pact van 1939 met zijn geheime aanhangsel. Voor het Verdrag van München zie [Appendix 7](#).

Veel internationale afspraken werden simpelweg genegeerd. Zie bijvoorbeeld de inmenging van Duitsland, Italië en de Sovjet-Unie in de Spaanse Burgeroorlog; de inval van Italië in Abessinië /Ethiopië, of buiten Europa, de inval van Japan in Mantsjoerije. Hitler, als bekend, betaalde niet langer 'herstelbetalingen', remilitariseerde het Rijnland, voerde de dienstplicht weer in, herbewapende Duitsland, viel Oostenrijk binnen, annexeerde Sudetenland, maakte Bohemen en Moravië formeel en Slowakije meer informeel tot protectoraat, annexeerde het Memelgebied, allemaal *tegen* de verdragsbepalingen en allemaal *zonder* enige consequentie.

H3. De kloof tussen ideaal en werkelijkheid

Aangedragen oplossingen – steeds aangepast aan de harde realiteit – kwamen voort uit bepaalde probleemanalyse. Die luidde in de optiek van 'Wilsonianen' als volgt:

De Eerste Wereldoorlog was het gevolg geweest van het feit dat 'het volk' door de aanstichters van die oorlog niet werd gekend in belangrijke beslissingen en dat kleine groepjes leiders plannen konden smeden, allianties konden vormen en geheime verdragen konden sluiten die de bevolking van hun landen in oorlogen konden storten. Democratieën waar het volk soeverein is, zouden zijns inziens geen oorlogen beginnen. Wanneer iedereen deel is van natie en die natie bestuurt het land i.e., wanneer de natie zelfbeschikking heeft en het volk soeverein is, dan zal oorlog uitgebannen worden. Zie de rede van Wilson waarin hij voorstelt Duitsland de oorlog te verklaren. [Appendix 4](#).

Was de Eerste Wereldoorlog het gevolg van intriges van elites en het onderdrukken/negeren van naties?

Wat het eerste punt betreft, lijkt zij mij correct. De beslissingen die uiteindelijk tot de oorlog leidden, werden door een verbazingwekkend klein aantal mensen genomen zonder enige democratische inbreng en het ging die mensen om machtspolitiek, nationale trots, eer, status als grootmacht et cetera, nauwelijks om nationale wensen /gevoeligheden van de massa. De oorlog werd niet veroorzaakt door

nationale animositeiten uitgedragen door nationalistische massabewegingen/-partijen en hun activiteiten. In die zin is de oorlog niet door 'nationalisme' veroorzaakt. Zie opmerkingen in Mann, *Sources of social power. Volume 3*, 139 en 159. De Eerste Wereldoorlog een conflict tussen "ideologically inflected, status-obsessed statesmen, wielding geopolitical reasons that did not make all that much sense." "The people ... were largely irrelevant to decision making." "Nationalism had not been responsible for the war; aggressive nationalism was the consequence of the war."

Het was slechts een hele kleine groep mensen die beslissingen nam over oorlog en vrede. Beslissen over oorlog en vrede en buitenlands beleid waren vaak het prerogatief van de monarch of werden *de facto* volledig gecontroleerd door diplomaten en militairen. Hier volgt slechts het voorbeeld van het Habsburgse Rijk. De situatie in autocratisch Rusland was uiteraard niet beter, in Duitsland niet veel. When the First World War began, the Austrian *Reichsrat* in Vienna was closed, having been prorogued on 16 March 1914 by Minister-President Karl Stürgkh (1859-1916) because of political gridlock in Bohemia. This was in stark contrast to Hungary where the *Reichstag* in Budapest continued to meet throughout the war and offered some semblance of civilian control over the war regime. In November 1915, Alexander von Spitzmüller (1862-1953) found that the Cabinet ministers were systematically kept in the dark on foreign affairs, a situation he found intolerable. Joseph Baernreither (1845-1925) observed in June 1916 that "our Cabinet is the only one in Europe in which the most critical issues of the day are not discussed and may not be discussed." Emperor Charles I 1887-1922 ordered the recall of parliament on 25 April 1917. When the *Reichsrat* re-opened on 30 May 1917, only 421 deputies were present, with ten having been imprisoned for political offenses, and many others deceased or unable to travel to Vienna.
https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/governments_parliaments_and_parties_austria

Open, transparante diplomatie kwam er overigens nooit omdat ook Wilson al snel duidelijk werd dat die niet werkte

Het idee dat de oorlog, toen die er eenmaal was, door 'de bevolking' met enthousiasme werd begroet, geldt in recente literatuur als weerlegd of wordt in elk geval sterk genuanceerd. Vergelijk Ferguson, *Pity of war* met Kieft, *Oorlogsenthouiasme* en voor Duitsland Smith, *Germany*, Chapter 10 waar hij met name wijst op plichtsbesef, opoffering en 'Durchhalten'.

Zo er al brede steun was - en dan nog betrekkelijk en niet langdurig - dan pas *na* de oorlogsverklaringen. Left-wing parties and movements gave their support to government. They did not want to look anti-patriotic. They wanted to be taken seriously and considered as a valuable and trustworthy part of the nation. They hoped to be able to get some of their demands granted.

Duggan 28 Italy for First World War in total 3.5 million soldiers mobilized, only 8,000 of them volunteers.

Velen steunden de oorlogspanningen en vochten voor hun vaderland omdat zij de oorlog waarin dat vaderland verzeild was geraakt als defensief en preventief maar niet als aanvalsoorlog beschouwden. Zie mooi lang citaat in Carr, *Twenty years' crisis*, 104-105. Duitse socialisten bleven in groten getale tot het einde overtuigd dat zij hun land tegen Rusland moesten verdedigen.

Velen verwachtten bovendien een korte oorlog, zodat het gemakkelijker was ermee in te stemmen. In het Verenigd Koninkrijk hoorde men vaak "Met Kerst zal het allemaal voorbij zijn" en Keizer Willem II verkondigde tegenover Duitse soldaten: "Jullie zullen thuis zijn vóór de bladeren van de bomen zijn gevallen". At the start of the Italian involvement in the war, the Italian government envisioned a "brief and sacred war".

Wat onmiskenbaar wél het geval was, is dat de oorlog, in elk geval aanvankelijk, één *maakte*. Zie *Burgfrieden* in Duitsland, *Union Sacrée* in Frankrijk en België, en de opstelling van de Oostenrijkse sociaaldemocraten.

In der Reichstagsitzung vom 4. August 1914 stimmten auch die - oft als „vaterlandslose Gesellen“ bezeichneten - Sozialdemokraten bei nur zwei Enthaltungen für die dringend benötigten Kredite zur Finanzierung des drei Tage zuvor ausgebrochenen Krieges. Die ansonsten zerstrittenen Parteien schlossen einen Burgfrieden und wollten für die Dauer des Krieges ihre Auseinandersetzungen nicht mehr in die Öffentlichkeit tragen. Die unerwartet starke Geschlossenheit der Nation brachte Kaiser Wilhelm II. im Reichstag mit dem Wort “Ich kenne keine Parteien mehr, kenne nur noch Deutsche” auf den Punkt.

To this day, President Raymond Poincaré’s message to the Chamber of Deputies and the Senate on 4 August epitomizes the *Union sacrée*, the sacred unity of all Frenchmen in defence of the fatherland:

In the war that is now beginning, France will have Right on her side, whose eternal power peoples can no more disregard with impunity than individuals can. France will be heroically defended by all her sons; nothing can break their *Union sacrée* in the face of the enemy; today they are all united as brothers in indignation against the aggressor and in patriotic faith.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog riep koning Albert I alle Belgen op hun tegenstellingen te begraven om eensgezind een *union sacrée* te vormen tegen de Duitse invaller. Deze Godsvrede kwam al snel onder druk te staan door conflicten tussen Franstaligen en Vlaamsgezinden in het bezette land,

In Oostenrijk: But even the Social Democratic leadership succumbed to the jingoism of the outbreak of the war and in a manifesto of July 28 (the day on which general mobilization was ordered) it called upon workers to show by their deeds that “even the men of class-war will be faithful to the colours up to their last breath”.

Oorlogvoering smeedde bevolkingen aaneen tegen de gemeenschappelijke vijanden en was moeilijk te verenigen met een denken in termen van klassen of individuen, ook in economisch opzicht. De *nationale* economie werd belangrijker en dus de staat maar ook allerlei vormen van ‘corporatisme’ en van planning en coördinatie door de staat. Die nationale consensus zwakte na verloop van tijd af, maar het is niet irrelevant te vermelden dat óók de SPD in Duitsland fel tegen ‘Versailles’ was - en niet tegen ‘Brest-Litovsk’ had gestemd.

De nationale bewegingen *in* het Habsburgse Rijk speelden geen rol in het *ontstaan* van de Eerste Wereldoorlog. De oorlog tussen het Habsburgse Rijk en Servië, waar inderdaad nationalistische bewegingen actief waren, was meer uitzondering dan regel.

De bestaande allianties lijken weinig ‘nationaal’ gemotiveerd. Zie bijvoorbeeld de alliantie Frankrijk-Rusland, het land dat de democratie zegt te hebben uitgevonden in alliantie met een op en top autocratie; de alliantie van het protestantse en ‘Pruisische’ Duitse Rijk met het katholieke Oostenrijk, met in principe als derde partner Italië; de alliantie Frankrijk-Verenigd Koninkrijk, twee elkaar beconcurrerende imperialistische mogendheden

Tijdens de oorlog werd in toenemende mate geprobeerd via toezeggingen aan ‘nationalisten’ de imperia waarin die woonden te verzwakken. Ook in die zin wakkerde de oorlog nationalisme aan. Voorbeelden:

De Duitsers lieten Lenin naar Rusland gaan om dat land te verzwakken, zij zegden 'autonomie' toe aan gebieden in het Balticum en deden, net als de Russen, in dit opzicht ook toezeggingen aan Poolse nationalistes.

De Geallieerden deden allerhand toezeggingen aan mensen die zeiden 'de' Polen, Tsjechen en Slovakken, 'Joegoslaven', enzovoorts te vertegenwoordigen m.b.t. een toekomstige zelfstandigheid om hen zo los te weken uit het Oostenrijks-Hongaarse Rijk.

Ze deden trouwens ook allerlei beloften aan de Italianen in het Pact van Londen van 1915 om hen los te weken van Duitsland /Oostenrijk-Hongarije, toezeggingen die niet te verenigen waren met wat ze 'Joegoslaven' voorspiegelden.

Er werden ook allerhand beloften gedaan aan gebieden in het Ottomaanse Rijk die zich wilden afscheiden en aan 'zionisten'. Duitsers probeerden Indiërs en Ieren tegen het Verenigd Koninkrijk op te zetten en steunden Ierse opstandelingen daadwerkelijk.

In het Habsburgse rijk werd 'nationalisme' sterker doordat in elk geval in het Oostenrijkse deel ervan het leger een permanente noodtoestand uitriep, zowel áán als áchter het front weinig efficiënt optrad, liet merken bepaalde niet-Duitse bevolkingsgroepen niet erg te vertrouwen en de greep op haar gebied als geheel begon te verliezen. Het Oostenrijkse en het Hongaarse deel van het Rijk gedroegen zich bovendien - vanuit hun specifieke belangen - meer nog dan voorheen als twee verschillende staten. Zie bijvoorbeeld Judson, *Habsburg Empire*.

Nogmaals: Nationalisme was in menig opzicht eerder een *gevolg* van de oorlog dan een *oorzaak*.

Opvallende genoeg, gezien de meestal negatieve connotatie van het begrip, pleitte Wilson met zijn 'zelfbeschikking voor volkeren' voor nationalisme, althans wanneer we dat begrip niet in zijn alledaags geworden betekenis maar in zijn sociaalwetenschappelijke betekenis opvatten. Zie de definitie van Gellner, *Nations and nationalism*,

"het politieke principe, dat ervan uitgaat dat politieke en nationale territoriale eenheden samen moeten vallen = dat staat en natie samen moeten vallen."

Staat = Natie en Natie = Staat

Hier is een vrij uitvoerige extra toelichting nodig aangezien staat, natie en nationalisme, centrale begrippen in het verdere verhaal, zeer complexe, vaak verschillend uitgelegde, 'glibberige' begrippen zijn

'Natie-staat' en 'nationalisme' waren wereldhistorisch gezien relatief nieuwe ideeën, die pas echt wijdverbreid begonnen te worden met de Franse Revolutie.

Grote bestuurlijke eenheden waren altijd 'imperia' geweest.

Imperia zijn gebieden met één uiteindelijk soeverein die bestaan uit verschillende bestuurlijke eenheden die elk op hun manier bestuurd worden met acceptatie van bestaande verschillen. Dat gebeurt via een systeem van indirect bestuur, waarbij in laatste instantie een bepaald gebied (het centrum) heerst over de rest (de periferie). Kernbegrippen zijn hier centrum /periferie, verschillen, en indirect bestuur.

Voor de 'logic of empires' zie Burbank en Cooper, *Empires in world history*.

In een moderne staat is de wet gelijk voor allen. Nota bene: dat is niet per se hetzelfde als dat allen gelijk zijn voor de wet. Er is in politieke zin geen centrum dat zich van periferieën onderscheidt, alle staatsburgers zijn als burgers gelijk. Het bestuur is direct in zoverre dat tussenliggende bestuurslagen steeds besturen op basis van gedelegeerde bevoegdheden.

De moderne staat wordt gekenmerkt door:

- een aaneengesloten gebied met een grens
- door de aanwezigheid van staatsburgers
- rule by law
- monopolies van legitiem geweld, bestuur, en belasting
- legitimiteit, op basis van recht en procedures. Hij is bureaucratisch-legaal.
- een gedeelde identiteit. *Hoe sterk* die identiteit moest zijn en *waarop gebaseerd*, is altijd inzet van discussie gebleven maar dat zonder enige vorm van identificatie staten niet levensvatbaar zijn, lijkt toch algemeen aanvaard.

In de negentiende eeuw werd duidelijk dat moderne staten zeer efficiënt waren, politiek-militair maar ook economisch - zo leek het in elk geval - efficiënter dan imperia. Die waren niet gedoemd te verdwijnen, maar gecentraliseerde, gestandaardiseerde, uniforme *politie*s waren krachtiger dan imperia die nu eenmaal minder gecentraliseerd waren en minder de bevolking in het belang van 'de staat' mobiliseerden. Het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk illustreerden het succes van moderne staten. Duitsland, Italië, en Japan transformeerden zichzelf in gecentraliseerde moderne eenheidstaten en dat leek ook zeer succesvol. Imperia die dat niet deden of waar het niet lukte, leken gedoemd in grote problemen te komen. Vandaar dat ook in imperia een sterke neiging tot staatsvorming te constateren was, die uiteraard verzet opriep van diegenen die zich in een moderne gecentraliseerde staat met een specifiek centrum, dat politiek en cultureel de toon zette, niet thuis, miskend en onderdrukt voelden. Zolang - hetgeen in imperia gebruikelijk was - de (imperiale) overheid zich slechts marginaal met het dagelijks leven van onderdanen en hun identiteit bemoeide, riep haar bestaan relatief weinig weerstand op. Dat werd vaak meer naarmate die bemoeienis toenam.

Tallose bestuurlijke hervormingen werden in imperia doorgevoerd of gepland om ook sterker /moderner te worden: centralisatie, standaardisatie, dienstplicht, taalpolitiek. Het betrof vrijwel steeds voorbeelden van *reactieve* modernisering. De staat dringt dan veel dieper door in de samenleving dan het geval was in imperia waar het bestuur steeds aan de oppervlakte blijft. De regeerders van imperia of zwakke staten moesten wel 'hervormen' en hun land 'moderniseren' anders werd dat onder de voet gelopen of blijft achter. Het verliezen van oorlogen gaf vaak een 'wake-up call'. Dergelijke hervormingen riepen doorgaans tegenbewegingen op.

Moderne staten golden niet alleen als sterker/ rijker dan imperia, maar ook, als rechtvaardiger omdat ze geacht werden in principe de soevereiniteit van het volk te erkennen. Staten waarbij iedereen zich betrokken voelde omdat die 'nationaal' waren, gingen in toenemende mate gelden als ideaal, imperia als *Völkerkerker*.

Soorten nationalisme: Daarmee dringt zich natuurlijk de fundamentele vraag op wat een collectief van mensen tot 'natie' maakt. Daarop zijn in de loop van de tijd, sinds het moderne nationalisme ten tijde

van de Franse Revolutie een expliciet politiek program werd, verschillende antwoorden gegeven. Die laten zich grofweg in twee varianten onderscheiden:

‘Civic nationalism’ (= de variant die Wilson en Lenin op het oog hadden). In deze variant bestaat de natie ‘simpelweg’ uit al diegenen al diegenen die onder dezelfde wet (willen) leven, de natie is in deze optiek een *politieke gemeenschap* die zichzelf bestuurt. De Franse schrijver/ historicus Ernest Renan (1823-1892) omschreef in die zin de natie als een “plebiscite de tous les jours”.

‘Ethnic nationalism’ In deze variant is een natie eerst en vooral een *volksgemeenschap*, een groep mensen die een culturele identiteit deelt, gedefinieerd aan de hand van wat de leden van de groep in dat opzicht specifiek delen of denken te delen, bijvoorbeeld taal, geschiedenis, godsdienst, gebruiken. Het is veeleer een kwestie van *la terre et les morts* (titel van een publicatie uit 1889 van de Franse nationalistische schrijver Maurice Barrès, 1882-1923) met andere woorden *Blut und Boden* (een uitdrukking gebruikt door Oswald Spengler (1880-1936) in 1922 in zijn *Der Untergang des Abendlandes* en gebruikt door de Duitse nazi Walther Darré (1895-1953) in een boek uit 1930, *Neuadel aus Blut und Boden*).

In de tweede genoemde variant is de natie veel meer een kwestie van primaire identiteit, *geen keuze*, en zij wordt veel *exclusiever* van aard. In de praktijk komt deze variant er vaak - zij het zeker *niet* noodzakelijkerwijs - op neer dat men de eigen natie en de eigen staat *hoger* waardeert dan die van anderen en er een ‘wij’-versus-‘zij’- denken ontstaat, met in zijn uiterste consequentie de opvatting dat staten etnisch volledig ‘zuiver’ moeten zijn. Dit meer exclusieve en ‘virulente’ nationalisme werd de dominante vorm van nationalisme in Europa na de Eerste Wereldoorlog.

Voor verschuivingen in de betekenis van het concept natie en nationalisme zie Hobsbawm, *Nations and nationalism*.

Wilson dacht duidelijk in termen van ‘civic nationalism’ - wat als ‘progressief’ gold aangezien in een civic-nationalist staat iedereen burger is, wat een vooruitgang vormde ten opzichte van de voordien bestaande ‘standensamenlevingen’ -, wist niet veel van Europa en realiseerde zich op een gegeven moment, te laat, dat zelfbeschikking voor naties als algemeen principe een vergissing was.

Hij realiseerde zich ook terdege dat er niet voor iedere groep die zich als ‘volk’ zag echt een staat kon worden gecreëerd en dat men in dat opzicht pragmatisch moest zijn, maar voorzag daarbij blijkbaar geen echt grote problemen. Daar kwam bij dat hij niet veel van Europa wist en er van uit ging dat de details van de vele grensveranderingen later wel door de Volkenbond zouden worden geregeld. Als gezegd, hij ging zelf later inzien dat zijn pleidooi voor zelfbeschikking wellicht toch niet zo’n goed idee was. Robert Lansing, zijn Secretary of State, schreef in 1921 dat het idee “self-determination ... was loaded with dynamite”. Het wekte zijns inziens hoop die het nooit zou kunnen waarmaken en zou zodoende veel leed veroorzaken.

In dat opzicht is het veelzeggend dat diverse waarnemers steeds sterk hadden betwijfeld of het wel zo’n goed idee was imperia in etnisch nationale-staten te laten uiteenvallen. Zie in deze context de later verbreide ‘Habsburg myth’, die inhield dat het opbreken van het ‘supranationale’, ‘pluralistische’ en ‘polyglotte’ Habsburgse Rijk op basis van nationalistische principes een ramp was voor de regio in cultureel maar ook politiek en moreel opzicht. De uitdrukking is van de Italiaanse germanist Claudio Magris, die in 1963 een boek publiceerde met de titel *Il mito asburgico nella letteratura austriaca moderna*.

The Habsburg Myth, the notion that the Dual Monarchy was a somewhat placid and laid-back polity in which the Habsburgs deliberately eschewed both Prusso-Germanic nationalism of Imperial Germany and the autocratic repression of the Romanovs. This particular myth has received a degree of popular currency in the novels of Stefan Zweig and Joseph Roth, and later with the post-war *Sissi* films. In Roth's case, novels like *The Radetzky March* or *The Tale of a 1002 Nights* portrayed the Habsburg state as a benign and rickety institution that creaked along with genial inefficiency. Nationalist squabbles between the various Habsburg successor states in the interwar period also added a nostalgia for the recent past as the Habsburgs had evaded the nationalities question by seemingly ignoring it.

Aangezien ook Wilson zelf en Lansing zich steeds meer bezorgd afvroegen of iedere etnische natie echt een staat moest hebben en er altijd minderheden zouden zijn, gingen ze het belang benadrukken van clausules met betrekking tot correct behandelen van minderheden in de verdragen. Die werden echter door de landen die het betrof vaak als inbreuk op hun soevereiniteit gezien. In 1934 deelde Polen mee zich niet langer aan de bepalingen met betrekking daarop te zullen houden.

Uiteindelijk werd het zelfbeschikkingsidee dan ook, zoals we zullen zien, allesbehalve consistent en algemeen toegepast.

H4. De moeizame verhouding tussen etnisch nationalisme en democratie

De moderne staat eist van burgers dat ze aan hem loyaal zijn. In laatste instantie moet de loyaliteit van de burger aan de staat boven alle andere loyaliteiten gaan en wordt van hem of haar verwacht dat hij/zij bereid is te sterven voor het vaderland. Het is in dat opzicht veelbetekenend, dat desertie en weigering bevelen op te volgen ten tijde van oorlog zo buitengewoon hard bestraft werd, vaak met de dood. Wie niet bij de natie hoort wordt daarmee gemakkelijk een 'outsider'. De stelling laat zich verdedigen en is ook verdedigd, dat in uiterste consequentie 'ethnic nationalism' 'ethnic cleansing' impliceert. Zie bijvoorbeeld Mann, *Dark side of democracy*. De stap naar oorlogvoering en imperialisme is ook klein. Carr, *Twenty years' crisis*, 105 "Nationalism having attained its first objective of national unity and independence develops almost automatically into imperialism." Vergelijk Karl Renner "Der Krieg ist der politische Idee der Nation geradezu eingeboren."

Opvallend dat waarschijnlijk geen land vanaf het begin van de besproken periode meer etnisch homogeen was, en als eeuwen was geweest dan Portugal, dat tevens decennialang een dictatuur en eeuwenlang een imperialistische mogendheid was

Veel conflicten met de *niet*-nationalen en daarmee in de ogen van nationalist, de *anti*-nationalen, die zeer vaak bestreden werden. Voorbeelden:

Katholieken, lange tijd in protestantse maar ook in katholieke landen:

Beschouwd als probleem aangezien ze ervan verdacht werden het gezag van Rome te stellen boven dat van de staat waarin ze woonden. Hetgeen veel katholieken ook deden. Het conflict ging in de kern niet om geloof maar om loyaliteit.

Enige voorbeelden:

Frankrijk In Frankrijk waren er tussen 1789 en 1905 herhaaldelijk felle conflicten over de status van de Katholieke Kerk in de Franse staat. Franse Republikeinen wantrouwden de Katholieke Kerk en

katholieken omdat die in laatste instantie het gezag van de Franse staat niet zouden erkennen. Citaten Léon Gambetta, (1838-1882), een van de stichters van de Derde Republiek: Uit Engelse tekst gehaald: "a catholic who is also a patriot is an exception", "clericalism that is the enemy." "Religious orders "a multi-coloured militia without fatherland."

Italië Hier stonden het Vaticaan en daarmee de (Katholieke) Kerk en de Staat na 1870 vijandig tegenover elkaar. Het Vaticaan erkende de nieuw gestichte Italiaanse staat niet en verbood katholieken politiek actief te zijn in die staat. Dat bleef zo tot in het eerste decennium van de twintigste eeuw.

In the late 19th- and early 20th-century the Roman Catholic Church prohibited its Italian members from participating in politics. The *non expedit* dramatically emphasized that Pope Pius IX and his successors refused to recognize the newly formed Italian state, which had deprived the papacy of its lands in central Italy. This policy of nonparticipation, the *non expedit*, was officially adopted by the Holy See in 1868 and was confirmed on successive occasions through the 19th century (notably by Pius IX in 1874). Enough Roman Catholics observed the *non expedit* to cause a significant political absenteeism and preclude the formation of a strong conservative party in Italian national politics. Local government was exempted from the ban out of fear for the growing power of the left. Seeking better relations with the Italian government, Pope Pius X virtually ended the *non expedit* in 1904-1905. Benedict XV formally ended it in 1919, giving his approval to the Italian Popular Party (PPI). This marked the entrance of Italian Roman Catholics into political life as an organized force. In 1919 werd de *Partito Popolare Italiano* (de katholieke volkspartij van Italië) opgericht, maar die werd in 1929 alweer opgeheven onder druk van het Vaticaan. Mussolini en het Vaticaan kwamen uiteindelijk tot overeenstemming in de drie Verdragen van Lateranen die werden ondertekend in 1929.

Duggan, 84: Pope Pius indicated that the *Partito Popolare* no longer enjoyed his favour. Luigi Sturzo as an obedient priest felt that he had to resign immediately as secretary of the party.

Duitsland ten tijde van Bismarck had zijn *Kulturkampf*, 1872-1879, door Bismarck gezien als "preventieve oorlog tegen een interne vijand" d.w.z. de Katholieke Kerk. Bismarck citaat: "Der katholische Priester ist von dem Augenblick, wo er Priester ist, ein einregimentierter Offizier des Papstes."

Spanje Ook in Spanje waren er gedurende de gehele negentiende eeuw conflicten over de positie van de Kerk in de staat. Onenigheid daarover speelde zelfs nog een grote rol in het ontstaan van de Spaanse Burgeroorlog die duurde van 1936 tot 1939.

Ook in **Nederland** bestond lang twijfel of katholieken wel echte staatsburgers waren. In heel Europa zagen we voortdurend moeizame onderhandelingen over te sluiten concordaten tussen het Vaticaan namens de Katholieke Kerk en staatsregeringen.

Joden

Er waren allerhande 'redenen' om ze te haten: Christelijke motieven, sociaaleconomische motieven, politieke motieven, raciale motieven maar ook nationale. In de ogen van antisemieten waren Joden, net als katholieken en socialisten, 'het vaderland niet getrouw', hoezeer ze dat vaak ook ontkenden en hoe chauvinistisch ze zich ook opstelden. Zij zouden niet passen in echt 'nationale' staten. In Roemenië stond in de grondwet van 1866 expliciet dat alleen christenen burgerrechten konden krijgen. Joden golden hier letterlijk, maar in zeer veel landen na hun emancipatie nog steeds, meer figuurlijk, als 'buitenlanders'. Zie Aly, *Europa gegen die Juden*.

Bolsjewieken/ Socialisten

"Vaterlandslose Gesellen" Zie in Duitsland de Socialisten-Wet die van kracht was van 1878 tot 1890. De socialisten golden als Reichsfeinde. Unterverbände, Druckschriften und Versammlungen der

Sozialdemokraten, namentlich der Sozialistischen Arbeiterpartei (SAP) und ihr nahestehender Organisationen, vor allem Gewerkschaften, wurden verboten. Zie ook de conflicten in Italië over deelname aan de oorlog. In rechtse en extreemrechtse kringen speelde het anti-bolsjewisme gedurende het Interbellum altijd een *centrale* rol, mijns inziens *cruciale* rol.

Joden-Bolsjewieken-Vrijmetselaars

Denken in termen van een Joods-Bolsjewistisch complot om de wereld te beheersen was zeer wijdverbreid in rechtse kringen in Centraal en Oost-Europa, maar ook bijvoorbeeld in Spanje, waar - net als in diverse andere landen - ook steeds sprake was van complotten door vrijmetselaars. Voor het joods-bolsjewistische gevaar zie bijvoorbeeld Hanebrink, *Spectre haunting Europe*.

Vrijmetselaars

During his 40-year dictatorship, Franco was fond of referring to the “Jewish-masonic conspiracy”, even doing so in his final speech, given from the balcony of the Royal Palace in September 1975, less than two months before his death. What is beyond dispute is that in 1936, when he launched his uprising that led to the civil war, he made the 6,000 or so masons in Spain one of his prime targets. Once in power, legislation was soon passed outlawing freemasonry, and some 18,000 trials were held that led to firing squads, long prison sentences, and exile, along with the seizure of all property belonging to anybody convicted of belonging to the freemasons.

Problemen met *andere* naties:

Intern: de omgang met minderheden:

Aangezien de ‘peacemakers’ na de Eerste Wereldoorlog inzagen dat er geen territoriale herschikkingen mogelijk waren waarbij er géén minderheden waren, benadrukten zij steeds dat in de nieuw gecreëerde gebieden minderheden goed behandeld moesten worden. Regeringen daar moesten dat beloven, wat ze, zoals we al zagen, slechts met tegenzin en vaak niet serieus gemeend deden, aangezien zij dergelijke beloften als inbreuk op hun soevereiniteit beschouwden.

Multinationale staten hoefden niet per se problematisch zijn en waren het ook niet altijd maar de ‘etnisering’ van het openbare leven en de politiek leidde wel gemakkelijk tot verminderde bestuurbaarheid en toenemende conflicten ten gevolge van het ontstaan van etnische partijen. Het was - en is - blijkbaar niet gemakkelijk democratie en ‘multi-etniciteit’ te combineren.

Verschillen konden snel ontaarden in tegenstellingen en conflicten wanneer:

Etnische groepen geografisch geconcentreerd waren en landgenoten elders hadden die hen graag ‘hielpen’

Voormalige ‘heersers’ nu ineens gewone of zelfs tweederangsburgers werden

Etnische verschillen samenvielen met religieuze, sociaaleconomische of politieke verschillen

Herhaaldelijk speelden diverse van deze factoren gelijktijdig een rol. Hier een aantal voorbeelden. Er zijn er veel meer:

Tsjechen, Duitsers en Slowaken in de nieuwe Republiek Tsjechoslowakije
Duitsers in Polen
Oostenrijkers in Zuid-Tirol
Hongaren in Roemenië en Joegoslavië

De verschillen /tegenstellingen tussen Tsjechen en Slowaken en tussen Castilianen, Catalanen en Basken in Spanje

De verschillen /tegenstellingen tussen Serven, Kroaten en Slovenen in Joegoslavië

Dit samenvallen speelt bij antisemitisme ook een zeer grote rol aangezien Joden niet alleen religieus of qua ras anders waren (of in elk geval geacht werden te zijn) maar vaak ook qua sociaaleconomische en politieke positie. Geef hier een korte schets van de voornaamste 'stenen des aanstoots'.

H5. De vredesverdragen en de mislukte democratisering

In de jaren 1930 was het overduidelijk dat Europa *niet* "safe for democracy" was geworden. Maar in feite was al veel eerder gebleken dat democratie vaak niet aansloeg. Waarom lukte democratisering niet en in hoeverre zijn de vredesverdragen daarvoor verantwoordelijk?

** De uitgangssituatie was zeer moeilijk. Op zeer veel plaatsen ging het vechten na de wapenstilstanden van 1918 en zelfs na het in werking treden van de verschillende vredesverdragen daarna door, in een aantal gevallen nog jaren. De verdragen markeerden zo geen nieuw begin. Zie Gerwarth, *The vanquished*.

Pas in 1923-1924 werden de grenzen enigszins 'stabiel'. Ten tijde van gewapende conflicten heeft de democratie het altijd moeilijk.

Een opsomming van de voornaamste conflicten: gevechten als gevolg van het feit dat Hongarije werd binnengevallen door troepen uit Roemenië, Tsjechoslowakije en 'Joegoslavië'; de Hongaarse poging een sovjet-republiek in Slowakije te stichten; gevechten tussen Hongaren en Oostenrijkers over Burgenland; Het conflict tussen Tsjecho-Slovaken en Polen over Teschen; tussen Polen en Oekraïners; Polen en Sovjet Russen; Polen en Litouwers; Polen en Duitsers in Silezië; conflicten tussen Oostenrijkers en Joegoslaven in Stiermarken en Karinthië; de talloze conflicten die we aanduiden als de Russische Burgeroorlog, waarin ook zeer veel niet-Russen waren betrokken; conflicten waarin *vrijkorpsen* verweekeld waren, bijvoorbeeld Duitsers en Russen in het Balticum (Rüdiger von der Goltz ,1865-1946) in Rusland en Mongolië (Roman von Ungern-Sternberg (1885/1886-1921) en Rusland en West-Europa (de Tsjechoslowaakse Legioenen)

De nationale overheden hadden vaak geen monopolie op het (legitiem) gebruik van geweld. Er waren veel en sterke paramilitaire eenheden, die weliswaar vaak door overheden werden benut, maar die ook vaak hun eigen gang gingen en moeilijk tot niet te beteugelen waren

Voorbeelden

Italië De *Fasci di combattimento* waarvan de eerste midden 1919 werden gevormd, hadden eind van dat jaar 800 leden, Mei 1920, 3000; in November 2020 meer dan 20,000, en ten tijde van de Mars op Rome 27-29 Oktober 1922, volgens een schatting al 200,000. De *Milizia Volontaria per la Sicurezza Nazionale*, die in April 1923 werd opgericht en waarvan alle leden van de fascistische partij automatische lid moesten worden, telde zo'n 300,000 leden. Zij beschikten over 142,000 geweren.

Duitsland Volgens recente schattingen hadden de *Freikorps* in Duitsland in de jaren twintig minstens 200,000 tot 250,000 leden. Zij werden grotendeels betaald door de overheid. In Beieren hadden zogeheten *Einwohnerwehren* - lokale 'burgerwachten' in 1920 ongeveer 300,000 leden.

Van de tien miljoen geweren en tienduizenden machinegeweren in omloop aan het einde van de oorlog in het Duitse leger, werden slechts 1.3 miljoen geweren en 9,000 machinegeweren overgedragen aan de geallieerden of de Duitse regering. Johnson, *Faustian bargain*, 19.

De SA (*Sturmabteilung*), in 1921 opgericht als beschermingsdienst (knokploeg) met in eerste instantie de taak om partijvergaderingen van de NSDAP te beschermen tegen politieke tegenstanders en als neventaak het intimideren van politieke tegenstanders, groeide tussen 1925 en 1930 van 3600 naar 60.000 leden. In 1932 had zij rond de 400,000 manschappen, veel meer dan het officiële Duitse leger.

Stahlhelm. Die Mitglieder und ihre Führer verstanden sich als Personalreserve für die durch den Frieden von Versailles auf 100.000 Mann beschränkte Reichswehr. Die Mitgliederzahl vergrößerte sich bis 1930 auf über 500.000 Mitglieder. Obwohl sich der Stahlhelm offiziell als überparteilich darstellte, trat er seit 1928 offen als republik- und demokratiefeindlich und auch als antisemitisch und rassistisch in Erscheinung. Ziele waren die Errichtung einer Autokratie in Deutschland, die Vorbereitung eines Revanchekrieges und die Errichtung eines antiparlementarischen Ständestaates. Zu weiteren Grundforderungen gehörten die Schaffung eines „völkisch großdeutschen Reiches“, die Bekämpfung der Sozialdemokratie sowie des „Händlergeistes des Judentums“ und der demokratisch-liberalen Weltanschauung, die Vergabe führender Stellen im Staat an Frontsoldaten und eine Politik für Lebensraum im Osten.

Jungdeutsche Orden. Er war antisemitisch und elitär, aber nicht monarchistisch und für die Versöhnung mit Frankreich. Midden jaren twintig volgens de hoogste schatting 100,000 leden.

Patrick Dassen, *Weimar Republik*, 321.

De *Rotkämpferbund*, de paramilitaire organisatie van de Duitse communisten, had in 1927 110,000 leden.

Zie verder ook de *Reichsbanner Schwarz-Rot-Gold* onder 'oud-strijders'. Zie voor meer informatie Herbert, *Wer waren die Nazionalsozialisten?*

Oostenrijk Hier hadden *Heimwehren*, paramilitaire groepen van extreemrechts (christelijk-sociaal /austro-fascistisch) tot 'echt' fascistisch, en *Schutzbund*, paramilitaire eenheid van de Oostenrijkse sociaaldemocraten, samen naar schatting 180,000 leden. Dat was veel meer dan het officiële leger. De *Heimwehren* waren zeer expliciet antidemocratisch.

Österreichische Legion. On 19 June 1933, the government of Dolfuss banned the Nazi Party in Austria. About 10,000 Nazis fled from arrest to Bavaria, where they were organized into the Austrian Legion, based at Dachau. Joined by more emigres following the failed 1934 July Putsch, they soon numbered over 15,000. In Bavaria, the expatriates received military training from the SA, SS, and German Army and police. They were also given arms - 10,300 rifles and 360 machine guns. The Legion was used to cause concern in the Vienna government of military action from Bavaria and to smuggle Nazi propaganda into Austria. The Legion came to number over 14,000 men who possessed over 1,500 motorcars and could reach the Austrian border in 24 hours.

Sudetenland Het *Freikorps* van Sudeten Duitsers in Tsjechoslowakije had in de jaren dertig zo'n 15,000 leden.

Hongarije Anton Lehar en Pal Prónay's Freikorps.

Joegoslavië paramilitaire Cetniks in 1938, 500,000. De Kroatische Boerenpartij had 200,000 paramilitairen

Er waren zeer veel oud-strijders, die vaak een behoorlijk stempel op het openbare leven drukten. Zij voelden zich vaak slecht behandeld, vergeten of zelfs verraden. Zij hadden vaak geen werk meer door de inkrimpingen van de tijdens de oorlog kolossale legers. Zij wisten hoe geweld te gebruiken en schrokken daar niet altijd voor terug. In alle landen die oorlog hadden gevoerd, waren er zeer veel werkloze militairen als gevolg van de demobilisatie. Voor Italië zie Knox, *Threshold of power*, 247 vier miljoen officieren en manschappen in November 1918; 1.7 miljoen in Juni 1919; eind 1919 550,000; 1920 zomer 300,000. In Italië waren er net na de wapenstilstand 154,000 reserveofficieren, die door socialisten zeer

onvriendelijk werden bejegend. Midden 1919 werden 76,000 reserveofficieren ontslagen en einde van dat jaar nog eens 58,000. Zij konden allen maar moeilijk inkomen en een positie in de samenleving vinden. Idem dito voor de ongeveer 50,000 elitetroepen van *arditi*. In Weimar Duitsland werd het aantal officieren teruggebracht van 34,000 naar 4,000. Zie Knox, *Threshold of power*, 263-264. Vergelijk de situatie ten tijde van de Tweede Republiek (1931-1936) in Spanje, toen hervormingen van het leger (met name een grote reductie van het aantal hoge rangen) leidden tot zeer veel militair verzet.

De immense aantallen gemobiliseerden moesten per definitie wel tot enorme aantallen oud-strijders leiden. In Frankrijk in de jaren twintig waren er ruim zes miljoen op een totale bevolking van in totaal ongeveer veertig miljoen mensen van wie alleen de volwassen mannen mochten stemmen. Dat betekende dat ongeveer de helft van de stemmers in dienst was geweest tijdens de *Grande Guerre*! Die oorlog drukte dan ook een enorm stempel op het land. Over het algemeen echter leidde de herinnering aan de oorlog in Frankrijk *niet* tot oorlogszuchtig revanchisme maar juist tot een zeer grote angst voor een nieuwe oorlog en daarmee tot 'appeasement' en pacifisme. Zie Weber, *Hollow years*, Hoofdstukken IX en X.

Vaak verenigden die oud-strijders zich

Italië: Politically active in a context relevant in the context of this analysis were in particular the ex-service men the of so-called *arditi*, considered elite units and ex-officers. The *arditi* numbered 50,000 men.

Duitsland: Daar bestonden zogeheten *Kriegsvereine* met 2.2 miljoen (1922) to 2.8 miljoen (1930) leden waarvan tien procent regelmatig schietoefeningen hield. Knox, 283-284.

Reichsbanner Schwarz-Rot-Gold. Das Reichsbanner verstand sich zunächst als ein Veteranenverband, in dem Kriegsteilnehmer des Ersten Weltkriegs ihre Kriegserfahrungen mit ihrem Eintreten für die Republik verbanden. Seine Hauptaufgabe sah das Reichsbanner in der Verteidigung der Weimarer Republik gegen Feinde aus den nationalsozialistischen monarchistischen und kommunistischen. Im Jahr 1929 änderte der Verein seinen Beinamen von „Bund der republikanischen Kriegsteilnehmer“ in „Bund Deutscher Kriegsteilnehmer und Republikaner“, um stärker auch Nicht-Veteranen anzusprechen.

Am 22. Februar 1924 gegründet. überwog der Anteil der Sozialdemokraten in der Mitgliedschaft deutlich. Schätzungen gehen von zeitweise über 90 Prozent Anteil an der Mitgliedschaft aus. Nachdem die NSDAP bei der Reichstagswahl 1930 erhebliche Wahlerfolge hatte verbuchen können, versuchte das Reichsbanner im September dem verstärkten Straßenterror der SA der Einheiten durch eine Umstrukturierung der technischen Ebene entgegenzutreten. In vielen Regionen verstärkte sich überdies die Frontstellung gegen die Kommunisten. Realistischere Schätzungen für 1932 gehen von einer Mitgliederzahl von mindestens 1,5 Millionen aus.

Frankrijk: 6.5 miljoen oud-strijders direct na WO I; Important role of old combatants in French fascism. See Colonel Francois de la Roque, *Croix de Feu*, at least some 500,000 members in 1935 over a million when it was transformed into the *Parti Social Français* but the overwhelming majority of that party then no longer consisted of old combatants. In the eyes of many they were fascists, in any case they for some years were collaborationists in the sense of Vichy supporters.

Estland: De zogeheten Vaps: The *Vaps Movement* was an anti-communist organisation led by former military officers, and most of its base were veterans of the 1918–1920 Estonian War of Independence. The league spearheaded replacement of the parliamentary system of government by a much more presidential regime laid the groundwork for an April 1934 presidential election. It won absolute majorities in local elections in the three largest cities at the beginning of 1934, but not in the most rural self-governments nor small towns and boroughs, after which Head of State Konstantin Päts declared a state of emergency and disbanded the movement.

H6. Verruwing en retoriek van geweld bij rechts en links

Over het algemeen zien we een enorme verruwing van het openbare leven waarin voor velen geweld normaal was en zelfs werd verheerlijkt. Geef een aantal voorbeelden. De vraag is in hoeverre dat een gevolg is van wat er tijdens de Eerste Wereldoorlog gebeurde. Mij dunkt dat die verruwing ook met andere vredesverdragen niet afwezig was geweest. Lang niet iedereen in de oorlogvoerende landen of in hun legers verruwde. In landen die de oorlog verloren of niet naar wens wonnen, was de kans op frustratie en verruwing groter dan in landen als België, Frankrijk of het Verenigd Koninkrijk. In dat opzicht is het opvallend dat Italië, dat aan de kant van de overwinnaars eindigde in de oorlog en ook gebiedsuitbreiding kreeg, toch al zeer vroeg een fascistische machtsgreep kende. We zien ook een duidelijke verharding en verruwing van het politieke klimaat in landen als Roemenië, Joegoslavië, Polen of de Baltische staten, die toch tot de 'winnaars' behoorden, of in landen die niets met de oorlog te maken hadden en er zelfs van profiteerden zoals Spanje en Japan.

In Spanje deed het leger uiteindelijk wat fascistten in Italië en Duitsland deden. Er bestond geen echt oorlogstrauma en er waren ook geen grote oud-strijders groepen, maar er was wel het trauma van 1898 plus het idee van veel militairen dat de politiek hen niet steunde. Verruwing trad op in de strijd in Afrika. Zie de rol van *Africanistas* in Spaanse Burgeroorlog. Zijn er parallellen elders? Zie bijvoorbeeld de (mogelijke) effecten van de gevoerde koloniale oorlogen in Duitsland en Frankrijk. In dit opzicht speelt ook het feit een rol dat met het idee dat oorlogen nu oorlogen tussen *volkeren* waren geworden, het verschil tussen militair-combattant en non-combattant gemakkelijk kon vervagen ook al bleef het in principe bestaan. Oorlogen werden mede hierdoor veel 'totaler' en veel meer gericht op 'totale' overwinning met als laatste consequentie totale vernietiging.

Over de hele breedte van het politieke spectrum zien we een retoriek van geweld bij rechts en links: het gaat steeds over *strijd*, het *vernietigen* van de tegenstander, compromissen worden verworpen.

Geweld was een fundamenteel kenmerk van de fascistische wereldvisie en een fundamenteel bestanddeel van de leefwereld van vrijkorpsen/ fascistische milities/ knokploegen. Geweld was volstrekt vanzelfsprekende en werd regelmatig verheerlijkt:

Adolf Hitler, *Mein Kampf*, „Die erste Voraussetzung für den Erfolg ist die ständige und regelmäßige Anwendung von Gewalt.“
Citaat Gentile, 'Paramilitärische Gewalt in Italien', 162.

Zie ook bijvoorbeeld Mussolini: "Oorlog is voor de man als moederschap voor de vrouw."

Aan de linkerkant werd geweld zo niet verheerlijkt dan toch als zeer functioneel en nodig gezien

Lenin:

11 August 1918 cable

One telegram (dated 11 August 1918) instructed the Communists operating in the Penza area to publicly hang at least one hundred kulaks, to publicize their names, to confiscate their grain, and to designate a number of hostages. Whether anyone was actually hanged according to this order remains unknown.

“Comrades! The insurrection of five kulak districts should be pitilessly suppressed. The interests of the whole revolution require this because ‘the last decisive battle’ with the kulaks is now underway everywhere. An example must be made. Hang (absolutely hang, in full view of the people) no fewer than one hundred known kulaks, fatcats, bloodsuckers. Publish their names. Seize all grain from them. Designate hostages - in accordance with yesterday’s telegram. Do it in such a fashion, that for hundreds of *verst* around the people see, tremble, know, shout: “the bloodsucking kulaks are being strangled and will be strangled”.

Telegraph receipt and implementation. Yours, Lenin.

P.S. Find tougher people.”

Zie ook:

Written: First part or August 1918

Ruthless war on the kulaks! Death to them! Hatred and contempt for the parties which defend them-the Right Socialist-Revolutionaries, the Mensheviks, and today's Left Socialist-Revolutionaries! The workers must crush the revolts of the kulaks with an iron hand, the kulaks who are forming an alliance with the foreign capitalists against the working people of their own country.

ruthless suppression of the kulaks, those bloodsuckers, vampires, plunderers of the people and profiteers, who batten on famine. That is the policy of the working class.

Italië: Numerous references to dictatorship of the proletariat

Programme adopted by the Party *direzione* van de socialisten in Italy in December 1918 accepted no solution short of the dictatorship of the proletariat. The proposal to call a constituent assembly was written off as a bourgeois demand. So, the socialists closed the door on the possibility of a rapprochement with the democrat. Lyttelton, *Seizure of power*, 29-30.

In het partijprogramma van de socialistische partij in Italië van Oktober 1919 stond wederom dat de arbeidende klasse met geweld de macht moest veroveren om de vorming van een dictatuur van het proletariaat mogelijk maken. Gentile, ‘Paramilitärische Gewalt in Italien’, 153.

In **Frankrijk**, om een ander voorbeeld van de acceptatie en verheerlijking van geweld te geven, zei Charles Maurras (1868-1952), leider van de fascistische *Action Française* in 1935 over Léon Blum, leider van de socialisten: “C’est un monstre de la République démocratique ...Détritus à traiter comme tel. C’est un homme à fusiller mais dans le dos. » Hij kreeg hiervoor vier maanden gevangenisstraf, die hij in comfortabele omstandigheden uitzat. Tijdens zijn verblijf in de gevangenis werd hij gekozen tot lid van de *Académie Française*.

Roemenië: Corneliu Zelea Codreanu, Roemeens fascist: “Legionary life is beautiful, not because of riches, partying or the acquisition of luxury, but because of the noble comradeship which binds all Legionaries in a sacred brotherhood of struggle.” Meer en veel explicietere voorbeelden in Nagy Talavera.

Die retoriek van geweld bestond al vanaf het begin in het fascistische denken, al in de late negentiende eeuw in vormen van sociaal-darwinisme en extreem nationalisme maar ook in varianten van links denken als het anarchisme en later natuurlijk het bolsjewisme. We zien kortom een normalisering van geweld.

Italië: Tussen November 1918 en Juni 1921 stierven 986 mensen als gevolg van politiek geweld. Zie voor beschrijvingen van het werkelijk extreme geweld en de bloedige, bikkelharde terreur in Italië, Foot, *Blood and power* en Saluppo, 'Paramilitary violence and fascism'.

In de eerste zes maanden van 1921 vernielden fascistische *squadristi* (knokploegen) 17 gebouwen van kranten en drukkerijen, 59 socialistische partijbureaus, 119 arbeidsbureaus, 107 panden van coöperaties, 83 onderkomens van boerenbonden en de kantoren van 151 socialistische en 151 culturele verenigingen. Ook radicale socialisten en communisten lieten zich niet onbetuigd.

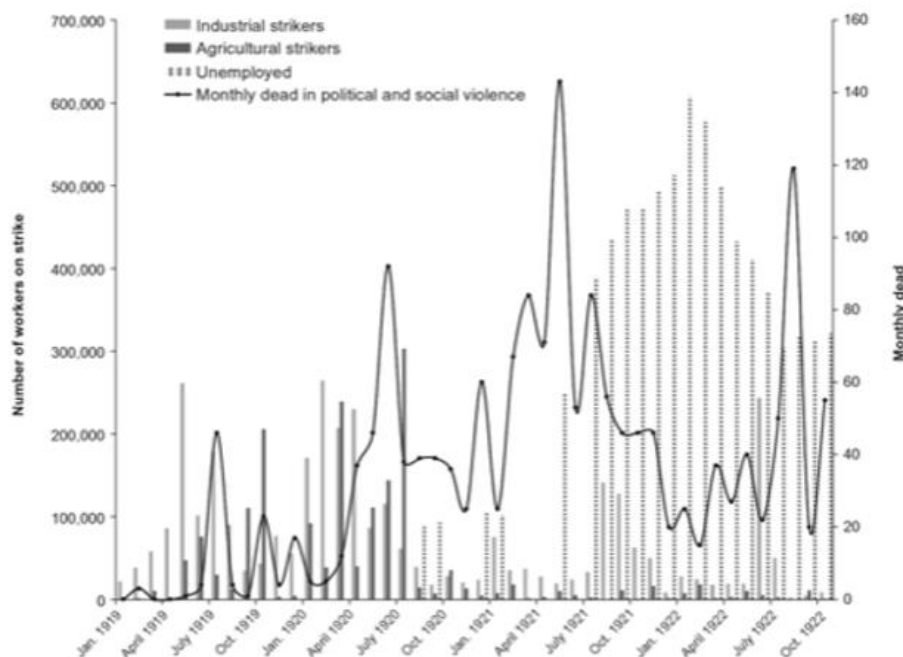
The elections of May 1921, in Italy, which brought 35 Fascists into the parliament, were preceded by a wave of squad violence that, in just two weeks, left 71 people dead and 216 wounded.

Tabel Doden en gewonden als gevolg van politieke conflicten

<i>Jahre (Italien – Preußen)</i>	<i>Tote in Italien – Preußen</i>	<i>Verletzte in Italien – Preußen</i>
1920 bzw. 1931	288 bzw. 105	1476 bzw. 5223
1. Halbjahr 1921 bzw. 1. Halbjahr 1932	211 bzw. 86	708 bzw. 4433

Reichardt, *Faschistische Kampfverbände*, 74. Het aantal gedode socialisten was meer dan vier keer zo hoog als het aantal gedode fascistena. Gentile, 'Paramilitärische Gewalt in Italien', 158.

De Italiaanse 'Burgeroorlog', 1919-1922

Knox, *Threshold of power*, 250

Duggan, 71: 1919-1922 in Trapani Sicily alone murder rate of 700 per year

Duggan, 50: One fascist proudly introduced himself as "Dumini, Amerigo, eight murders."

Duggan, 56: Benedetto Croce: violence is the midwife of history.

Duggan, 64: alom idee Mussolini als restorer of order: "The age of turmoil is over! No more strikes, ransacking or fraternal blood ... The law returns after its long exile. Every bell is tolling: This is peace."

Duggan 64-65: former prime minister Salandra: after the March on Rome: the authority of the state is restored and the fascist show that "this Italy of ours is not weak or decadent."

Duggan: Churchill en de Engelse koning beiden positief over Mussolini

Duitsland: In de periode van 1919-1923 waren er 376 politieke moorden in Weimar Duitsland. De herhaaldelijk opflakkerende strijd tussen links en rechts in deze periode van revolutie-pogingen, massale stakingen en coupogingen kostte vele honderden mensen het leven. Tussen 1 Januari 1931 en 1 Juli 1932 vielen er alleen in Pruisen 191 doden bij gevechten tussen aanhangers van verschillende politieke groeperingen. Tussen 16 juni en eind juli 1932 vielen er in geheel Duitsland 105 doden bij straatgevechten. Tijdens de zogeheten *Altonaer Blutsonntag* op 17 Juli 1932 alleen vielen er achttien doden bij een groot straatgevecht tussen de SA en de communisten, overigens vrijwel allemaal door kogels afgevuurd door de politie. Von Papen beschuldigde de Pruisische deelregering, die één van de laatste democratische bastions vormde tegen Von Papen (en Hitler), dat zij niet in staat was de orde te handhaven. De Rijkskanselier overtuigde Von Hindenburg een decreet uit te vaardigen. Daarmee werd op 20 juli 1932 de Pruisische regering opgeheven en haar bevoegdheden op Von Papen overgedragen. Deze *Preussenschlag* betekende het einde van de democratie in Duitsland. Twee laatste illustraties: Tot einde 1932 kwamen 94 Bruinhemden van de SA om het leven in gevechten met politieke tegenstanders. Tot Februari 1933 stierven 47 leden van de *Reichsbanner* bij dergelijke gevechten.

Oostenrijk: Op 15 juli 1927 werd het Paleis van Justitie in Wenen bestormd en in brand gestoken. Toen ook politiebureaus bestormd werden, schoten de veiligheidsagenten op de demonstranten. Daarbij kwamen in totaal 89 mensen om (85 demonstranten en 4 agenten). Er vielen ook meer dan duizend gewonden. De burgeroorlog in 1934 kostte 300 tot 400 mensen het leven. Tien personen werden na afloop geëxecuteerd. 800 Menschen wurden in Österreich in den Jahren 1933 bis 1938 Opfer des Terrors der illegalen NSDAP. 164 Personen kamen vor allem während des Juliputschs ums Leben, 636 wurden zum Teil schwer verletzt oder materiell erheblich geschädigt.

Bulgarije: In het najaar van 1923 werd een opstand tegen de dan heersende dictator bloedig neergeslagen met als gevolg enige tienduizenden doden. Het land werd jarenlang geterroriseerd door de *Internal Macedonian Revolutionary Organisation*. In 1925 was er een aanslag op een kerk, vermoedelijk door communisten. Er vielen meer dan 100 doden. De geschiedenis van Bulgarije tijdens het Interbellum is wel omschreven als de meest stormachtige geschiedenis van Oost-Europa in die tijd.

Polen: In 1937 weigerden boeren hun producten naar steden te brengen, in gevechten met de politie vielen minstens 42 doden.

Spanje: Het aantal doden als gevolg van politieke strijd van 3 februari tot 17 juli 1936 beliep 269; Het aantal 'politieke doden' van April 1931 tot het begin van de Burgeroorlog op 18 Juli 1936 beliep 2,225, inclusief 1500 in oktober 1934. Payne, *La primera democracia española*. 403-404.

Frankrijk: 6 februari 1934 waren er zware politieke onlusten. De demonstranten waren voornamelijk maar niet alleen 'rechts'. Er vielen een dode en 1664 gewonden aan de zijde van de openbare orde-krachten en veertien doden onder de demonstranten, plus 1664 gewonden van wie er twee later sterven.

Slechts *enige* voorbeelden van moorden op bekende politici: In Duitsland werden bijvoorbeeld de Matthias Erzberger (1921) en Walter Rathenau (1922) vermoord. In 1923 werd Alexander Stamboliiski, leider van de Boerenpartij in Bulgarije, die enige jaren de regering leidde, vermoord door terroristen. In Italië werd in 1924 socialistenleider Giacomo Matteotti vermoord, over wie Mussolini in het openbaar opmerkte dat "deze vent, nadat hij die woorden gesproken heeft, niet langer meer zou mogen rondlopen..."). In 1928 werd in het Joegoslavische parlement Stjepan Radic van de Agrarische Partij doodgeschoten door een ander parlamentslid, van de Radicale Volkspartij voor Montenegro. Koning Alexander van Joegoslavië werd in 1934 vermoord door Macedonische terroristen met steun van Ante Pavelic van de Kroatische Ustasa en Italiaanse en Hongaarse autoriteiten bij een aanslag waarbij ook de Franse Minister van Buitenlandse Zaken Louis Barthou het leven liet. Op 13 juli 1936 werd José Calvo Sotelo, de rechtse oppositieleider in

Spanje op vermoord door leden van de *Guardia de Asalto*, dwz leden van een officieel politiekorps. Eind 1938 werd in Roemenië de Leider van het Legioen van de Aartsengel Michael /de IJzeren Garde Corneliu Zelea Codreanu met dertien andere voornamen van zijn beweging gearresteerd en vervolgens 'op de vlucht' doodgeschoten. Die IJzeren Garde had voordien al twee Roemeense premiers vermoord. Opvallend genoeg werden er in de jaren dertig in Japan zo veel politici en andere leidende figuren in de samenleving vermoord, dat Hugh Byas (1875-1945) een Britse Japankenner in 1942 sprak van "Government by assassination."

In veel landen was er überhaupt geen goede sociaaleconomische basis voor democratie. Veel van de 'nieuwe democratieën' waren 'agrarische' en 'onderontwikkelde' = 'arme' landen. Van de landen die op enig moment in het Interbellum een autoritair-dictatoriaal regime kregen, was dat de overgrote meerderheid. Liever gezegd, alleen Duitsland en met enige goede wil Italië konden van de landen die autoritair bestuurd gingen worden, gelden als *niet*-agrarisch en *niet*-onderontwikkeld.

In veel van die landen was er in het geheel geen parlementaire democratische traditie waar men op kon terugvallen en geen parlementaire cultuur met gevestigde en geïnstitutionaliseerde politieke partijen. Vaak was er niets van dat alles, omdat de landen net gecreëerd waren. Politiek was vooral een kwestie van cliques, belangengroeperingen en belangenbehartiging, niet een zoeken naar consensus voor het algemeen belang. Er was slechts 'pseudo-democratie', met een enorme kloof tussen elites die politiek bedreven en de brede massa der bevolking, met name uiteraard wanneer het ongeletterde bewoners van het platteland betrof. Politiek in deze context was vaak een vorm van zelfverrijking en vriendjespolitiek, vandaar de talloze voorbeelden van corruptie. En de voortdurende schandalen. Verkiezingen en benoemingen werden vaak gemanipuleerd, beslissingen vaak onder druk genomen. Er waren vaak geen echte partijen en geen vastgelegde procedures. Politiek was vaak niet transparant. De 'infrastructuur' nodig voor een functionerend democratisch stelsel ontbrak. Enkel goede wil en patriotisme zijn niet voldoende om een moderne staat te laten functioneren.

Opvallend in de 'nieuwe democratieën' was, mede als gevolg van dit alles, het zeer grote aantal partijen/ partijtjes dat aan verkiezingen deelnam en in parlementen zitting nam. Hier volgen een paar voorbeelden van het hoge aantal partijen in de parlementen van diverse landen:

Polen 1919, 11; 1922, 13; 1928, 23
Letland 1920, 16 (Constitutionele Vergadering) 1922, 20
Estland 1923, 14
Tsjechië 1929, 19
Duitsland Reichstag September 1930, 15
Duitsland Reichstag November 1932 14
Spanje 1931, 33; 1933, 16; 1936, 31

Het aantal partijen dat deelnam aan verkiezingen was nog hoger. Ook hier een paar treffende voorbeelden. In 1922 waren er bij de verkiezingen in Polen 22 nationale lijsten en een paar dozijn provinciale lijsten. Voor de verkiezingen van 1926 waren de aantallen 26 en een paar dozijn. In 1928, toen het land ongeveer twee miljoen inwoners had, namen in Letland 28 partijen deel aan de nationale verkiezingen. In Duitsland in 1932 namen 51 partijen deel aan de Rijksdagverkiezingen. Deze hoge aantallen leidden vaak maar niet noodzakelijkerwijs - zoals het Nederlandse voorbeeld laat zien - tot problemen met betrekking tot de bestuurbaarheid. In 1933 deden er maar liefst 54 partijen mee aan de verkiezingen in Nederland. Daarvan behaalden er 14 één of meer zetels. Het zou echter overdreven zijn het land onbestuurbaar te noemen.

De liberalen, vaak toch gezien als de dragers van de democratische ordening, waren in de praktijk vaak niet fanatiek democratisch. Vaak koesterden zij angst voor/ afkeer van 'de massa' en ze hadden er in elk geval weinig vertrouwen in. Zij waren gewend dingen onderling te regelen en wilden dat vaak ook zo houden. Geef als voorbeeld Italië waar de liberale staat *de facto* al was ingestort vóór Mussolini de macht kreeg, omdat de liberalen niet met massapartijen in zee wilden. Citaten Mussolini: "De liberale staat is gedoemd ten onder te gaan als gevolg van zijn eigen lafheid." Knox, *Threshold of power*, 364 aan vooravond Mars op Rome Gentile, 'Paramilitaire Gewalt in Italië', 165: "De eeuw van de democratie is voorbij". Liberale partijen waren vaak 'herensociëteiten'.

'Bourgeois doubts', nalezen bij Mazower 12-25. Mazower, *Dark continent*, 16. "The reason why 'fascisms' come into being," wrote a French critic, "is the political and social failure of liberal democracy." The authors of *Fascism for Whom?* (1938) put it more simply: "Fascism was the product of democratic decay." This decay was located most obviously in the working of parliament itself. For many Europeans the roots of the post-war "flourishing of dictatorship" lay "in the crisis of parliamentary government as practised today." Max Ascoli and Arthur Feiler, *Fascism for whom?* (New York 1938).

De democratieën die overbleven, waren democratieën met een lange traditie. Constituties, parlementen, verkiezingen etc. garanderen op zichzelf nog geen echte democratie. Het is naïef te denken dat democratie van de een op de andere dag kan worden gecreëerd. Bespreek de voorbeelden van de op papier toch al langer redelijk ontwikkelde parlementaire systemen die nog steeds niet echt goed functioneerden: Italië met zijn *trasformismo* (Knox, *Threshold*, 83-84: "the liberals ruled without a party") en Spanje met zijn *caciquismo* en *turno pacifico*.

Duggan: 1926 Italy all opposition parties definitively banned.

H7. Het ontbreken van een democratische infrastructuur

Heel veel mensen die niet veel tot niets in democratie zagen, veelal elites uit het *ancien regime*, behielden zeer veel macht. De sociale basis van *ondemocratisch* en *expansionistisch* denken en handelen was om welke redenen dan ook vaak niet weggenomen.

Adel en monarchen, (aristocratische) grootgrondbezitters

Militairen/ politie (hun positie was uiteindelijk altijd *doorslaggevend*. Regeren tegen hen was op de den duur onmogelijk, een regering die hun volledige steun had, was feitelijk ongenaakbaar). Veel dictators waren niet toevallig militair.

Rechterlijke macht, ambtenaren

Zeer belangrijk in dit opzicht is ook de Katholieke Kerk, die doorgaans niet principieel democratisch dacht, eerder corporatistisch of zelfs klerikaal-fascistisch, maar zeker niet liberaal of links. Zie de rol van de Katholieke Kerk in Italië, Oostenrijk, Spanje, Slowakije en Kroatië, Hongarije en tot op zekere hoogte ook de Ierse Vrijstaat /Eire. Zie ook de rol van de Orthodoxe Kerk in bijvoorbeeld Roemenië. Katholieke partijen, bijvoorbeeld in Spanje de CEDA, waren vaak "accidentalistisch". De regeringsvorm was voor hen niet essentieel. Het ging er primair om de regering katholieke principes verdedigde en de macht van de Kerk niet aantastte.

Burgerlijke economische elites die inmiddels huiverig waren geworden voor te veel sociale verandering, met name verandering zoals socialisten die wensten, en die daarom steun zochten bij een sterk staat en de instituties die daarbij horen. In Duitsland wilde de grote meerderheid van socialisten, liberalen en aanhangers van het centrum *wel* de invoering van een parlementaire

democratie maar *geen* links-socialistische of communistische sociale revolutie die met geweld de hele oude orde omver zou werpen en die naar men vreesde burgeroorlog zou betekenen.

The strength/ weakness of democracy in Weimar Germany

% of valid votes	1919	1920	1924	1924	1928	1930	1932	1932
Weimar – coalition	74.2	43.6	39.6	45.9	49.9	43.1	38.8	36.7
Anti-system parties	17.9	35.1	49.4	32.8	27.5	38.4	58.1	58.9
% of Reichstag seats								
	1919	1920	1924	1924	1928	1930	1932	1932
Weimar – coalition	78.1	44.7	40.9	47.1	52.1	43.3	38.5	36.5
Anti-system parties	15.6	34.6	40.0	32.9	28.3	39.0	58.6	59.6

Weimar coalition parties = democratic parties: SPD, DDP, Zentrum, BVP

Anti-system parties = anti-democratic parties: KPD, USPD (until 1922) DNVP and NSDAP

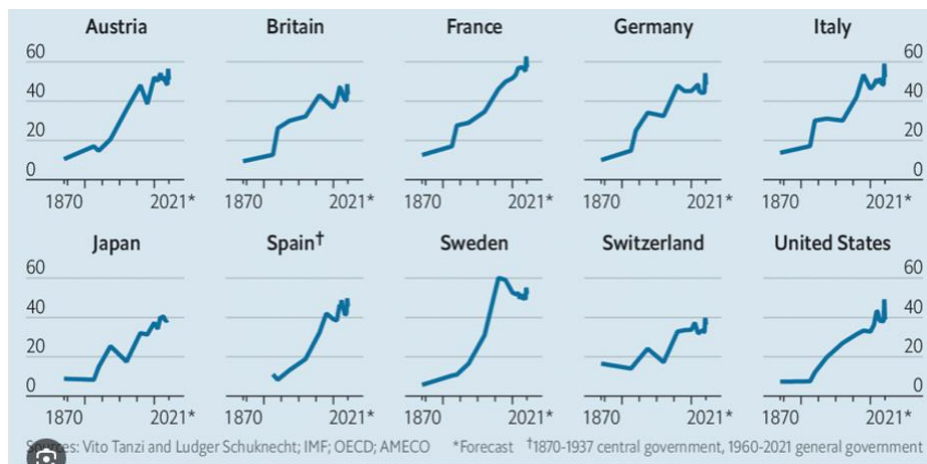
Knox, *Threshold of power*, 258 laat dit ook zien voor Italië: Er zaten veel niet-overtuigde democraten in het parlement waarin drie grote spelers actief waren, namelijk liberalen, katholieken en socialisten, die niet of nooit van harte met elkaar samenwerkten en die alle drie, zeker de laatste twee, geen overtuigde democraten waren.

Belangrijk in deze context: Het aantal mensen dat van de staat en de natie afhing, nam toe vooral in Oost- en Zuidoost-Europa met zijn zeer sterk uitdijend ambtenarenapparaat (naast nog steeds grote legers) waarin veel aristocraten, semi-aristocraten, leden van de oude elites en mensen die na een universitaire studie - waarvan zij meenden dat die recht gaf op een ambtenarenbaan - een plek vonden. Waar zij zich vervolgens sterk maakten voor staat en natie en vaak rechts tot extreemrechts steunden. Onderwijs op universiteiten was sterk chauvinistisch en voor velen een entreebiljet tot een overheidsbaan. Seton-Watson: "The main goal of university students was public administration" en "A university diploma was considered a claim on the state for the rest of life." Het hoge aantal joodse studenten dat zich voorbereidde op vrije beroepen - in ambtenarij en leger werden Joden doorgaans niet of nauwelijks toegelaten -, was steeds een doorn in het oog van niet-joodse studenten, vandaar dat universiteiten vaak bolwerken van antisemitisme waren. Een paar voorbeelden van de groei van het overheidsapparaat uit een boek dat ik momenteel schrijf:

In their attempt to quickly modernize Serbia, its rulers introduced tenured administrative posts and expanded the rights and privileges of civil servants. From the mid-nineteenth century onwards, the state became the most important source of employment. This trend continued in Yugoslavia, where Serb-dominated bureaucracy grew to 172,000 in 1928. In Bulgaria public sector employment rose from 27,989 in 1904 to 49,683 in 1911 and would jump to 130,000 in 1941. In Romania at the beginning of the twentieth century over 100,000 people worked in civil service at the central and

county level. The number of public sector employees in Greece gradually rose from 23,187 in 1870 to 31,001 in 1879 and 33,027 in 1889 to reach the staggering count of 130,000 in 1941. The total number of government employees in Hungary, including salaried employees of municipalities and state enterprises, was 265,000 in 1904 and 388,000 in 1914. Zie verdere voorbeelden Nagy Talavera. In France to give one last example the number of public employees was 619,000 in 1914, 745,000 in 1925 and 858,000 in 1932.

Government spending as a percentage of GDP

Er waren van begin af aan expliciet *antidemocratische* krachten die, als ze al binnen het democratisch stelsel opereerden, dat deden met het uitgesproken doel om dat stelsel van binnenuit te ondermijnen en op te heffen. Zij beoefenden *niet-loyale* oppositie.

Citaten Goebbels

Wenn die Demokratie so dumm ist, uns für diesen Bären dienst Freifahrkarten und Diäten zu geben, so ist das ihre eigene Sache. Wir zerbrechen uns darüber nicht den Kopf. Uns ist jedes gesetzliche Mittel recht, den Zustand von heute zu revolutionieren. [...] Wir kommen nicht als Freunde, auch nicht als Neutrale. Wir kommen als Feinde! Wie der Wolf in die Schafherde einbricht, so kommen wir.

Aus: *Was wollen wir im Reichstag?*

“Das wird immer einer der besten Witze der Demokratie bleiben, daß sie ihren Todfeinden die Mittel selber stellte, durch die sie vernichtet wurde.” *Der Angriff* 1935

Uiterst links was niet principieel democratisch en vaak principieel *niet*-democratisch. Zie de vele pogingen de macht te grijpen en een sociale revolutie te ontketenen in de periode 1919-1939.

Rusland
Finland

Duitsland
Estland, Letland, Litouwen
Oostenrijk
Hongarije
Spanje 1934

H8. De angst voor revolutionair links en het fascisme

Uiterst links in de gedaante van communisten en radicale socialisten verwierp doorgaans *expliciet* de democratie. Die partijen die de politiek van de Sovjet-Unie volgden, waren gedurende het midden van de jaren dertig enige jaren voor de vorming van brede, democratische volksfront-regeringen. Na het ondertekenen van het Ribbentrop-Molotow/ Hitler-Stalin Pact in 1939 werd hun positie erg onduidelijk maar daarmee niet democratischer. Anarchisten, die met name in Spanje veel aanhang hadden, verwierpen de parlementaire democratie principieel, hoewel ze soms in de praktijk concessies deden. Zie bijvoorbeeld de voorman van de Spaanse socialisten in de Tweede Republiek (1931-1936), Francisco Largo Caballero.

Ook in andere landen zien we vaak uitingen van links die op ondemocratische denken wijzen.

Uiterst links was weliswaar alleen langdurig succesvol in Rusland/ Sovjet-Unie maar het gevaar van bolsjewistische revoluties - dat in sommige gevallen reëel was - werd alom voorgesteld als immens en de angst ervoor, al dan niet geveinsd of sterk overdreven, speelde een zeer grote rol in de "rise of authoritarianism" die we kunnen waarnemen. Rechtse en uiterst rechtse bewegingen en partijen kregen vaak zeer veel ruimte van regerende partijen en bewegingen die in principe minder rechts waren, omdat links als 'het ergere kwaad' werd gezien. Bij het aan de macht komen van Hitler en Mussolini was in dit opzicht de rol van de zittende elites fundamenteel. De Duitse nazi's en zeker de Italiaanse fascistten zouden enkel op eigen kracht zeker niet aan de macht zijn gekomen. Het leger had dat heel gemakkelijk, in Italië, en uiteindelijk ook in Duitsland kunnen tegenhouden. De Russische Revolutie en de haat ten opzichte van het 'Bolsjewisme' hadden in dit opzicht in deze landen, maar mijns inziens in *alle* landen waar de democratie mislukte, veel meer impact dan de verschillende Vredesverdragen na de Eerste Wereldoorlog.

Uiterst rechts wordt later besproken

Veelzeggend in dit opzicht is bijvoorbeeld ook het verschil in behandeling van 'rechts' en 'links' geweld door de rechterlijke macht

Duggan, 43: Sympathies of judiciary, army and police were with the fascists.

In Italië, zie Linz, *Quiebra de las democracias*, 176.

In Duitsland: Naar schatting was in Pruisen in 1932 niet meer dan vijf procent van de rechters vóór de Republiek. De 22 politieke moorden gepleegd door links in de periode 1919-1922 leidden tot 38 veroordelingen, waaronder 10 executies en een gemiddelde gevangenisstraf van 15 jaar, de 354 moorden gepleegd door rechts in diezelfde periode leidden tot 24 veroordelingen waaronder geen enkele executie en gevangenisstraffen van gemiddeld vier maanden. De officieren betrokken bij de moord op Rosa Luxemburg en Karl Liebknecht werden door een militaire rechtbank vrijgesproken. De lage straf voor Hitler na zijn *Bürgerbräukeller*-coup in 1923 is berucht.

Fundamenteel punt in Maier, *Recasting bourgeois Europe*: de angst voor revolutionair links leidde tot een reorganisatie van burgerlijke elites om links in toom te houden waarbij de rol van partijen en

parlementen minder belangrijk werd en we een toename zien van wat hij noemt 'corporatism', allerlei vormen van direct overleg tussen werkgevers, werknemers en de staat, waarin de rol van 'experts' veel belangrijker wordt. Ook in deze optiek is sprake van 'depolitiserings' waarover later meer. Opvallend genoeg wordt revolutionair links buiten Rusland overal onschadelijk gemaakt. Zelfs de chaos na de Eerste Wereldoorlog was niet groot genoeg om de bestaande orde echt omver te werpen.

Het feit dat zo vaak ondemocratische rechts de macht kon grijpen is zeker ook te wijten aan de verdeeldheid binnen links: socialisten versus communisten of communisten versus anarchisten en de lang door de communisten gehuldigde opvatting dat socialisten eigenlijk 'sociaal fascist' waren. Er was uiterst links vaak verbazingwekkend weinig aan gelegen om de democratie daadwerkelijk te beschermen, aangezien ze die slechts als 'formeel' en 'burgerlijk' beschouwde. Dat betekende dat het afstand bewaarde van socialisten en sociaaldemocraten en anderen, bijvoorbeeld links-republikeinen in Spanje, die wél de democratie wilden redden. Terwijl de liberalen/ democraten verdeeld waren, was links vaak in felle onderlinge strijd verwickeld. Nadere toelichting aan de hand van het concept 'sociaal fascisme', met speciale aandacht voor de rol van de Communistische Internationale, die als gezegd pas vanaf 1934 het Volksfront-idee ging steunen, totdat zij in 1939 met het Hitler-Stalin Pact plots het nazisme ging verdedigen of in elk geval *de facto* steunen. Tot Juni 1941 bleven Hitler en Stalin bondgenoten die uitvoerig met elkaar handeldreven. NB Toen Hitler Denemarken, Noorwegen, de Benelux en Frankrijk binnenviel, was Stalin *de facto* een bondgenoot.

Voor het denken in termen van 'sociaal-fascisme' dat in heel Europa verbreid was, zie [Appendix 8](#). Het is in deze context wel van belang zich te realiseren dat in Duitsland in de periode 1919-1923 regeringen geleid door socialisten herhaaldelijk met steun van het leger en vrijkorpsen bloedig opstanden van links-socialisten en communisten onderdrukten.

De ondergang van de democratie was zeer zeker ook te wijten aan het feit dat veel democratische regimes in feite niet functioneerden. Het ontbrak hen aan legitimiteit, efficiëntie en effectiviteit. Dat is duidelijk te zien in de extreem hoge politieke instabiliteit die bijna onvermijdelijk vroeg om 'sterker gezag'. Die instabiliteit was uiteraard zowel gevolg van geringe legitimiteit /efficiëntie /effectiviteit als oorzaak van het verder afnemen daarvan. Mensen verloren vertrouwen in hun regeringen en in partijen - zo ze dat al ooit hadden gehad - en raakten ervan overtuigd dat 'de politiek', de bestaande problemen niet kon of wilde oplossen, wat voor een deel ook waar was en voor een deel wellicht een gevolg was van te hoge verwachtingen. Er was een wijdverbreide afkeer van 'politiek' en 'partijen'. Politiek werd in toenemende mate gezien als spel van cliques in achterkamertjes. Zie als voorbeelden Italië en Spanje. Maar ook Frankrijk had een zeer slecht functionerende democratie. Zie de interessante opmerkingen van Marc Bloch, *L'étrange défaite* en Eugene Weber, *Hollow years*. Zie daar de quote op pagina 113 : "To take a politician as dishonourable *a priori* is a commonplace wherever one goes." Opmerking van Harold Laski, lid van de Engelse Labour Partij, over de situatie in Frankrijk in de jaren dertig. Politiek en politici hadden bij zeer velen in vrijwel heel Europa een zeer slechte naam. Voor Mussolini was de essentie /de kern van politiek bedrijven daadwerkelijk iets doen: 'de daad'.

Duggan 68: "Parliamentarism - with all the stupid and demoralizing associations that go with this word" Mussolini October 1923 Duggan 155 For many young intellectuals, liberalism had been synonymous with weakness, failure, chaos.

Citaat uit Gaaff, *Financiering*, 195 over de Duitse rechtse politicus Karl Helfferich naar wie een straat werd genoemd in zijn geboorteplaats in 1933 nadat de gemeenteraad hem unaniem had geprezen voor zijn onvermoeibare strijd tegen democratie

Hitler gaf graag af op Weimar met zijn tientallen partijen.

Die Gegner werfen uns Nationalsozialisten vor, und mir insbesondere, dass wir intolerante, unverträgliche Menschen seien. Wir wollten, sagen sie, mit anderen Parteien nicht arbeiten. Ich habe hier eines zu erklären: die Herren haben ganz recht, wir sind intolerant. Ich habe mir ein Ziel gestellt: nämlich die 30 Parteien aus Deutschland hinauszufegen. (Wahlkampfrede; 1932)

Franco beweerde dat hij nooit aan politiek had gedaan. In elk geval vergeleken met bolsjewisme maar zeker met het fascisme had de liberale democratie slechts geringe mobiliserende kracht. Zie het citaat van George Mosse: "Fascism's strength was its democratic strength." Zie ook de ideeën van Dylan Riley: Fascisten wilden dat 'het volk' *echt* regeerde, niet het parlement of partijen die eens per vier jaar een stem kregen en hooguit hun kiezers vrij indirect vertegenwoordigden. Zij wilden veel meer participatie, activiteit, interactie. Ook zij wilden 'democratie' maar dan veel 'autoritairder'. Met name voor fascisten was politiek niet de oplossing maar het probleem.

De 'politiek' was vaak niet in staat en vaak ook niet bereid - omdat zij deelbelangen behartigde - om zeer complexe en vaak ook zeer technische problemen aan te pakken en uit te leggen. Denk aan problemen samenhangend met herstelbetalingen, inflatie/ deflatie, wisselkoersen en internationale handel. We zien vaak het overdragen van macht aan sterke mannen om uit de (vermeende of echte) chaos te komen: die kunnen dingen gedaan krijgen. Hier meer zeggen op basis van Maier, *Recasting bourgeois Europe*. Een en ander leidde ertoe dat er een neiging bestond het bestuur te 'depolitiseren' door het in 'noodsituaties' en 'bij uitzondering' aan bepaalde personen over te laten: aan staatshoofden (presidenten vorsten, mannen op de achtergrond, voorbeeld Pilsudski), aan specialisten of juist tweederangs mensen, of door een beroep te doen op het leger. We zien een veelvuldig gebruik van noodverordeningen / uitzonderingsmaatregelen.

Voorbeelden Horthy als 'regent'

Mussolini en nieuwe Acerbo wet: The Acerbo Law of 1923 in Italy stated that the party gaining the largest share of the votes - provided they had gained at least 25 per cent of the votes - gained two-thirds of the seats in parliament. The remaining third was shared amongst the other parties proportionally. Er zijn meer voorbeelden van dergelijke maatregelen om meerderheden te creëren

Baltische staten, Oostenrijk: Dolfuss 1933 *Kriegswirtschaftliches Ermächtigungsgesetz*

Duitsland 1933 het beruchte *Ermächtigungsgesetz*, een van vele: al voor Hitler was de Weimar Republiek in feite al een presidentiële dictatuur geworden.

Weimar Grondwet: The new political system would have required a new self-conception of the parties. Their incapacity to forge coalitions and overcome differences through compromise as well as their willingness to delegate their competences to the Government. The (in total eight) enabling acts from 1919 -1933, broke with the division of powers set up by the Weimar Constitution, but were supported by a majority of parliamentarians and legal scholars.

Article 25: The Reich President can dissolve the Reichstag, but only once for the same cause. New elections will take place at the latest on the sixtieth day after dissolution.

Article 48 allowed the Reich President, under certain circumstances, to take emergency measures without the prior consent of the Reichstag.

To cope with the crises Friedrich Ebert, a social democrat, and the Republic's first president, used Article 48 on 136 occasions. Altogether, Article 48 was invoked by Hindenburg 109 times from 1930 to 1932.

Article 53 The Reich Chancellor and at his proposal the Reich Ministers shall be appointed and dismissed by the Reich President.

Volgens de Grondwet van Weimar werd de rijkspresident voor zeven jaar door het volk gekozen en was hij zonder beperking herkiesbaar. Het parlement op zijn beurt had het recht om de regering te laten vallen, de rijkspresident via een referendum af te zetten en de nooddecreten ongedaan te maken. Omdat in het parlement maar zelden een absolute meerderheid voor een stabiele regering tot stand kwam was de feitelijke rol van de rijkspresident veel groter dan bedoeld.

Zie ook de wijze waarop Pétain aan de macht kwam, ook weer in een uitzonderingssituatie/noodtoestand.

Bij de problemen waarmee regeringen kampten en die ze vaak niet bedwongen, speelden problemen met de openbare orde een grote rol. Het is uiteraard 'ironisch' dat extremisten door *law and order* te verstoren mede de chaos creëerden waarvan zij zeiden dat alleen zij die konden beëindigen.

Alle bestaande problemen werden alleen maar verergerd en veel nieuwe gecreëerd door de Grote Depressie met haar enorme werkloosheid en armoede waarmee de zittende partijen geen raad wisten. Extreem-links (de Sovjet-Unie) en extreem-rechts (Hitler Duitsland) leken hier meer soelaas te bieden. Naast de vanzelfsprekende negatieve effecten van de economische crisis en haar voedingsbodem voor radicalisering was er ook het gevolgde economische beleid, dat met zijn protectionisme, economisch nationalisme en economische blokvorming tegenstellingen tussen landen verder aanwakkerde.

Het aandeel van formele en informele imperia in de handel van diverse landen

Trade of	Share of	In imports			In exports		
		1929	1932	1938	1929	1932	1938
United Kingdom	British Commonwealth, colonies, protectorates, etc.	30.2	36.4	41.9	44.4	45.4	49.9
United States	Philippines	2.9	6.1	4.8	1.6	2.8	2.8
France	French colonies, protectorates and mandated territories	12	20.9	25.8	18.8	31.5	27.5
Belgium	Belgian Congo	3.9	3.8	8.3	2.6	1.3	1.9
Netherlands	Netherlands overseas territories	5.5	5	8.8	9.4	5.9	10.7
Italy	Italian colonies and Ethiopia	1.5	1.1	1.8	2.1	3.6	23.3
Portugal	Portuguese overseas territories	7.9	10.4	10.2	12.7	13.9	12.2
Japan	Korea and Formosa	12.3	26.2	40	16.8	21.6	32.9
	Kwantung	6	4	1.6	4.8	6.8	13.7
	Manchuria	1.9	2.7	9	2.5	1.5	8.1
	Rest of China	5.8	4	4.4	10.9	7.3	8
	Total Japanese sphere of influence	26	36.9	45	35	37.2	62.7
Germany	Bulgaria, Greece, Hungary, Romania, Turkey, Yugoslavia	4.5	5.5	12	5	3.9	13.2
	Latin America	12.2	11.2	15.6	7.8	4.3	11.5
	Total German sphere of influence	16.7	16.7	27.6	12.8	8.2	24.7

Alan de Bromhead and others, 'When Britain turned inward. The impact of interwar British protectionism', *American Economic Review* 109, 2 (2019) 325-352, Table 1.

H9. Rechts-autoritair en fascistische bewegingen

Opvallend, *zowel* bij rechts als bij links, is de vaak enorme onderschatting van het gevaar van 'fascistische' bewegingen.

Quotes uit tekst van Draper dat de fascistena niet zo'n probleem zouden zijn voor Duitsland en Italië. In de rest van Europa *werden* ze ook bedwongen maar daar niet. Zie voor een vergelijkbare onderschatting, in dit geval van een aanstaande coup, de situatie in Spanje in 1936.

Duitsland

Von Papen die denkt begin Februari 1933 nog denkt als vicekanselier Hitler wel te kunnen bedwingen.

"Over twee maanden hebben we Hitler zo in de hoek gedrukt dat hij zal piepen"

Italië

Elazar, 'Class, state and counter-revolution'.

In 1924 zei de Italiaanse koning nog: Fascism "is not serious, it will not last".

Giovanni Giolitti (1846-1928), vijf keer minister-president van Italië, zei tijdens de verkiezingen van Mei 1921 tegen Graaf Sforza: "The fascist candidatures are nothing but fireworks, they will make a great deal of noise but nothing will come out of it."

Linz, *Threshold*, 219-220, 244. In een Manifest van de Communistische Partij van Italië dat een dag voor het aan de macht komen van Mussolini verscheen, werd benadrukt dat er geen verschil is tussen fascisme en democratie. Twee dagen later, toen Mussolini President was, stond in een communistisch blad dat zijn aan de macht komen geen revolutie was en geen coup. Pietro Nenni (1891-1980) de Italiaanse socialistenleider die van 1923-1926 hoofdredacteur was van de socialistische krant *Avanti*, waarvan ook Mussolini hoofdredacteur was geweest, beweerde in 1964 dat niemand in Italië het opkomende fascisme serieus nam.

Rusland: Weber, *Der Pakt*, 29.

Stalin bijvoorbeeld was aanvankelijk optimistisch toen de nazi's net aan de macht waren gekomen. Hij dacht blijkbaar "dass die nationalsozialistische Umgestaltung des Deutschen Staates für die Deutsch- Sowjetischen Beziehungen günstige Folgen haben werde."

Frankrijk: Weber, *Hollow years*, 126-127

Minister van Buitenlandse Zaken Aristide Briand dacht in 1930, na de ontruiming door de Fransen van Rijnland toen Hitler van 12 naar 107 afgevaardigden ging, dat Hitler "will not go far..."

De Franse krant *L'Oeuvre* schreef 1 januari 1933, in Weber's vertaling, over "the piteous end of Hitlerism" en *Paris Soir* over "the decadence of Hitler's movement". Op 7 November 1932 had *L'Echo de Paris* al geschreven "the German Boulanger has missed the boat."

Oostenrijk: Höbelt, 290: Dolfuss maar ook Schuschnigg en diverse anderen waren ervan overtuigd dat Hitler het geen zes maanden zou volhouden.

Niet te vergeten: Velen ook buiten Italië en Duitsland waren tot ver in de jaren dertig zeer positief over Hitler en Mussolini – en in bepaalde kringen ook over Stalin. Zij brachten immers orde in de chaos en boden een uitweg uit de grote depressie, zo dacht men in elk geval. Geef lovende citaten van bijvoorbeeld Churchill en andere ‘democraten’.

Tijd om dieper in te gaan op aanhang, ideeën en doelen van rechts autoritaire en rechts-fascistische bewegingen met aandacht voor verschillen maar ook overlap en verschuivingen in de loop van de tijd

Rechts-autoritaire bewegingen

Aanhang: In heel algemene termen: ‘oude elites’: adel, inclusief uiteraard de monarchen, grootgrondbezitters, militairen, de Katholieke en in sommige gevallen ook de Orthodoxe Kerk, delen van de bureaucratie, daarnaast kleine boeren, delen van de middenstand.

Ideologie: Behoudend, voor ‘law and order’, afkerig van de moderne, industriële massa-samenleving zoals die liberalen en - uiteraard op een geheel andere wijze - socialisten voor ogen stond. Dat betekende een voorkeur voor het denken in corporatistische termen en een afkeer van individualisme en klassenstrijd. Benadrukken van het belang van vaderland, religie en gezin en van het bestaan van een maatschappelijke orde waarin ieder zijn of haar plaats heeft. Nationalistisch in de etnische betekenis van de term met de houding ten opzichte van Joden en socialisten en andere ‘vreemde’ elementen die dat impliceert. Politiek gold als een zaak van elites, die geen behoefte voelden om meer dan absoluut nodig ‘de massa’ te mobiliseren en die om het modern uit te drukken ‘op de winkel’ paste en bestaande machtsverhoudingen wilde behouden. Partijen werden gezien als enkel geïnteresseerd in deelbelangen en moesten steeds wijken voor van bovenaf geleide ‘nationale bewegingen’. In rechts-autoritaire regimes berustte de macht op ‘bureaucratic and military machines’ die konden besturen omdat grote delen van de bevolking niet erg politiek geëngageerd waren en/of van de overheid enkel verlangden dat zij hen tegen ‘bedreigingen’ van de zijde van liberalen en linksen beschermden.

Het onmiskenbare succes van de bewegingen van Mussolini en Hitler leidde ertoe dat veel rechts-autoritaire conservatieven allerlei uiterlijkheden van die bewegingen zoals massabijeenkomsten, parades, vlaggen en uniformen en ook diverse standpunten overnamen.

Fascistische bewegingen, partijen, staten

Aanhang onder vrijwel alle lagen van de samenleving met over-representatie van (oud)strijders, militairen en in het algemeen mensen die niet duidelijk tot een klasse burgerij/ arbeiders behoorden en in termen van ‘staat’ en ‘natie’ dachten, studenten, mensen die afhankelijk waren van de staat, en over het algemeen meer jongeren dan ouderen. Geen echt duidelijke klasse-basis maar wel zeer duidelijk anti-links in hun handelen.

Fascistische *bewegingen* waren in hun ideologie naar verhouding veel radicaler-extremer en veel meer gericht op verandering. In bepaalde opzichten waren zij zeker in Duitsland sociaal-revolutionair in de zin dat zij niet alleen een klasseloze samenleving *beloofden* maar hun aanhangers veel kansen boden om al jong heel belangrijke posities in te nemen en zich te verrijken.

Wat betreft ideologie: Extreem nationalistisch, anti-individualistisch en antisocialistisch: niet het individu of de klasse staan centraal maar de staat en het volk/ de natie. Politiek wordt niet bedreven voor het individu of de klasse maar voor de natie. Natie en staat vallen volledig samen, hetgeen betekent dat de staat totalitair moet zijn en het volk steeds gemobiliseerd *en* gecontroleerd moet worden. Instituties die met staat /natie /partij concurreren, moeten worden uitgeschakeld.

Mussolini: All within the state, nothing outside the state, nothing against the state. The liberal state is destined to perish. All the political experiments of our day are anti-liberal.

Buitengewoon belangrijk de cultus van activisme, dynamiek, verandering, vernieuwing, het resoluut, met geweld een einde maken aan de bestaande verstarring en chaos, jeugd, mannelijkheid, *esprit de corps* en kameraadschap, leiderschapscultus: gericht op permanente mobilisatie door mensen het gevoel te geven dat ze ertoe doen en dat de staat om hen geeft. Zie bijvoorbeeld *Hitlerjugend*, *Bund Deutscher Mädel*, *Kraft durch Freude*, de talloze bijeenkomsten, vieringen, herdenkingen, Niet zozeer gedreven door een bepaalde coherente theorie of ideologie maar door de daad, geweld en de groep.

Uit het Futuristisch Manifest van Filippo Marinetti van 1909

Vanuit Italië lanceren wij dit manifest van meeslepend en brandstichtend geweld, waarmee wij heden het Futurisme oprichten, omdat wij dit land willen bevrijden van zijn stinkende kanker van professoren, archeologen, gidsen en antiquairs. Al te lang is Italië een rommelmarkt geweest. Wij willen het bevrijden van de ontelbare musea die het helemaal bedekken met ontelbare kerkhoven.

Musea: ... kerkhoven!... Ze zijn werkelijk identiek door de sinistere promiscuïteit van al die lichamen die elkaar niet kennen. Musea, publieke slaapzalen waar men voorgoed naast gehate en onbekende wezens rust! Musea, absurde bloedbaden van schilders en beeldhouwers die elkaar wreed afslachten met houwen van kleuren en lijnen, langs de wanden waarom gestreden is!

Duggan Mussolini: Italy and more in general the West had become decadent, strong indicator declining birth rate.

Duggan Idea of regeneration: Turning Italians into new men and new women

Duggan 147 Mussolini 1940: "The Italian race is a race of sheep. Eighteen years are not enough to transform it."

NB Er bestond steeds spanning wat dat betreft tussen beweging en partij, tussen *corps/ Kampfbund* en organisatie, tussen oppositie en regeren en tussen theorie en praktijk

Verder: Spanningen tussen fascist en autoritair rechts/ de fascistische partij en de 'staat-bureaucratie en tussen partij en leider

Belangrijk onderscheid in fasen bijvoorbeeld fascisme als intellectuele beweging, als politieke beweging, als beweging die de macht krijgt, die haar heeft en als radicaliserende beweging in oorlogssituaties.

Uiteraard conservatieven hebben niet alles kunnen houden zoals het was en fascist en hebben niet alles kunnen veranderen zoals zij wilden.

Opvallend dat *l'extrêmes se touchent*, velen zoeken naar *iets anders/ een uitweg*

Bestaan van 'socialistische' /'sociale' fascistien: Zie Italië, syndicalisten zie in Duitsland de Strasser broers, in Spanje de Falange

Zeer interessant dat een aantal belangrijke fascistien eerst socialist was. Zie naast Mussolini voor Italië een aantal Franse voorbeelden, Marcel Déat, Jacques Doriot, Pierre Drieu La Rochelle, socialistisch fascist, Eduard Herriot (Volksfront dan Vichy dan tegen), Pierre Laval, George Sorel, syndicalist. Interessant in België Hendrik de Man, een socialist die collaboreert met de Duitse bezetter, nadat hij sceptisch was geworden met betrekking tot de vermolmden democratie en voorstander werd van een vorm van 'links fascisme', en van het werken met een sterke man die dingen gedaan kan krijgen. Pilsudski begon zijn loopbaan ook als socialist. In Spanje had je de zogeheten *Falangistas*, Falangisten zo genoemd omdat men beweerde dat ze eerst links (lid van de anarchistische FAI) waren geweest of het in elk geval wat denken betreft hadden kunnen zijn. Oswald Mosley (1896-1980, de voorman van de Engelse fascistien, was een zeer vooraanstaand labour politicus geweest voor hij fascist werd. Vidkun Quisling (1887-1945), de Noorse nationaalsocialist, had in jongere jaren geflirt met het communisme, of wellicht beter geprobeerd carrière te maken door zich links op te stellen. In Hongarije waren veel kiezers en leden van de Pijlkruizers 'oud-communisten'. Zie Nagy Talavera

Hoe succesvol waren fascistien als beweging die de macht wilde grijpen en niet wat betreft hun invloed op andere bewegingen die vaak groot was? Zij waren zeer actief en veroorzaakten veel onrust maar waren relatief gezien weinig succesvol. Zij kregen, met uitzondering van Duitsland en Italië, alleen de macht toen zij door Duitse en/of Italiaanse collega's die hun land hadden veroverd, werden geholpen en gedoogd.

Duidelijkste succes: Duitsland, daar werden andere bronnen van macht vrijwel geheel uitgeschakeld of geïncorporeerd. Maar ook hier deden zij enige concessies: het uitschakelen van de SA op instigatie van het leger, het *niet* afschaffen van privébezit en grootkapitaal (maar het vaak wel aan de partij ondergeschikt maken) het niet geheel uitschakelen van de kerken; het althans officieel stopzetten van de 'euthanasie'-programma's.

In Italië deed Mussolini uiteindelijk veel concessies aan oude elites en schoof die veel minder terzijde, wat al moge blijken uit het feit dat die hij zelf in 1943 terzijde werd geschoven: De monarchie bleef, evenals het leger en het ambtenarenapparaat, ook de Kerk en de grootindustrie. Het accent verschoof met ups en downs van 'beweging' naar 'strakker geleide partij', van 'gewelddadige, permanente actie naar 'respectabel bestuur' en van 'beweging die de bestaande orde overneemt' naar 'de bestaande orde die de beweging /partij absorbeert', zij het nooit geheel. Er waren altijd verschillen tussen theorie en praktijk en Mussolini was vaak zeer pragmatisch. Zeer veelzeggend: Mussolini werd uiteindelijk door collega's en de koning aan de kant gezet en gearresteerd. Hij had dus niet alle mogelijke tegenkrachten uitgeschakeld.

Wijzen op spanning tussen fascistien en Katholieke Kerk die beide in de kern totalitair waren

Doorgaans gebruikten conservatieve fascistien voor *dirty jobs*, d.w.z. voor het gebruik van geweld om links in te nemen. Ze namen vaak uiterlijkheden en zeker ook ideeën van hen over maar in principe huldigden zij een andere ideologie en spraken andere lagen van de bevolking aan. Wanneer ze sterk genoeg waren, schoven ze (de meest extreme) fascistien aan de kant.

In Italië en Duitsland werden de aller-radicaalste revolutionairen fascisten en zeker 'links-revolutionaire' fascisten terzijde geschoven, toen fascistische leiders poogden hun macht te consolideren. Zie pogingen daartoe door Mussolini en de Nacht van de Lange Messen in Duitsland.

In Hongarije en Roemenië, die op Italië en Duitsland na, de grootse autonome fascistische bewegingen hadden voor de oorlog, werden die bewegingen in beide gevallen door de conservatieven in toom gehouden.

Horthy en de fascistische Pijlkrusers: hoogste resultaat voor de Tweede Wereldoorlog vijftien procent van de stemmen in 1939 bij parlamentsverkiezingen. Leider Ferenc Szálasi (1897-1946) kwam pas aan de macht via Duitsland aan het einde van de oorlog. Naast Pijlkrusers waren er ook andere fascistische splintergroepen. Ook die werden af en toe bestreden en steeds in de gaten gehouden.

In Roemenië werd het fascistische Legioen van Aartsengel Michael, later doorgaans actief onder de naam IJzeren Garde, herhaaldelijk verboden /bestreden. Haar leider Cornelia Codreanu (1899-1938) werd gevangengezet en in 1939 gedood. Dictator Generaal Ion Antonescu (1882-1946) nam vertegenwoordigers van de beweging in zijn regering op in september 1940 maar daar kwam al in januari 1941 een eind toen de IJzeren Garde een opstand tegen hem begon die bloedig werd onderdrukt waarbij opvallend genoeg het Duitse leger hem steunde maar een aantal Duitse SSers de Roemeense fascistische Daarna regeerde Antonescu alleen verder. In 1937 kreeg de beweging zestien per cent van de stemmen, terwijl daarnaast een andere fascistische beweging ook negen per cent van de stemmen wist te behalen.

In Letland en Estland trokken autoritaire leiders de macht aan zich om te voorkomen dat fascistische bewegingen aan de macht zouden komen en *niet* omdat er een linkse coup dreigde. Het is zeker niet ondenkbaar dat in Estland de fascistische De VAPS, de vereniging van oud-strijders uit de Estse Onafhankelijkheidsoorlog, in 1934 in vrije verkiezingen de absolute meerderheid behaald zouden hebben. Dat werd echter door een coup van Konstantin Päts verhindert.

Zie ook de situatie in Slowakije, waar de fascistische vleugel van de *Hlinka* Partij, de *Hlinka* Garde onder premier Tuka steeds probeerde de klerikale conservatieven onder President Tiso terzijde te schuiven.

In Oostenrijk was de relatie tussen conservatieven en nazi's gespannen. De nazipartij werd door Dolfuss verboden en Dolfuss door nazi's gedood. Nazistische paramilitaire organisaties werden door de Austrofascisten onder Dolfuss en Schussnigg, die m.i. niet echt fascistisch waren in de hier gehanteerde definitie, verboden. Als er verkiezingen waren geweest in de periode 1933-1938, toen Austrofascisten heersten, dan zouden Oostenrijkse Nazi's zeker een substantieel percentage van de stemmen hebben gekregen. Of dat een meerderheid zou zijn geweest zullen we nooit weten. Hitler was er in elk geval ook niet zeker van en viel Oostenrijk binnen voor er een referendum over wel of niet Anschluss gehouden kon worden zoals Schussnigg wilde.

Bei den letzten Landtagswahlen der Ersten Republik April 24 1932 gibt es deutliche Stimmengewinne für die NSDAP: Wien, 17.4 % der Stimmen, Niederösterreich 14.1 % und Salzburg 20.8%. Beim letzten Wahlgang in Österreich, den Innsbrucker Gemeinderatswahlen am 23. April 1933, schafft die NSDAP einen fulminanten Erfolg von 41 Prozent. Ein Grund mehr für Dollfuß, alle Wahlen auf unbestimmte Zeit zu verschieben.

De Duitse interventie veranderde de situatie volledig ten nadele van de conservatieven. Opvallend genoeg kregen Oostenrijkse nazi's nauwelijks hoge banen in het nieuwe, nationaalsocialistische Oostenrijk, dat niet eens meer zo heette, maar *Ostmark* ging heten.

In vrijwel alle landen van Europa waren er fascistische bewegingen, die echter zelf nooit de macht veroverden. Wanneer de landen waarin ze actief waren door Duitsland of Italië werden veroverd, betekende dat vaak meer aanzien en vrijheid maar nooit echt macht zie Nederland, België Noorwegen, en de Baltische staten. In Kroatië hadden lokale fascistische van de *Ustaša* veel bewegingsvrijheid, waar zij op gruwelijke wijze gebruik van maakten.

In Vichy Frankrijk vestigde Maarschalk Pétain een conservatief zo niet reactionair autoritair regiem, waarin hij echter in toenemende mate macht moest overdragen aan Franse fascistische en andere collaborateurs die deden wat de Duitsers van hen verlangden. NB: Tot 1944 waren in totaal in Frankrijk nooit meer dan 40,000 Duitser als bezetters actief geweest.

Zie voor fascistische collaboratie met het Derde Rijk Kellmann, *Dimensionen der Mittäterschaft*

Spanje en Portugal werden niet veroverd, In Portugal vormden de fascistische nooit echt een bedreiging voor Salazar. In Spanje werden ze door Franco met alle andere extreemrechtse bewegingen in een beweging onder *zijn* leiding samengevoegd - om *onder* hem samen met leger en Kerk het land te besturen.

H10. De vredesverdragen en de internationale orde

De nieuwe internationale orde kwam er ook niet. Waarom niet en aangezien dat vaak wordt beweerd: waren de vredesverdragen daaraan schuld?

Geef citaten van personen die de Eerste Wereldoorlog als 'oerkatastrofe' van de twintigste eeuw in Europa zagen/ zien omdat de vredesverdragen zodanig waren dat een nieuwe Europese oorlog (welhaast) onvermijdelijk was. Zie [Appendix 11](#).

NB: Voor de concrete inhoud van de verdragen met de verliezers van de Eerste Wereldoorlog en met de Sovjet-Unie in Brest-Litovsk zie vanaf hier: [kaarten en data](#)

Algemeen. Is het überhaupt reëel te verwachten dat men na een wereldoorlog een nieuwe, vreedzaam functionerende wereldorde kan creëren?

De taak waarvoor men stond was immens. Het was in feite ondenkbaar dat men voor iedereen bevredigende oplossingen zou vinden.

De verwachtingen namen bovendien steeds meer toe. Voortdurend kwamen er nieuwe verzoeken om 'een oplossing' aan te dragen.

De onderhandelingen duurden heel lang en de tijd drong steeds meer: zeer veel troepen waren al naar huis gestuurd/ gegaan en zouden naar alle verwachting ook niet zomaar weer opgeroepen kunnen worden. Men was bovendien bevreesd dat bolsjewistische revolutionairen ook buiten Rusland zouden proberen de macht te grijpen, hetgeen ze in diverse landen inderdaad probeerden.

De situatie 'on the ground' was zeer chaotisch. In veel gebieden was er eind 1918-eerste helft 1919, toen men aan de verdragen werkte, in feite vaak helemaal geen wapenstilstand.

De publieke opinie, die meestal *niet* erg verzoeningsgezind was maar die men niet simpelweg kon ignoreren, speelde een grote rol. De leiders in Parijs werden nauwlettend in de gaten gehouden en konden zich niet veroorloven mild te zijn. Wilson's these dat open, transparante onderhandelingen 'vrede' en verzoening zouden bevorderen en dat 'het volk' niet oorlogszuchtig zou zijn, werd niet bepaald bevestigd. Het antwoord op de vraag of het geholpen zou hebben de verslagenen in het opstellen van de verdragen te betrekken, is niet gemakkelijk te geven. Ik neig ernaar te denken van niet, maar dat een 'Diktat' niet goed zou vallen evenals een gebrek aan mondeling overleg na de presentatie van de eerste versies van de verdragen is duidelijk.

De overwinnaars hadden sterk verschillende doeleinden en strategieën. Compromissen waren ook wat dat betreft simpelweg onvermijdelijk.

Critici mogen zeker benadrukken dat het creëren van allerlei nieuwe staten talloze nadelen had en dat die slechts met zeer veel moeite of zelfs in het geheel niet levensvatbaar waren te maken. Maar de nationalistische geest was nu eenmaal heel duidelijk uit de fles. Het was evident dat niet ieder volk een staat kon krijgen en dat elke keuze en elke geografische afbakening niet perfect zou zijn en in veel gevallen verre van perfect, maar:

Had men Polen, Tsjechen en Slowaken, Esten, Letten, Litouwers, Finnen, Serven, Kroaten, Slovenen en al die anderen moeten zeggen - nadat men ze vaak nota bene eerst zelf had aangespoord zich los te maken van het imperium waarin ze leefden - dat zij geen recht op een staat hadden en dat zij na de oorlog gewoon weer deel zouden uitmaken van de imperia waarin ze hadden geleefd?

Er was nu eenmaal nationalisme en er was nu eenmaal een onontwarbare nationale lappendeken. Ingrijpende herschikkingen waren onvermijdelijk evenals 'compromissen' tussen het principe van nationale zelfbeschikking enerzijds politieke haalbaarheid en levensvatbaarheid anderzijds.

Vaak waren zaken bovendien al ter plekke 'geregeld' en kon men zich in Versailles et cet. alleen maar bij de feiten neerleggen. Een blik op het chronologisch overzicht laat zien dat de onderhandelaars in Parijs voor zeer veel 'voldongen' feiten stonden, feiten waaraan ze niets konden of wilden doen.

H11. Waren er reële alternatieven?

Welke reële alternatieven waren er geweest zelfs voor keuzes waaraan evidente nadelen verbonden waren en die het principe van de nationale zelfbeschikking met voeten traden?

Voorbeelden:

Oostenrijkers en Sudeten Duitsers mochten niet bij Duitsland en dat leidde tot spanningen. Had men dat dan wel moeten toestaan: zo'n tien miljoen mensen toevoegen aan het land dat men als schuldig zag aan de oorlog? De nieuwe Tsjecho-slowaakse Republiek zou zonder Sudetenland niet levensvatbaar en niet verdedigbaar zijn, zoals na München inderdaad bleek.

Elzas-Lotharingen was in 1871 door Duitsers veroverd. Waren Duitse claims hier sterker dan Franse? Dat was niet 'evident' en bovendien was de regio al vóór Versailles stevig in handen van de Fransen, die vanaf december 1919 stelselmatig Duitsers terug naar hun *Heimat* stuurden.

Elke territoriale afbakening van Polen zou problemen hebben opgeroepen maar een niet-erkennen van Polen ook. Had men Polen geen Corridor moeten geven en dus van de zee moeten afsluiten?

Had men in plaats van één Joegoslavische staat drie of eigenlijk nog meer kleine staatjes moeten creëren?

Kortom: De vraag is hoe een *realiseerbare* goede vrede eruitgezien zou hebben.

Er was bovendien geen enkel land of blok van landen dat de vredesbepalingen, welke dan ook, kon afdwingen. Zonder *hegemon* bleef alles een kwestie van goede wil. De Verenigde Staten deden niet mee aan de Volkenbond. Engeland en Frankrijk, die in Europa voor naleving hadden moeten zorgen, waren te zwak of in het geval van het Verenigd Koninkrijk wilden dat niet eens echt, omdat men dacht dat de Duitse eisen eigenlijk wel redelijk waren. Frankrijk wilde per se Duitsland in toom houden. Het land was echter zwak en werd relatief zwakker, terwijl het intern extreem verdeeld was. Het poogde met steun aan de Kleine Entente en aan Polen en met zijn vasthouden aan een strikte naleving van Versailles hernieuwde Duitse expansie te voorkomen maar was niet in staat en bereid het hard te spelen. Daardoor bedreef het *de facto* in de jaren dertig evenzeer een politiek van 'appeasement' als het Verenigd Koninkrijk. Zie bijvoorbeeld Frankrijks rol in het geheime Hoare-Laval Pact dat Mussolini zou toestaan een deel van Abessinië /Ethiopië te veroveren, in de Spaanse Burgeroorlog, in München, de afwezigheid van enige krachtige Franse reactie bij de Duitse inlijving van Bohemen en Moravië en direct daarna van het Memel-gebied, en na de Duitse inval in Polen in 1939.

"Mourir pour Dantzig?", an article by Marcel Déat (a French politician, first socialist and then from 1938 onwards increasingly more fascist and in the end collaborator in the Vichy regime) published on May 4, 1939 in a Parisian newspaper. He asserted that France had no interest in defending Poland, and that German Hitler would be satisfied after receiving the territory he (rightfully, according to Déat) demanded. Déat argued that Frenchmen should not be called to die paying for irresponsible Polish politicking. "To fight alongside our Polish friends for the common defence of our territories, of our property, of our liberties," wrote Déat, "this is a perspective that one can courageously envisage, if it should contribute to maintaining the peace. But to die for Danzig, no!", "*Mais mourir pour Dantzig, non !*"

Een rechtse Franse krant had zich al afgevraagd (in Weber's vertaling, *Hollow years*, 175): "Should the French get themselves killed for Benes, the freemason?" Benes was de president van de Republiek Tsjecho-Slowakije.

Het Verenigd Koninkrijk wilde niet dat Frankrijk te sterk werd op het continent, had begrip voor de Duitse positie en concentreerde zich op zijn *empire*. Het beschouwde veel van wat op "the Continent" gebeurde als ver weg. Zie de beroemde citaten van Neville Chamberlain, de Prime Minister van het Verenigd Koninkrijk van 1937 tot 1940:

"How horrible, fantastic, incredible it is that we should be digging trenches and trying on gas masks here because of a quarrel in a faraway country between people of whom we know nothing. It seems still more impossible that a quarrel which has already been settled in principle should be the subject of war." Neville Chamberlain on the Czechoslovakian Crisis

"We would fight not for the political future of a distant city, rather for principles whose destruction would ruin the possibility of peace and security for the peoples of the earth." Neville Chamberlain on Danzig

Een afgevaardigde van de Labour Partij meende ten tijde van de München-crisis dat 99 percent van de Britse bevolking Tsjecho-Slowakije niet op de kaart zou kunnen aanwijzen.

Westelijke machten wilden uiteindelijk niet dat anderen zich met hun interne aangelegenheden bemoeiden en zo hun soevereiniteit aantastten en waren derhalve huiverig zich al te sterk op bepaalde verdragen of afspraken vast te leggen.

Het gedrag van het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk maakte dat Italië en Duitsland 'wisten' dat ze heel ver konden gaan en zorgde ervoor dat het vertrouwen in met name Centraal- en Oost-Europa in deze landen zodanig slonk dat velen dachten dat het wellicht beter was op de succesvolle fascistische paarden Duitsland en Italië te wedden. Tijdens de economische depressie werd de afhankelijkheid van Duitsland snel groter. West-Europa liet deze gebieden feitelijk in de steek.

De twee grootste haarden van ondemocratische radicalisme en oorlogszucht gedurende het Interbellum waren Italië en, als allerbelangrijkste, Duitsland. De Sovjet-Unie, die Brest-Litovsk ook maar al te graag wilde herzien, mag echter niet worden vergeten.

Laten we beginnen met Italië: werd dat fascistisch en imperialistisch als gevolg van de inhoud van de Vredesverdragen?

Italië: Dat fascistie de macht kregen in Italië lijkt toch eerst en vooral een uitkomst van de bijna burgeroorlogachtige situatie in het land na de oorlog die vooral uitvloeisel was *sociale* conflicten in het land tussen links en rechts, hoewel teleurstelling over de uitkomst van de vredesverdragen in vergelijking tot het Pact van Londen - zie D'Annunzio en Fiume - en een zeker 'dolkstoot-idee' ook een rol speelden. Maar mijns inziens kregen fascistie krijgen de macht niet zozeer omdat ze iets aan Versailles wilden doen, maar omdat ze iets tegen de socialistie /communisten deden. De Italianen kregen trouwens na Versailles wel gebiedsuitbreiding

Opvallend genoeg heeft Hitler, toch steeds voorgesteld als fel tegen Versailles, nooit iets in het werk gesteld om Zuid-Tirol als gebied terug te krijgen. Trouwens: Duitsers in de Baltische Staten, Bessarabië en de Boekovina heeft hij ook gewoon aan Stalin opgeofferd, in de zin dat hij het land waarin ze woonden aan Stalin over liet en hen gebod naar Duitsland te komen.

Italië's activiteiten in Abessinië, Spanje, Frankrijk en later op de Balkan en elders waren gewoon imperialisme en hadden niets van doen met een onrechtvaardige behandeling na de Eerste Wereldoorlog.

Was Duitsland zo slecht behandeld dat de nazi's welhaast aan de macht *moesten* komen en oorlog welhaast *onvermijdelijk* was?

In vergelijking tot de verdragen die de Duitsers de Roemenen in 1917 (Verdrag van Boekarest) en de Russen in 1918 (Verdrag van Brest-Litovsk) dwongen te accepteren, en in vergelijking tot wat de Fransen aan Duitsland hadden moeten betalen na hun nederlaag in de Frans-Duitse Oorlog in 1871, was Versailles redelijk mild. Ook in vergelijking trouwens tot wat Oostenrijk-Hongarije en het Ottomaanse Rijk moesten slikken.

De altijd weer geciteerde Franse Maarschalk Foch (1851-1929), opperbevelhebber van de geallieerde troepen aan het einde van de Eerste Wereldoorlog, die beweerde dat Versailles slechts een wapenstilstand was voor twintig jaren, beweerde dat omdat zijns inziens het verdrag veel *te mild* was!

Het gebied dat moest worden afgestaan, was relatief klein en had ook relatief weinig inwoners, zeker wanneer je recentelijk veroverde gebieden en niet-Duitsers niet meetelt. Een deel van het over te dragen land kon, wat betreft bevolking en cultuur, ook als Frans, Waals, Deens of Pools worden beschouwd.

Oostenrijk en Sudetenland die men 'Heim ins Reich' wilde halen, waren nooit deel van het Duitse Keizerrijk geweest en de verhouding Oostenrijk /Pruisen vóór de vorming van dat keizerrijk was lang kil en zelfs vijandig geweest (Denk slechts aan de oorlogen van Frederik de Grote in de achttiende eeuw, de oorlog in 1866). Toen Duitsland in 1939 Polen binnenviel, had het alle land dat het had verloren in 1919, behalve delen van wat Polen was geworden en Elzas-Lotharingen, alweer teruggekregen. Met Bohemen en Moravië had het land veroverd dat het *nooit* had bezeten en waar mensen woonden die niet-Duits waren en niet bij Duitsland wilden horen. Van het ingelijfde Oostenrijk zou men nog kunnen zeggen dat de bevolking daar bij Duitsland wilde horen maar het land was desalniettemin nooit 'Duitsland' geweest en de Duitse inval in 1938 was echt een *inval*. Net voor de inval in Polen was het Duitse Rijk in Europa groter dan in 1914.

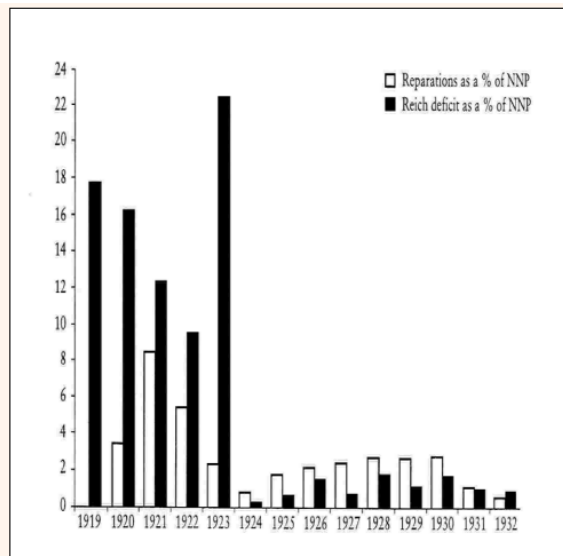
De Duitse koloniën waren voor de Duitse samenleving en economie betrekkelijk irrelevant.

Die Duitse economie kwam wat haar potentieel betreft zo goed als ongeschonden uit de strijd. Er was vrijwel niet op Duits terrein gevochten.

De herstelbetalingen, die op papier zeker hoog leken, waren dat feitelijk niet en Hitler stopte betaling al lang voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. Een zeer groot deel van de afgesproken som en ook van de betalingen in natura is nooit betaald. Het betreft hier een uiterst ingewikkelde materie. Voor een meer technische analyse verwijs ik naar bijvoorbeeld Ferguson, *Pity of war*, Gaaff, *Financiering of Tampke*, *Perfidious distortion*. De huidige consensus lijkt te zijn dat het "wel meeviel". Volgens het Verdrag van Versailles van 1919 en afspraken gemaakt in London in 1921 moest Duitsland in totaal 132 miljard goudmark aan herstelbetalingen overmaken. Het betaalde tussen 1919 en 1932, toen betalingen *de facto* werden gestopt, minder dan 21 miljard goudmark. De suggestie dat de Verenigde Staten 'Europese' schulden zou hebben moeten kwijtschelden, is niet realistisch. De inflatie in 1923 was waarschijnlijk meer een gevolg van de politiek van de Duitse regering om de drukpers te benutten voor herstelbetalingen in plaats van of samen met belastingverhogingen.

Duitslands effectieve herstelbetalingen als percentage van het netto nationaal product (NNP) 1919-1932

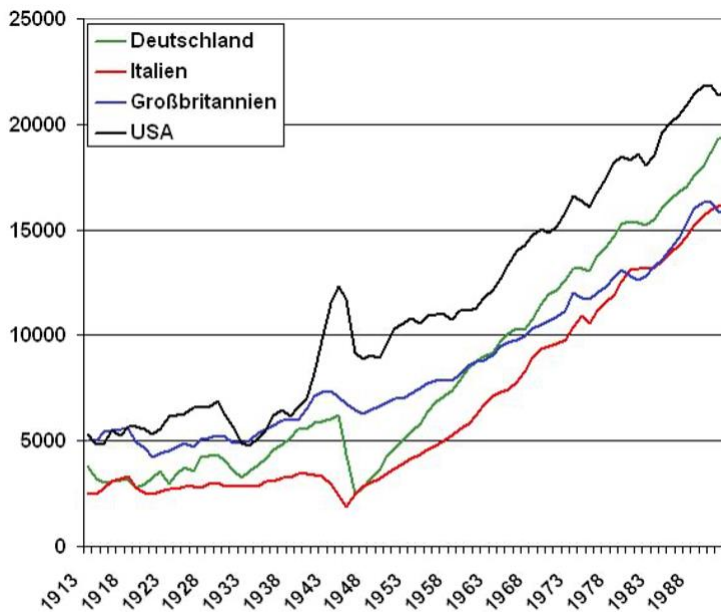

Niall Ferguson, "The German interwar economy: Political choice versus economic determinism," in: Mary Fulbrook and John Breuilly, eds., *German history since 1800* (London 1997) 270.

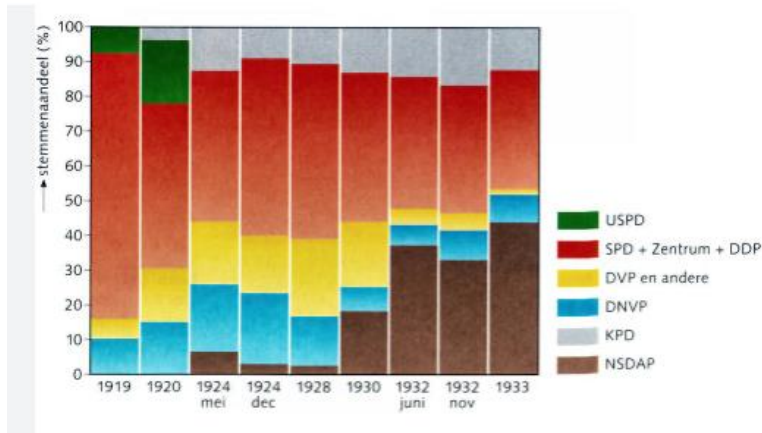
In het tweede deel van de jaren twintig ontwikkelde de Duitse economie zich goed, zeker niet slechter dan de Engelse of Amerikaanse en er was toen ook relatief weinig ophef over Versailles, hoewel als gezegd de nieuwe oostgrens nooit werd aanvaard. Extreem revanchistisch rechts in de vorm van de NSDAP werd pas in 1930 een machtsfactor. Het is moeilijk voorstelbaar dat het zonder de Grote Depressie zo groot zou zijn geworden. Vrijwel iedereen was ontevreden over Versailles, zeker, maar dat is nog iets anders dan de politiek voeren die de NSDAP voerde.

Reële inkomen per hoofd, 1913-1992, in de koopkracht van dollars uit 1990

Angus Maddison, ed., *Monitoring the world economy* (Parijs 1995) 180 en volgende.

Ter herinnering: de groei van de NSDAP

Zie ook ter illustratie van het afzakken van het anti-Versailles ressentiment

Referendum 22. Dezember 1929: Gesetz gegen die Versklavung des deutschen Volkes

1. Nichtanerkennung der Kriegsschuld
2. Außerkraftsetzung des entsprechenden Artikels 231 im Versailler Vertrag
3. Verweigerung neuer Reparationsverpflichtungen
4. Zuchthausstrafen für Amtsträger, die gegen Punkt 3 handeln

Zo'n 14 percent voor aanname, 85 per cent van stemgerechtigden stemt niet

De beperkende militaire bepalingen opgenomen in Versailles werden zeer vaak ontduken en onder Hitler ook gewoon beëindigd, zonder problemen. Wat betreft dat ontduiken, zie het boek van Ona Johnson, *Faustian bargain*, dat laat zien dat er al in 1921, en zeker na het tekenen van het Verdrag van Rapallo van 1922, sprake was van nauwe militaire samenwerking tussen Duitsland en de Sovjet-Unie, die Duitsland bijvoorbeeld de gelegenheid gaf zijn militairen te laten oefenen met verboden wapens zoals vliegtuigen. Na verloop van tijd was het Rijnland niet langer gedemilitariseerd, was er weer dienstplicht, waren er weer moderne wapens, et cetera. Het verkleinen van het leger als gevolg van de verordeningen van het verdrag van Versailles leidde ertoe dat dit leger tot een zeer professionele nog 'rechtsere' kern werd gereduceerd.

Final report International Allied Military Control Commission January 1927

"Germany has never disarmed, has never had the intention of disarming, and for seven years had done everything in her power to deceive and 'counter-control' the Commission appointed to control her disarmament."

Het is hier niet de plek om in detail te treden maar het is veelzeggend dat de Franse Minister van Oorlog in 1935 beweerde dat het Duitse leger in 1935 weer het sterkste van Europa was.

Persoonlijke consequenties waren er eigenlijk ook niet. Zie voor details Horne en Kramer, *German atrocities*, Hoofdstuk IX.

Noch de keizer, noch Von Hindenburg, noch Ludendorff zijn op enigerlei wijze gestraft voor hun optreden tijdens de oorlog. Van de aanvankelijke plannen de schuldigen te straffen en oorlogsmisdadigers voor met name hun daden in België en Frankrijk te straffen, kwam geheel niets terecht. De stelling is zeker verdedigbaar dat Von Hindenburg en Von Schleicher, beiden militairen, de machtigste mannen waren in Weimar Duitsland.

Duitsland als 'Great Power' werd relatief *sterker* omdat het niet meer grensde aan twee *empires* (Rusland en Oostenrijk-Hongarije) maar aan een groot aantal kleinere landen die het elk voor zich en zelfs samen gemakkelijk onder (te) grote druk kon zetten. De positie van Sudetenland, Oostenrijk en Polen was van begin af aan hachelijk. Het is moeilijk voorstelbaar hoe zij *zonder* steun van de geallieerden hadden kunnen overleven, terwijl al van begin af aan duidelijk was dat die geallieerden niet veel zouden doen om Duitsland tegen te houden. Weimar Duitsland was bovendien een veel hechter georganiseerde staat dan het Keizerrijk zoals dat had bestaan tot 1918. Weimar Duitsland was een echte gecentraliseerde *eenheidstaat*. Het Duitse Keizerrijk had nog een aanzienlijke autonomie gekend voor de vijftwintig staten waaruit het bestond. Denk bijvoorbeeld aan Beieren of Württemberg. Zie voor toelichting het zeer interessante Bainville, *Conséquences politiques*, waarin steeds weer wordt benadrukt dat om de vrede in Europa te bewaren Duitsland had moeten worden opgesplitst. Duitsland werd trouwens in 1926 toegelaten, als vijfde permanente raadslid, tot de Volkenbond, waar het zelf weer in 1933 vrijwillig uittrad.

In Duitsland heerste vooral woede over de vrede van Versailles die vrijwel zonder uitzondering door iedereen in de meest scherpe bewoordingen werd verworpen, omdat die Duitsland schuldig zou verklaren aan de oorlog en wel als enige. Dit gebeurde dan onder verwijzing naar artikel 231.

Dit is de tekst van dat artikel

"The Allied and Associated Governments affirm and Germany accepts the responsibility of Germany and her allies for causing all the loss and damage to which the Allied and Associated Governments and their nationals have been subjected as a consequence of the war imposed upon them by the aggression of Germany and her allies."

Bij die verwerping kunnen kanttekeningen worden geplaatst. Ten eerste omdat in de vredesverdragen met Oostenrijk, Hongarije, Bulgarije en 'Turkije' in precies dezelfde bewoordingen over de 'schuld' van deze landen werd gesproken en ten tweede omdat de verdragstekst op zich niet in termen van morele schuld was geformuleerd. Voor de Duitse publieke opinie en de politiek militaire elite was echter dat artikel de primaire en onacceptabele steen des aanstaats omdat men van mening was dat Duitsland zeker niet alleen schuldig was en een *defensieve* oorlog had gevoerd. We zien in de Duitse verdediging een voortdurend verwijzen naar *Ehre* en (on)Schuld.

De *Mantelnote* gestuurd na vredesvoorstellen op 16 juni 1919 om extra druk op de Duitsers uit te oefenen zodat zij de verdragstekst zouden accepteren, was wel zeer expliciet veroordelend. Zie voor artikel 231 en fragmenten van de *Mantelnote* [Appendix 5](#).

Men had een veel milder verdrag verwacht en vond dat dat ook was beloofd in lijn met de veertien punten van Wilson. Er was echter sinds de rede van Wilson in Januari 1918 veel gebeurd dat de geallieerden niet bepaald milder had gestemd en de veertien-punten rede had

uiteraard op zich geen enkele legale status. Al voor zij de ontwerptekst onder ogen kregen, hadden de Duitsers kunnen weten dat hij streng zou zijn.

Zeer belangrijk, belangrijker wellicht nog dan hoe de situatie *werkelijk* was, is hoe men *dacht* dat die was. Maar ook hier lijkt het niet dat vóór de Grote Depressie ageren tegen Versailles in Duitsland voor veel extra aanhang voor radicale revisionistische bewegingen zorgde. Over het algemeen wordt in de literatuur wat betreft het algemene internationale klimaat een onderscheid gemaakt tussen de jaren twintig en de jaren dertig:

Citaat Carr, *Twenty years' crisis*, 207. 'The characteristic feature of the crisis of the twenty years between 1919 and 1939 was the abrupt descent from the visionary hopes of the first decade to the grim despair of the second, from a utopia which took little account of the reality to a reality from which every element of utopia was rigorously excluded.'

Eugen Weber, *Hollow years*, 6: Maakt een onderscheid voor Frankrijk, dat *mutatis mutandis* ook wel toepasbaar is, vanaf 1923, voor veel van de rest van Europa: De jaren 1920 waren *l'après-guerre*, de jaren 1930 *l'avant-guerre*.

Zara Steiner, *The lights that failed 1919-1933 versus The triumph of darkness, 1933-939*.

Fundamenteel punt: zeer veel Duitsers wilden principieel de vredesvoorwaarden niet aanvaarden omdat ze *in denial* leefden, d.w.z. niet konden of wilden inzien dat ze echt verloren hadden. De wapenstilstand kwam voor hen zeer plotseling. Er stonden geen buitenlandse troepen op Duits grondgebied. Zie [Appendix 10](#); Ebert, "Kein Feind hat euch überwunden". De Russen waren verslagen en uitgeschakeld. De plotselinge wapenstilstand kon alleen maar het gevolg zijn van een dolkstoot.

Opvallend: Er bestond ook een dolkstoot-idee in Italië: burgers /socialisten zouden niet fanatiek genoeg achter leger en oorlog hebben gestaan en daarom waren de resultaten zo mager. In Oostenrijk werd door velen in het leger beweerd dat 'de Slaven', met name de Tsjechen niet hard genoeg op het slagveld hadden gevochten en zo bijdroegen aan de nederlaag van Oostenrijk-Hongarije. Zie Putin voor een Russische variant.

Het is waar dat de militaire leiders van Duitsland zich nooit verzoend hebben met hoe de Eerste Wereldoorlog afliep. Hans von Seeckt (1866-1936) opperbevelhebber van het Duitse leger van 1920 tot 1936, beweerde in 1936 dat hij altijd dezelfde doelen had gehad als Hitler en dat ze alleen van mening verschilden hoe die te bereiken. Maar hij en andere militairen zouden er waarschijnlijk hoe dan ook, ook bij een andere vrede zo over hebben gedacht.

Scheideman en nog ene paar citaten. Zie Herbert en *Süddeutsche Zeitung*.

Herbert, 27 "Traumland der Waffenstillstandsperiode", uitdrukking van Ernst Troeltsch Theoloog en cultuurfilosoof voorjaar 1919

Herbert, 27 / 28 Enorm zelfmedelijden gebruik een aantal citaten

November 1918 und Mai 1919. Als dann am 7. Mai 1919 die Friedensbedingungen der Alliierten übergeben wurden, konnten Erschrecken und Empörung in Deutschland nicht größer sein. Unternehmer- und Gewerkschaftsverbände erklärten gemeinsam, der Vertrag sei nichts anderes als das «Todesurteil für das deutsche Wirtschafts- und Volksleben». Seit Weltgedenken sei an keinem so großen, so arbeitsamen und gesitteten Volk ein solches Verbrechen verübt worden, wie es nun gegen Deutschland geplant sei.[18] «Unser Unglück ist ohne Grenzen, es ist nicht auszuschöpfen in der Zeit unseres Lebens», schrieb der nationalliberale Historiker Hermann Oncken. «Man wird vergeblich in der Geschichte seit Karl dem Großen nach einer Parallele zu einer gleichen Vernechtung des besiegten Volkes suchen.»[19] Die Selbstversenkung der im britischen Stützpunkt Scapa Flow internierten deutschen Flotte am 21. Juni und eine Aktion von Berliner Studenten und Freikorpsangehörigen, die in das Berliner Zeughaus eindringen und die im Kriege 1870/71 erbeuteten französischen Fahnen verbrannten, können als Belege gelten für jene Mischung aus Enttäuschung, ohnmächtiger Wut und der Weigerung, der durch die Niederlage geschaffenen Realität ins Auge zu sehen, die die Stimmung im Frühsommer 1919 prägte. «Es war vielleicht die verhängnisvollste Wirkung des Versailler Friedensvertrags», hat Martin Broszat dazu treffend formuliert, «dass er die fällige deutsche Selbstkritik an der wilhelminischen imperialistischen Vorkriegs- und Kriegspolitik nach 1919 weitgehend zuschüttete.»[20]

tismus, verbunden mit einer dumpfen Prophezeiung der Rache. Es war kein Radikalnationalist, sondern der Präsident der Nationalversammlung, der Zentrumsabgeordnete und spätere Reichskanzler Konstantin Fehrenbach, der am 12. Mai 1919 in der Nationalversammlung diese Perspektive gewiesen hatte: «Dieser Vertrag ist eine Verewigung des Krieges. Und jetzt wende ich mich an unsere Feinde, in einer Sprache, die auch Sie verstehen: memores estote, inimici, ex ossibus ultor. Aber auch in Zukunft werden deutsche Frauen Kinder gebären, und die Kinder, die in harter Fron aufwachsen, werden imstande sein, nicht nur die Hand zur Faust zu ballen, sie werden mit dem Willen erzogen werden, die Sklavenketten zu brechen und die Schmach abzuwaschen, die unserem deutschen Antlitz zugefügt werden will.»[22]

<https://www.sueddeutsche.de/politik/versailles-vertrag-weltkrieg-1.4501451>

Reichsministerpräsident Philipp Scheidemann (SPD) ruft am 12. Mai in einer Versammlung: “Dieser schauerliche und mörderische Hexenhammer, mit dem einem großen Volke das Bekenntnis der eigenen Unwürdigkeit, die Zustimmung zur erbarmungslosen Zerstückelung abgepresst werden soll, dies Buch darf nicht zum Gesetzbuch der Zukunft werden.” Seine Suada gipfelt in dem berühmten Satz: “Welche *Hand* müsste nicht *verdorren*, die sich und uns in solche Fesseln legte?”

In termen van pure machtpolitiek was de vrede van Versailles te mild om de Duitsers, als ze kwaad wilden, in toom te houden en daar was bovendien niemand echt toe bereid tot het ‘te laat’ was en te hard om verzoenend te werken. Zie Bainville die van oordeel was dat het ging om “Une paix trop douce pour ce qu’elle a de dur, et trop dure pour ce qu’elle a de doux.” Versailles heeft er wellicht toe bijgedragen dat Hitler aan de macht kwam maar is zeker niet de enige of zelfs de meest relevante factor. Wereldoorlog Twee lag zeker niet besloten in de Verdragen van Parijs. De geschiedenis had op talloze momenten tussen 1919 en 1939 goed voorstelbaar heel anders kunnen lopen. Mijns inziens zijn

antibolsjewisme en de Grote Depressie belangrijkere factoren en in Duitsland bovendien antisemitisme /racisme.

Mussolini en Hitler kregen de macht niet door een meerderheid van stemmen bij enige democratische verkiezing maar doordat zittende elites hen die gaven en die elites deden dat niet om iets aan Versailles te doen maar om links tegen te houden.

Element van toeval. Zie voor Duitsland Bart en Friederichs, *Die Totengräber*.

Voor een sterk relativeren van het belang van 'Versailles' zie:

Niall Ferguson, Jörn Leonard, *Überfordertete Frieden*, Margaret Macmillan, *Peacemakers*, Sally Marks all texts in bibliography, Aribert Reimann, Alan Sharp, Zara Steiner, *Lights that failed*, Jürgen Tampke

Hitler Duitsland en Mussolini Italië stonden niet alleen in de Tweede Wereldoorlog, een verklaring van die Tweede Wereldoorlog moet ook aandacht geven aan andere verliezers van de Eerste Wereldoorlog ook al waren die veel minder sterk op het internationale toneel.

Oostenrijk had meer redenen dan Duitsland om kwaad te zijn over zijn vredesverdrag. Toch zien we daar geen massaal verlangen het oude rijk te herstellen.

Voor en tijdens de eerste Wereldoorlog zien we bij socialisten enige ambivalentie over 'empire'. Leading socialists Karl Renner and Otto Bauer were against a separation of Hungary and Austria as they thought they could make Hungary more modern and socialist. Maar na de vrede bestond bij de meeste Oostenrijkers het idee dat Oostenrijk zoals het nu was, niet levensvatbaar was. In dat opzicht waren de socialisten in het land voor *Anschluss*, de Duitsnationalen uiteraard ook, Christlich-sozialen niet echt.

Karl Rennner (van 1918 tot 1920 Staatskanzler) ziet ook wel nieuwe kansen voor het nieuwe Oostenrijk dat nu niet meer met allerlei andere rijkdelen rekening hoeft te houden. Zie citaten in Leonard, *Überforderte Frieden*, 1067. Sozialdemokrat Karl Leuthner, Mitglied der konstituierenden Nationalversammlung von 1918: „Wir sind gerettet und erlöst aus der Vermischung mit jüngeren, geringeren Kulturen, herausgezogen aus der dunklen, gärenden Wildnis des Balkans.“

De ruk naar rechts in het land had interne oorzaken. Een fel *revisionistisch Oostenrijks* nationalisme ontstond niet. De machthebbers in Oostenrijk vanaf 1933 wilden een zelfstandig Oostenrijk. Uiteindelijk werd Oostenrijk *veroverd* ook al waren waarschijnlijk verreweg de meeste Oostenrijkers daar *toen het eenmaal gebeurd was* niet echt rouwig om - maar dat betekende niet echt *heim* ins Reich, maar een nieuwe situatie in vergelijking tot die voor de Eerste Wereldoorlog. Zuid-Tirol mocht bij Italië blijven van Hitler. Zijn inwoners kregen wel in 1939 de *Option* d.w.z. de keuze: in Italië blijven en dan Italiaan worden of verhuizen naar een plek in het Reich. Oostenrijk was geen actieve grote speler op het wereldtoneel of het Europese toneel in periode 1919-1938.

Hongarije: Trianon vormde een obsessie gedurende het gehele interbellum en dat leidde zeker tot spanningen en - naast andere redenen - ook tot toenadering tot Italië en Duitsland.

Voor Bulgarije gold hetzelfde.

Turkije hield zich afzijdig in de Tweede Wereldoorlog.

De leiders in de Sovjet-Unie legden zich nooit echt neer bij de grenswijzigingen als gevolg van de Vrede van Brest-Litovsk, die ze na het Hitler-Stalin Pact ongedaan maakten. Over het algemeen droegen hun activiteiten geweld of door het simpele feit dat de Sovjet-Unie er was en internationaal actief was, niet bij aan een meer vreedzaam klimaat. Stalin vervolgde in zijn land fanatiek Polen, die hij van spionage en collaboratie beschuldigde en liet er vele tienduizenden executeren in 1937-1938. Snyder, *Bloodlands*, 103.

Opvallend is dat diverse landen die als 'winnaars' uit de Eerste Wereldoorlog tevoorschijn kwamen vaak ook niet-democratisch en soms zelfs 'expansionistisch' werden.

Denk slechts aan Polen (met name in de periode direct na de Eerste Wereldoorlog in de Ukraine en Litouwen) Joegoslavië, Roemenië. De Baltische Staten en Finland werden wellicht niet 'expansionistisch' maar evenmin erg democratisch. Veel van hun inwoners trokken met Hitlers troepen op tegen de Sovjet-Unie.

Polen zat steeds klem tussen twee grote burens die het opnieuw bestaan van het land nooit echt aanvaardden. Het land sloot in 1932 een niet-aanvalsverdrag met de Sovjet-Unie en in 1934 een met Duitsland dat Hitler in voorjaar 1939 opzegde. De afkeer van de Sovjet-Unie was anderzijds zo sterk geworden dat de Polen in voorjaar 1939 weigerden de Russen toe te staan over Pools grondgebied naar wat er nog over was van Tsjecho-Slowakije op te trekken om dat land te beschermen. Aangezien de Sovjet-Unie en Duitsland in Augustus 1939 hun beruchte niet-aanvalspact sloten, moest Polen terugvallen op de officiële belofte van het Verenigd Koninkrijk en de meer officieuze toezegging van Frankrijk dat zij te hulp zouden komen bij een Duitse aanval, waarbij de Fransen de Polen aanraadden zich niet te opvallend te bewapenen aangezien dat de Duitsers zou kunnen irriteren. Toen Duitsland en daarna Rusland, Polen binnenvielen, kwam er noch van het Verenigd Koninkrijk noch van Frankrijk enige concrete militaire steun.

Datzelfde geldt ook voor landen die zich tijdens de Eerste Wereldoorlog (grotendeels) afzijdig hadden gehouden en er soms zelfs van hadden geprofiteerd.

Denk slechts aan Portugal, Spanje en Japan

Het voor autoritair rechts zo fundamentele anti-bolsjewisme en antisemitisme valt moeilijk direct te verbinden met Versailles en andere verdragen. De Tweede Wereldoorlog was een *wereldoorlog* en de motivatie van velen die Hitler steunden, had vaak niets met Versailles van doen.

In 1939 bij de inval in Polen had Hitler vrijwel *alles* gerealiseerd wat als 'terugdraaien' van Versailles kan worden beschouwd en in diverse opzichten (met het inlijven van Oostenrijk, heel Tsjechië) zelfs meer. De oorlog die toen begon, kan enkel als een niet te rechtvaardigen aanvalsoorlog worden beschouwd waarin landen en bevolkingsgroepen die niets van doen hadden met de Vredesverdragen na de Eerste Wereldoorlog de overgrote meerderheid van de slachtoffers hadden te betreuren. Verreweg de meeste slachtoffers in Europa vielen in Oost-Europa. Zie [Appendix 12](#).

Appendices

Appendix 1: Enige kerncijfers met betrekking tot de Eerste Wereldoorlog

World War I casualties

The historical literature on World War I is still arguing about the number of WWI casualties, with a range between 6 and 13 million. The main reason for the different estimates lies in the term 'loss', which in the military terminology of the time included all those soldiers who were no longer able to fight, and who may have been dead, wounded or captured. Nevertheless, some figures relating to military losses are more accurate, specifically those concerning soldiers who died on the battlefield or as prisoners of war. Of the 60 million soldiers who fought in the First World War, over 9 million were killed — 14% of the combat troops or 6,000 dead soldiers per day. The armies of the Central Powers mobilised 25 million soldiers and 3.5 million of them died. The Entente Powers deployed 40 million soldiers and lost more than 5 million. The mortality rate ranged between 6% and 30%, with the highest in the armies of Serbia, Montenegro and the Turkish Empire, mainly due to large epidemics of cholera, typhoid and smallpox, against which the armies of other countries vaccinated their troops. Infectious diseases did also spread in other armies, but with a lower mortality rate. In absolute numbers, major battles on all fronts claimed the highest number of casualties, primarily because of the technology of warfare based on explosive artillery shells. The death toll among prisoners of war amounted to between 5 and 10 % of prisoners.

The Austro-Hungarian army mobilised around 8 million soldiers, of whom 1,016,000 (12.7%) died, 1,691,000 were missing (21.1%), while 437,000 officers and soldiers were taken captive by the Italians as prisoners of war after the signing of the Armistice; around 478,000 officers and soldiers died in Russian, Serbian and Italian captivity. The Austro-Hungarian army supposedly deployed 160,000 soldiers from the Slovenian territory to fight on WWI battlefields. The current estimates suggest that approximately 35,000 of them died by the end of 1917. Some estimates indicate that the Isonzo Front battlefields claimed from 2,000 to 3,000 lives of Slovenian soldiers. After the war, the number of those disabled from the war in the Slovenian part of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes amounted to 11,467, and about 30,000 war widows had to take care of around 49,000 war orphans.

Data on civilian casualties from WWI are very limited and uncertain, suggesting an estimated 6 million casualties among the civilian population. The highest death rate was caused by hunger, deprivation and disease, while we should not neglect the civilian casualties suffered during military occupation and retaliation (Belgium, Serbia, Galicia, Isonzo Front), among which the Armenian genocide in Turkey, which claimed between 1 and 2 million dead Armenians, stands out.

Entente Powers	Population (million)	Mobilised soldiers	Dead soldiers	Civilian casualties	Total number of dead
Great Britain and Ireland	46.1	6,100,000	750,000	600,000	1,350,000
Belgium	7.6	292,000	38,000	50,000	88,000
France	39.0	8,100,000	1,327,000	600,000	1,927,000
Greece	4.9	449,000	25,000		25,000
Italy	36.0	4,300,000	460,000	700,000?	1,160,000
Japan	53.0	30,000	1000		1000
Montenegro	0.2	50,000	13,000		13,000
Portugal	6.1	100,000	7,000		7,000
Romania	7.6	750,000	250,000	300,000	550,000
Russia	164	15,800,000	1,811,000 to 2,254,369	500,000 (borders from 1914)	2,311,000 to 2,754,369
Serbia	3.1	750,000	275,000	300,000	525,000
United States of America	98.8	2,100,000	117,000		117,000
Australia	4.5	349,000	61,966		61,966
New Zealand	1.1	100,00	18,052		18,052
Central Powers	Population (million)		Dead soldiers	Direct civilian casualties	Total number of dead
Austro-Hungarian Empire	52.6		1,460,000	400,000?	1,860,000
Bulgaria	4.7		88,000	300,000	388,000
Germany	67.8		2,037,000	700,000	2,737,000
Turkey	17.3		325,000	2,000,000	2,325,000

Source: Brill's Encyclopedia of the First World War. Leiden, Boston: Brill, 2012.

Appendix 2: Een kort chronologisch overzicht van de periode 1918-1921,
afkomstig uit Zara Steiner, *The lights that failed. European international history, 1919-1933* (Oxford 2007) 834-837.

1918

- 5 Jan. Lloyd George speech on Allied peace aims
- 8 Jan. Wilson's 'Fourteen Points'
- 1 Mar. Treaty between Finland and Soviet Russia
- 6 Mar. Soviet-German Treaty of Brest-Litovsk
British troops land at Murmansk
- 5 Apr. Japanese occupy Vladivostock
- 7 May Treaty of Bucharest between Romania and the Central Powers
- 10 July Constitution as Russian Soviet Federated Socialist Republic adopted
- 29 Sept. German Army High Command calls for armistice
Armistice between Bulgaria and the Allied powers
- 4 Oct. Germany requests armistice
- 28 Oct. Germany: mutiny of the High Seas Fleet at Kiel
- 30 Oct. Armistice of Mudros: Turkish unconditional surrender
- 3 Nov. Austria-Hungary agrees armistice
- 5 Nov. 'Lansing Note' released
Independent Polish state proclaimed
- 9 Nov. Proclamation of the German republic
Romania re-enters war on side of Allied powers
- 11 Nov. German armistice
- 12 Nov. Austrian republic proclaimed
- 14 Nov. Czechoslovak republic proclaimed
- 16 Nov. Hungarian republic proclaimed
- 4 Dec. Formation of Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes
- 13 Dec. President Wilson arrives in France
- 18 Dec. French-led Allied forces land at Odessa

1919

- 4 Jan. 'Red Army' captures Riga
- 18 Jan. Paris Peace Conference opens
- 8 Feb. Lloyd George returns to Britain (until 14 March)

- 15 Feb. Wilson returns to USA (until 14 March)
  - 19 Feb. Attempted assassination of Clemenceau
  - 2–6 Mar. First Congress of the Communist International (Third International; Comintern founded), Moscow
  - 21 Mar.–
    - 1 Aug. Soviet republic created in Hungary (Béla Kun)
  - 24 Mar. Council of Four begins deliberations
  - 25 Mar. Lloyd George's 'Fontainebleau memorandum'
  - 28 Mar. Hungary invades Slovakia
  - 29 Mar. China leaves peace conference
  - 10 Apr. Romania invades Hungary
  - 24 Apr. Italy leaves peace conference
  - 7 May Versailles Treaty presented to Germany
  - 15 May Greek forces occupy Smyrna
  - 6 June Finland declares war on Soviet Russia
  - 21 June German fleet scuttled at Scapa Flow
  - 28 June Treaty of Versailles signed
  - Polish minorities treaty signed
  - 4 Aug.–
    - 13 Nov. Romanian forces occupy Budapest
  - 11 Aug. Germany: Weimar constitution comes into force
  - 10 Sept. Treaty of St-Germain-en-Laye with Austria
  - Czechoslovak and Serb-Croat-Slovene Kingdom minorities treaties signed
  - 12 Sept. D'Annunzio seizes Fiume
  - 27 Sept. British troops withdrawn from Archangel
  - 12 Oct. British evacuate Murmansk
  - 19 Nov. US Senate fails to ratify Treaty of Versailles
  - 27 Nov. Treaty of Neuilly with Bulgaria
  - 9 Dec. Romanian minorities treaty signed
- 1920**
- 8–16 Jan. Paris conference: Britain, France, Italy (discuss Fiume, trade with Russia)
  - 10 Jan. Treaty of Versailles comes into force
  - 15–22 Jan. Helsingfors conference: Poland, Finland, Estonia, Latvia, Lithuania discuss common policy towards Soviet Russia
  - 15 Jan. Allies formally demand surrender of ex-kaiser (Dutch refusal received 27 January)
  - 16 Jan. League of Nations: first meeting of the Council, Paris
  - 18 Jan. French government takes control of Saar mines
  - 21 Jan. Paris peace conference officially closes: last meeting of Supreme Council and formal empowerment of the Conference of Ambassadors
  - 2 Feb. Soviet–Estonian peace treaty of Tartu (Dorpat)
  - 9 Feb. Allied troops enter Danzig

27 Oct.	League of Nations headquarters established in Geneva
28 Oct.	Bessarabian accord—French recognition of Romanian sovereignty
12 Nov.	Italo-Yugoslav Treaty of Rapallo
15 Nov.–	
18 Dec.	League of Nations: first meeting of the Assembly in Geneva
15 Nov.	Danzig formally becomes a 'Free City'
2 Dec.	Treaty of Aleksandropol between Turkey and Armenia
10 Dec.	Nobel Peace Prizes awarded to Wilson (1919) and Bourgeois (1920)
15 Dec.	Austria admitted to League of Nations
16 Dec.	Statute of the Permanent Court of International Justice opened for signature at Geneva
	Bulgaria admitted to League of Nations
1921	
24–30 Jan.	Paris conference: Britain, France, Italy, Belgium, Japan (discuss reparations, disarmament, Austrian reconstruction, Near East)
26 Jan.	Independence of Estonia and Latvia recognized by Allied powers
19 Feb.	Franco-Polish treaty of mutual assistance
21 Feb.–	
14 Mar.	London conference: Britain, France, Italy, Belgium, Japan, Greece and Turkey, Germany (discuss Near East, reparations)
26 Feb.	Soviet Russian–Persian treaty
28 Feb.	Soviet Russian–Afghanistan treaty
1 Mar.	Montenegro joins the Serb-Croat-Slovene Kingdom
3 Mar.	Polish–Romanian defensive alliance against Russia
8 Mar.–	
30 Sept.	Allied troops occupy Duisburt, Ruhrort, and Düsseldorf
8–16 Mar.	Soviet Russia: Congress of the Communist Party adopts New Economic Policy
16 Mar.	Anglo-Soviet trade agreement
	Soviet Russian–Turkish treaty
18 Mar.	Polish–Soviet Treaty of Riga
20 Mar.	Upper Silesian plebiscite
27 Mar.	Failed Habsburg coup in Hungary
23–4 Apr.	Lympne conference: Britain, France (discuss reparations)
23 Apr.	Czechoslovak–Romanian alliance
27 Apr.	Reparations Commission fixes total German debts at 132 billion gold marks
29 Apr.–	
5 May	London conference: Britain, France, Italy, Belgium, Japan, and Germany (discuss reparations)
5 May	London schedule of reparations payments and Allied ultimatum to Germany

Appendix 3: Wilsons Veertien Punten

In his speech to Congress, on January 8, 1918, President Wilson declared fourteen points which he regarded as the only possible basis of an enduring peace:

It will be our wish and purpose that the processes of peace, when they are begun, shall be absolutely open and that they shall involve and permit henceforth no secret understandings of any kind. The day of conquest and aggrandizement is gone by; so is also the day of secret covenants entered into in the interest of particular governments and likely at some unlooked-for moment to upset the peace of the world. It is this happy fact, now clear to the view of every public man whose thoughts do not still linger in an age that is dead and gone, which makes it possible for every nation whose purposes are consistent with justice and the peace of the world to avow now or at any other time the objects it has in view.

We entered this war because violations of right had occurred which touched us to the quick and made the life of our own people impossible unless they were corrected and the world secure once for all against their recurrence. What we demand in this war, therefore, is nothing peculiar to ourselves. It is that the world be made fit and safe to live in; and particularly that it be made safe for every peace-loving nation which, like our own, wishes to live its own life, determine its own institutions, be assured of justice and fair dealing by the other peoples of the world as against force and selfish aggression. All the peoples of the world are in effect partners in this interest, and for our own part we see very clearly that unless justice be done to others it will not be done to us. The programme of the world's peace, therefore, is our programme; and that programme, the only possible programme, as we see it, is this:

I. Open covenants of peace, openly arrived at, after which there shall be no private international understandings of any kind but diplomacy shall proceed always frankly and in the public view.

II. Absolute freedom of navigation upon the seas, outside territorial waters, alike in peace and in war, except as the seas may be closed in whole or in part by international action for the enforcement of international covenants.

III. The removal, so far as possible, of all economic barriers and the establishment of an equality of trade conditions among all the nations consenting to the peace and associating themselves for its maintenance.

IV. Adequate guarantees given and taken that national armaments will be reduced to the lowest point consistent with domestic safety.

V. A free, open-minded, and absolutely impartial adjustment of all colonial claims, based upon a strict observance of the principle that in determining all such questions of sovereignty the interests of the populations concerned must have equal weight with the equitable claims of the government whose title is to be determined.

VI. The evacuation of all Russian territory and such a settlement of all questions affecting Russia as will secure the best and freest cooperation of the other nations of the world in obtaining for her an unhampered and unembarrassed opportunity for the independent determination of her own political development and national policy and assure her of a sincere welcome into the society of free nations under institutions of her own choosing; and, more than a welcome, assistance also of every kind that she may need and may herself desire. The treatment accorded Russia by her sister nations in the months to come will be the acid test of their good will, of their comprehension of her needs as distinguished from their own interests, and of their intelligent and unselfish sympathy.

VII. Belgium, the whole world will agree, must be evacuated and restored, without any attempt to limit the sovereignty which she enjoys in common with all other free nations. No other single act will serve as this will serve to restore confidence among the nations in the laws which they have themselves set and determined for the government of their relations with one another. Without this healing act the whole structure and validity of international law is forever impaired.

VIII. All French territory should be freed and the invaded portions restored, and the wrong done to France by Prussia in 1871 in the matter of Alsace-Lorraine, which has unsettled the peace of the world for nearly fifty years, should be righted, in order that peace may once more be made secure in the interest of all.

IX. A readjustment of the frontiers of Italy should be effected along clearly recognizable lines of nationality.

X. The peoples of Austria-Hungary, whose place among the nations we wish to see safeguarded and assured, should be accorded the freest opportunity to autonomous development.

XI. Rumania, Serbia, and Montenegro should be evacuated; occupied territories restored; Serbia accorded free and secure access to the sea; and the relations of the several Balkan states to one another determined by friendly counsel along historically established lines of allegiance and nationality; and international guarantees of the political and economic independence and territorial integrity of the several Balkan states should be entered into.

XII. The Turkish portion of the present Ottoman Empire should be assured a secure sovereignty, but the other nationalities which are now under Turkish rule should be assured an undoubted security of life and an absolutely unmolested opportunity of autonomous development, and the Dardanelles should be permanently opened as a free passage to the ships and commerce of all nations under international guarantees.

XIII. An independent Polish state should be erected which should include the territories inhabited by indisputably Polish populations, which should be assured a free and secure access to the sea, and whose political and economic independence and territorial integrity should be guaranteed by international covenant.

XIV. A general association of nations must be formed under specific covenants for the purpose of affording mutual guarantees of political independence and territorial integrity to great and small states alike.

In regard to these essential rectifications of wrong and assertions of right we feel ourselves to be intimate partners of all the governments and peoples associated together against the Imperialists. We cannot be separated in interest or divided in purpose. We stand together until the end.

For such arrangements and covenants we are willing to fight and to continue to fight until they are achieved; but only because we wish the right to prevail and desire a just and stable peace such as can be secured only by removing the chief provocations to war, which this programme does remove. We have no jealousy of German greatness, and there is nothing in this programme that impairs it. We grudge her no achievement or distinction of learning or of pacific enterprise such as have made her record very bright and very enviable. We do not wish to injure her or to block in any way her legitimate influence or power. We do not wish to fight her either with arms or with hostile arrangements of trade if she is willing to associate herself with us and the other peace-loving nations of the world in covenants of justice and law and fair dealing. We wish her only to accept a place of equality among the peoples of the world, -- the new world in which we now live, -- instead of a place of mastery.

Appendix 4: On April 2, 1917, President Woodrow Wilson delivered this address to a joint session of Congress and called for a declaration of war against Germany.

The resulting congressional vote brought the United States into World War I.

ADDRESS:

GENTLEMEN OF THE CONGRESS:

I have called the Congress into extraordinary session because there are serious, very serious, choices of policy to be made, and made immediately, which it was neither right nor constitutionally permissible that I should assume the responsibility of making.

On the third of February last I officially laid before you the extraordinary announcement of the Imperial German Government that on and after the first day of February it was its purpose to put aside all restraints of law or of humanity and use its submarines to sink every vessel that sought to approach either the ports of Great Britain and Ireland or the western coasts of Europe or any of the ports controlled by the enemies of Germany within the Mediterranean. That had seemed to be the object of the German submarine warfare earlier in the war, but since April of last year the Imperial Government had somewhat restrained the commanders of its undersea craft in conformity with its promise then given to us that passenger boats should not be sunk and that due warning would be given to all other vessels which its submarines might seek to destroy when no resistance was offered or escape attempted, and care taken that their crews were given at least a fair chance to save their lives in their open boats. The precautions taken were meager and haphazard enough, as was proved in distressing instance after instance in the progress of the cruel and unmanly business, but a certain degree of restraint was observed. The new policy has swept every restriction aside. Vessels of every kind, whatever their flag, their character, their cargo, their destination, their errand, have been ruthlessly sent to the bottom: without warning and without thought of help or mercy for those on board, the vessels of friendly neutrals along with those of belligerents. Even hospital ships and ships carrying relief to the sorely bereaved and stricken people of Belgium, though the latter were provided with safe conduct through the proscribed areas by the German Government itself and were distinguished by unmistakable marks of identity, have been sunk with the same reckless lack of compassion or of principle. I was for a little while unable to believe that such things would in fact be done by any government that had hitherto subscribed to the humane practices of civilized nations. International law had its origin in the attempt to set up some law which would be respected and observed upon the seas, where no nation had right of dominion and where lay the free highways of the world.... This minimum of right the German Government has swept aside under the plea of retaliation and necessity and because it had no weapons which it could use at sea except these which it is impossible to employ as it is employing them without throwing to the winds all scruples of humanity or of respect for the understandings that were supposed to underlie the intercourse of the world. I am not now thinking of the loss of property involved, immense and serious as that is, but only of the wanton and wholesale destruction of the lives of noncombatants, men, women, and children, engaged in pursuits which have always, even in the darkest periods of modern history, been deemed innocent and legitimate. Property can be paid for; the lives of peaceful and innocent people cannot be. The present German submarine warfare against commerce is a warfare against mankind.

It is a war against all nations. American ships have been sunk, American lives taken, in ways which it has stirred us very deeply to learn of, but the ships and people of other neutral and friendly nations have been sunk and overwhelmed in the waters in the same way. There has been no discrimination. The challenge is to all mankind. Each nation must decide for itself how it will meet it. The choice we make for ourselves must be made with a moderation of counsel and a temperateness of judgment befitting our character and our motives as a nation. We must put excited feeling away. Our motive will not be revenge or the victorious assertion of the physical might of the nation, but only the vindication of right, of human right, of which we are only a single champion.

When I addressed the Congress on the twenty-sixth of February last I thought that it would suffice to assert our neutral rights with arms, our right to use the seas against unlawful interference, our right to keep our people safe against unlawful violence. But armed neutrality, it now appears, is impracticable. Because submarines are in effect outlaws when used as the German submarines have been used against merchant shipping, it is impossible to defend ships against their attacks as the law of nations has

assumed that merchantmen would defend themselves against privateers or cruisers, visible craft giving chase upon the open sea. It is common prudence in such circumstances, grim necessity indeed, to endeavor to destroy them before they have shown their own intention. They must be dealt with upon sight, if dealt with at all. The German Government denies the right of neutrals to use arms at all within the areas of the sea which it has proscribed, even in the defense of rights which no modern publicist has ever before questioned their right to defend. The intimation is conveyed that the armed guards which we have placed on our merchant ships will be treated as beyond the pale of law and subject to be dealt with as pirates would be. Armed neutrality is ineffectual enough at best; in such circumstances and in the face of such pretensions it is worse than ineffectual: it is likely only to produce what it was meant to prevent; it is practically certain to draw us into the war without either the rights or the effectiveness of belligerents. There is one choice we cannot make, we are incapable of making: we will not choose the path of submission and suffer the most sacred rights of our Nation and our people to be ignored or violated. The wrongs against which we now array ourselves are no common wrongs; they cut to the very roots of human life.

With a profound sense of the solemn and even tragical character of the step I am taking and of the grave responsibilities which it involves, but in unhesitating obedience to what I deem my constitutional duty, I advise that the Congress declare the recent course of the Imperial German Government to be in fact nothing less than war against the government and people of the United States; that it formally accept the status of belligerent which has thus been thrust upon it, and that it take immediate steps not only to put the country in a more thorough state of defense but also to exert all its power and employ all its resources to bring the Government of the German Empire to terms and end the war.

What this will involve is clear. It will involve the utmost practicable cooperation in counsel and action with the governments now at war with Germany, and, as incident to that, the extension to those governments of the most liberal financial credit, in order that our resources may so far as possible be added to theirs. It will involve the organization and mobilization of all the material resources of the country to supply the materials of war and serve the incidental needs of the Nation in the most abundant and yet the most economical and efficient way possible. It will involve the immediate full equipment of the navy in all respects but particularly in supplying it with the best means of dealing with the enemy's submarines. It will involve the immediate addition to the armed forces of the United States already provided for by law in case of war at least five hundred thousand men, who should, in my opinion, be chosen upon the principle of universal liability to service, and also the authorization of subsequent additional increments of equal force so soon as they may be needed and can be handled in training. It will involve also, of course, the granting of adequate credits to the Government, sustained, I hope, so far as they can equitably be sustained by the present generation, by well conceived taxation. I say sustained so far as may be equitable by taxation because it seems to me that it would be most unwise to base the credits which will now be necessary entirely on money borrowed. It is our duty, I most respectfully urge, to protect our people so far as we may against the very serious hardships and evils which would be likely to arise out of the inflation which would be produced by vast loans.

In carrying out the measures by which these things are to be accomplished we should keep constantly in mind the wisdom of interfering as little as possible in our own preparation and in the equipment of our own military forces with the duty- for it will be a very practical duty- of supplying the nations already at war with Germany with the materials which they can obtain only from us or by our assistance. They are in the field and we should help them in every way to be effective there.

I shall take the liberty of suggesting, through the several executive departments of the Government, for the consideration of your committees, measures for the accomplishment of the several objects I have mentioned. I hope that it will be your pleasure to deal with them as having been framed after very careful thought by the branch of the Government upon which the responsibility of conducting the war and safeguarding the Nation will most directly fall.

While we do these things, these deeply momentous things, let us be very clear, and make very clear to all the world what our motives and our objects are. My own thought has not been driven from its habitual and normal course by the unhappy events of the last two months, and I do not believe that the thought of the Nation has been altered or clouded by them. I have exactly the same things in mind now that I had in mind when I addressed the Senate on the twenty-second of January last, the same that I had in mind when I addressed the Congress on the third of February and on the twenty-sixth of February. Our object now, as then, is to vindicate the principles of peace and justice in the life of the world as against selfish and autocratic power and to set up amongst the really free and self governed peoples of the world such a concert of purpose and of action as will henceforth insure the observance of those principles. Neutrality is no longer feasible or desirable where the peace of the world is involved and the freedom of its peoples, and the menace to that peace and freedom lies in the existence of autocratic governments backed by organized force which is controlled wholly by their will, not by the will of their people. We have seen the last of neutrality in such circumstances. We are at the beginning of an age in which it will be insisted that the same standards of conduct and of responsibility for wrong done shall be observed among nations and their governments that are observed among the individual citizens of civilized states.

We have no quarrel with the German people. We have no feeling towards them but one of sympathy and friendship. It was not upon their impulse that their government acted in entering this war. It was not with their previous knowledge or approval. It was a war determined upon as wars used to be determined upon in the old, unhappy days when peoples were nowhere consulted by their rulers and wars were provoked and waged in the interest of dynasties or of little groups of ambitious men who were accustomed to use their fellow men as pawns and tools.

Self governed nations do not fill their neighbor states with spies or set the course of intrigue to bring about some critical posture of affairs which will give them an opportunity to strike and make conquest. Such designs can be successfully worked out only under cover and where no one has the right to ask questions. Cunningly contrived plans of deception or aggression, carried, it may be, from generation to generation, can be worked out and kept from the light only within the privacy of courts or behind the carefully guarded confidences of a narrow and privileged class. They are happily impossible where public opinion commands and insists upon full information concerning all the nation's affairs.

A steadfast concert for peace can never be maintained except by a partnership of democratic nations. No autocratic government could be trusted to keep faith within it or observe its covenants. It must be a league of honor, a partnership of opinion. Intrigue would eat its vitals away; the plottings of inner circles who could plan what they would and render account to no one would be a corruption seated at its very heart. Only free peoples can hold their purpose and their honor steady to a common end and prefer the interests of mankind to any narrow interest of their own.

Does not every American feel that assurance has been added to our hope for the future peace of the world by the wonderful and heartening things that have been happening within the last few weeks in Russia? Russia was known by those who knew it best to have been always in fact democratic at heart, in all the vital habits of her thought, in all the intimate relationships of her people that spoke their natural instinct, their habitual attitude towards life. The autocracy that crowned the summit of her political structure, long as it had stood and terrible as was the reality of its power, was not in fact Russian in origin, character, or purpose; and now it has been shaken off and the great, generous Russian people have been added in all their naive majesty and might to the forces that are fighting for freedom in the world, for justice, and for peace. Here is a fit partner for a League of Honor.

One of the things that has served to convince us that the Prussian, autocracy was not and could never be our friend is that from the very outset of the present war it has filled our unsuspecting communities and even our offices of government with spies and set criminal intrigues everywhere afoot against our national unity of counsel, our peace Within and without, our industries and our commerce. Indeed it is

now evident that its spies were here even before the war began; and it is unhappily not a matter of conjecture but a fact proved in our courts of justice that the intrigues which have more than once come perilously near to disturbing the peace and dislocating the industries of the country have been carried on at the instigation, with the support, and even under the personal direction of official agents of the Imperial Government accredited to the Government of the United States. Even in checking these things and trying to extirpate them we have sought to put the most generous interpretation possible upon them because we knew that their source lay, not in any hostile feeling or purpose of the German people towards us (who were, no doubt, as ignorant of them as we ourselves were), but only in the selfish designs of a Government that did what it pleased and told its people nothing. But they have played their part in serving to convince us at last that that Government entertains no real friendship for us and means to act against our peace and security at its convenience. That it means to stir up enemies against us at our very doors the intercepted note to the German Minister at Mexico City is eloquent evidence. We are accepting this challenge of hostile purpose because we know that in such a Government, following such methods, we can never have a friend; and that in the presence of its organized power, always lying in wait to accomplish we know not what purpose, there can be no assured security for the democratic Governments of the world. We are now about to accept gauge of battle with this natural foe to liberty and shall, if necessary, spend the whole force of the nation to check and nullify its pretensions and its power. We are glad, now that we see the facts with no veil of false pretense about them to fight thus for the ultimate peace of the world and for the liberation of its peoples, the German peoples included: for the rights of nations great and small and the privilege of men everywhere to choose their way of life and of obedience. The world must be made safe for democracy. Its peace must be planted upon the tested foundations of political liberty. We have no selfish ends to serve. We desire no conquest, no dominion. We seek no indemnities for ourselves, no material compensation for the sacrifices we shall freely make. We are but one of the champions of the rights of mankind. We shall be satisfied when those rights have been made as secure as the faith and the freedom of nations can make them. Just because we fight without rancor and without selfish object, seeking nothing for ourselves but what we shall wish to share with all free peoples, we shall, I feel confident, conduct our operations as belligerents without passion and ourselves observe with proud punctilio the principles of right and of fair play we profess to be fighting for. I have said nothing of the Governments allied with the Imperial Government of Germany because they have not made war upon us or challenged us to defend our right and our honor. The Austro-Hungarian Government has, indeed, avowed its unqualified endorsement and acceptance of the reckless and lawless submarine warfare adopted now without disguise by the Imperial German Government, and it has therefore not been possible for this Government to receive Count Tarnowski, the Ambassador recently accredited to this Government by the Imperial and Royal Government of Austria-Hungary; but that Government has not actually engaged in warfare against citizens of the United States on the seas, and I take the liberty, for the present at least, of postponing a discussion of our relations with the authorities at Vienna. We enter this war only where we are clearly forced into it because there are no other means of defending our rights. It will be all the easier for us to conduct ourselves as belligerents in a high spirit of right and fairness because we act without animus, not in enmity towards a people or with the desire to bring any injury or disadvantage upon them, but only in armed opposition to an irresponsible government which has thrown aside all considerations of humanity and of right and is running amuck. We are, let me say again, the sincere friends of the German people, and shall desire nothing so much as the early reestablishment of intimate relations of mutual advantage between us,- however hard it may be for them, for the time being, to believe that this is spoken from our hearts. We have borne with their present Government through all these bitter months because of that friendship,-exercising a patience and forbearance which would otherwise have been impossible. We shall, happily, still have an opportunity to prove that

friendship in our daily attitude and actions towards the millions of men and women of German birth and native sympathy who live amongst us and share our life, and we shall be proud to prove it towards all who are in fact loyal to their neighbors and to the Government in the hour of test. They are, most of them, as true and loyal Americans as if they had never known any other fealty or allegiance. They will be prompt to stand with us in rebuking and restraining the few who may be of a different mind and purpose. If there should be disloyalty, it will be dealt with with a firm hand of stern repression; but, if it lifts its head at all, it will lift it only here and there and without countenance except from a lawless and malignant few.

It is a distressing and oppressive duty, Gentlemen of the Congress, which I have performed in thus addressing you. There are, it may be many months of fiery trial and sacrifice ahead of us. It is a fearful thing to lead this great peaceful people into war, into the most terrible and disastrous of all wars, civilization itself seeming to be in the balance.

But the right is more precious than peace, and we shall fight for the things which we have always carried nearest our hearts,-for democracy, for the right of those who submit to authority to have a voice in their own Governments, for the rights and liberties of small nations, for a universal dominion of right by such a concert of free peoples as shall bring peace and safety to all nations and make the world itself at last free. To such a task we can dedicate our Eves and our fortunes, every thing that we are and everything that we have, with the pride of those who know that the day has come when America is privileged to spend her blood and her might for the principles that gave her birth and happiness and the peace which she has treasured. God helping her, she can do no other.

Appendix 5: Enige informatie met betrekking tot nieuwe grondwetten na 1919

Duitsland: De Grondwet van Weimar werd aangenomen in 1919 en omschreven door William Shirer in zijn *The rise and fall of the Third Reich*, 88-89 als "on paper, the most liberal and democratic document of its kind the twentieth century had ever seen ... full of ingenious and admirable devices which seemed to guarantee the working of an almost flawless democracy."

Oostenrijk: Het Bundes-Verfassungsgesetz werd aangenomen in 1920

Basic principles of the constitution

All laws and their enforcement are based on the constitution.

Austria is a democratic republic. Its law emanates from the people.

Austria is a federal state. The federal state is composed of the autonomous Länder.

The entire public administration shall be based on law.

The Federal Constitution underwent review in 1925 and 1929. With the amendment of 1925, the distribution of competence between the federal state and the Länder was enforced in order to facilitate the administration by eliminating existing duplications of work. Zwar wurde ein eigenes Amt des Bundespräsidenten geschaffen, dieser aber fast nur mit repräsentativen Aufgaben betraut. Ähnlich auch die Lösung beim Bundesrat, dem kaum politisches Gewicht neben dem - vom Volk direkt gewählten - Nationalrat zukam. Das Grundgesetz enthielt – und enthält bis heute – (fast) keine Grundrechte; diesbezüglich ist bis heute "provisorisch" das Staatsgrundgesetz über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger von 1867 in Geltung. Dazu schien es nötig, dass das Parlament möglichst alle Strömungen in der Gesellschaft entsprechend ihrem tatsächlichen Kräfteverhältnis widerspiegle. Kelsen befürwortete daher ein Verhältniswahlrecht, Aus diesem Grund konnte ein gewählter Präsident für Kelsen auch kein -"Hüter der Verfassung" sein, wie dies Schmitt behauptete. Kelsen war ein vehementer Verfechter des Parlamentarismus. Er hielt ihn schlicht für "die einzig mögliche reale Form (...), in der die Idee der Demokratie innerhalb der sozialen Wirklichkeit von heute erfüllt werden kann".

Hongarije: Hier was de situatie onduidelijker. Act No. I of 1920 annulled all laws of the People's Republic and the Hungarian Soviet Republic. Daarna bleef, op papier, de historische grondwet van vóór de republiek uit de tijd van de Doppelmonarchie bestaan. The political-constitutional framework of 1920 might appear to be in line with the historical constitution. Nevertheless, the solution found was a false analogy. Earlier, regents substituted the king in the case he was unable to govern the country (mostly due to his infancy); thus, the throne was not empty, and the king remained head of state. Contrarily, after 1920, the regent himself was the head of state (*sui generis*), and his duties resembled more that of a president than a king. While monarchy was the official form of state, the system of government had decisively republican features in practice. The 'special circumstance' in 1920 was the uncertainty of the status of head of state, and the regent had a mandate until the resolution of this problem. Election laws were indeed the Achilles' heel of the Hungarian constitutional system of the era. In de jaren twintig werd het recht om te stemmen enigszins ingeperkt terwijl stemmen op het platteland niet geheim was.

Polen: The Constitution of 1919 and 1921. On 20 February 1919, the "Small Constitution" was adopted and remained in effect until the final constitution was adopted on 17 March 1921. Modelled after the French constitution of 1875, the constitution provided for tripartite division of powers, a strong local government and restored Poland as a democratic republic. Again, the bicameral legislature obtained broad powers at the expense of the judiciary and the executive. Moreover, the constitution included a broad catalogue of civil liberties; amongst others the freedom of speech, freedom of the press, freedom of assembly and private property rights. Similar to the 1791 constitution, the importance of Catholicism for the Polish nation was highlighted, however whilst paying respect to religious freedom. The constitution of 1935 introduced to Poland a presidential system by limiting the role of the Sejm and delegating most state power to the President. The emphasis on the powers of the executive was a reaction to the former inefficient system of government, which had provided for political decisions being dependent on the will of the legislative.

Tsjechoslowakije: The country established itself after World War I as a republic and a democracy with the Constitution of 1920. The constitution was adopted by the National Assembly on 29 February 1920 and replaced the provisional constitution adopted on 13 November 1918. The Constitution, modelled after constitutions of established democracies, was conceived in the light of Hans Kelsen's contribution to constitutional law. The system of government the constitution introduced made Czechoslovakia the most westernized of all of the Central and Eastern European nations on the verge of World War II. The parliament, the National Assemblée, was bicameral. The Chamber of Deputies consisted of 300 members elected for 6 years. The Senate consisted of 150 members elected for 8 years. Suffrage was exercised by all citizens, of both sexes, over the age of 21 for elections to the lower chamber; and over the age of 26 for elections to the senate. Candidates for the lower chamber had to be at least 30 years of age; and for the senate, at least 45 years of age. A typical Chamber of Deputies during the First Republic had well over 10 factions represented. With so many parties as part of the national forum, it was all but impossible for one party to win the 151 seats needed for a majority. No party came close to being able to govern alone until the Communist Party was able to secure 38% percent of the votes in 1946: before then, no party won more than 25 percent of the vote.

Koninkrijk der Serven, Kroaten en Slovenen: The Vidovdan Constitution was the first constitution of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. It was approved by the Constitutional Assembly on 28 June 1921 despite the opposition boycotting the vote. The Constitution required a simple majority to pass. Out of 419 representatives, 223 voted for, 35 voted against and 161 abstained. The Constitution was in effect until King Alexander proclaimed his dictatorship in 1929. The Kingdom is designated as a constitutional

parliamentary and hereditary monarchy, whose language is Serbo-Croatian-Slovenian. The proclaimed principles of separation of powers were deformed by later provisions, but in principle parliamentarism existed.

Roemenië: De Grondwet van Roemenië van 1923 was intended to align the organisation of the state on the basis of universal male suffrage and the new realities that arose after 1918. The constitution enshrined the principles of popular sovereignty (exercised through representatives), separation of powers in the state, rule of law and decentralisation. Rights and freedoms for all citizens were recognised, regardless of ethnicity, language, religion or social class; the right to own property was guaranteed and, for the first time, the nationalisation of mineral deposits was provided for. The Kingdom of Romania was defined as a “unitary and indivisible national state”, with an inalienable territory. The state guaranteed freedom of expression and assembly, of conscience and of religion, and declared that “as the Romanian Orthodox Church is the religion of the great majority of Romanians it is the dominant church in the Romanian State, while the Greek orthodox Church has primacy before other faiths”.

Estland: The first Constitution was a reflection of Rousseau’s idea of national sovereignty. Power was split between the judiciary, the executive and the legislature according to the principles of Montesquieu. The Constitution provided for a high degree of public initiative and for referendums. Despite being modelled upon Montesquieu’s ideas, there was an imbalance in the distribution of power in the Constitution. The document was radically parliamentarian, vesting the single-chamber Parliament with extensive power over the executive and the judiciary, leading to instability and frequent changes of government. The State Elder served as both head of state and head of government.

Letland: De Grondwet van Letland was adopted by the people of Latvia, as represented in the Constitutional Assembly of Latvia on 15 February 1922 and came into force on 7 November 1922. It was heavily influenced by the Weimar and the Swiss federal constitution. Although the initial text consisted of two parts, the second part - which regulated citizens’ rights, freedoms and obligations - failed to pass by just a few votes; the chapter on fundamental human rights was added only by a constitutional amendment in 1998.

Litouwen: grondwetgevende vergadering 1920-1922, nieuwe grondwet 1926. The first permanent constitution the Republic of Lithuania was adopted by the Constituent Assembly on 1 August 1922. It was a democratic constitution and resembled contemporary Western European constitutions, enshrining the main rights and freedom of the people, political freedoms, political pluralism and a mechanism for democratic elections. The constitution envisioned a strong parliament and a politically weakened president as the head of state. A coup in December 1926 started the process of transforming the Republic of Lithuania into an authoritarian state headed by Antanas Smetona as the President.

Italië: had in 1919 een Parlement en algemeen mannelijk kiesrecht.

Spanje: De Grondwet van 1931 was the most progressive constitution that Spain had ever passed. It had the following main characteristics: Popular sovereignty: The sovereignty (power) resided in the people. The new state was a “democratic Republic of workers of all classes.” It had universal (male and female) suffrage and an extensive declaration on rights and liberties, including freedom of meeting, association, and expression. Civil rights: divorce, the insurance of the equality of legitimate and illegitimate children Right to education. Division of powers within the State: Cortes (legislative power), Government (executive power) and Judicial (tribunals and courts). Regions were allowed to establish their own

Estatutos de Autonomía. A secular state was established with separation of church and state, which meant that the state stopped subsidizing the Catholic Church, and that the Church was prohibited to rule educational institutions and the absolute freedom of worship.

Sovjet-Union: <https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1936/12/05.htm>

Appendix 6: Article 231 of the Versailles Peace Treaty

"The Allied and Associated Governments affirm and Germany accepts the responsibility of Germany and her allies for causing all the loss and damage to which the Allied and Associated Governments and their nationals have been subjected as a consequence of the war imposed upon them by the aggression of Germany and her allies."

Mantelnote zur Antwort der Alliierten und Assoziierten Mächte an den Präsidenten der Deutschen Delegation

Friedenskonferenz

Der Präsident

An Seine Exzellenz

den Herrn Grafen Brockdorff-Rantzau,
Präsidenten der Deutschen Delegation,

Versailles.

Paris, den 16. Juni 1919.

Herr Präsident!

Die Alliierten und Assoziierten Mächte haben den von der Deutschen Delegation über die Friedensbedingungen vorgebrachten Bemerkungen die ernsthafteste Erwägung zuteil werden lassen. Die deutsche Antwort protestiert gegen den Frieden, zunächst als in Widerspruch mit den Bedingungen stehend, welche dem Waffenstillstand vom 11. November zur Grundlage gedient haben, sodann, da es ein Gewalts- und nicht ein Rechtsfrieden sei. Der Protest der Deutschen Delegation beweist, daß diese die Lage, in der sich Deutschland heute befindet, gänzlich verkennt. Die Deutsche Delegation scheint zu denken, Deutschland habe nur "Opfer zu bringen, um zum Frieden zu gelangen", als ob dieser Friede einzig und allein nur der Abschluß eines Kampfes um territorialen oder Machtgewinn wäre.

I.

Infolgedessen halten es die Alliierten und Assoziierten Mächte für erforderlich, ihre Antwort mit einer scharf umrissenen Darlegung ihres Urteils über den Krieg zu beginnen, ein Urteil, welches tatsächlich und letzten Endes dasjenige der Gesamtheit der zivilisierten Welt ist. Nach der Anschauung der Alliierten und Assoziierten Mächte ist der Krieg, der am 1. August 1914 zum Ausbruch gekommen ist, das größte Verbrechen gegen die Menschheit und gegen die Freiheit der Völker gewesen, welches eine sich für zivilisiert ausgebende Nation jemals mit Bewußtsein begangen hat. Während langer Jahre haben die Regierenden Deutschlands, getreu der preußischen Tradition, die Vorherrschaft in Europa angestrebt. Sie haben sich nicht mit dem wachsenden Gedeihen und Einfluß begnügt, nach welchen zu streben Deutschland berechtigt war, und welche alle übrigen Nationen bereit waren, ihm in der Gesellschaft der freien und gleichen Völker zuzugestehen. Sie haben getrachtet, sich dazu fähig zu machen, ein unterjochtes Europa zu beherrschen und zu tyrannisieren, so wie sie ein unterjochtes Deutschland beherrschten und tyrannisierten.

Um ihr Ziel zu erreichen, haben sie durch alle ihnen zur Verfügung stehenden Mittel ihren Untertanen die Lehre eingeschärft, in internationalen Angelegenheiten sei Gewalt Recht. Niemals haben sie davon abgesehen, die Rüstungen Deutschlands zu Wasser und zu Lande auszudehnen und die lügnerische

Behauptung zu verbreiten, eine solche Politik sei nötig, weil Deutschlands Nachbarn auf sein Gedeihen und seine Macht eifersüchtig seien. Sie sind bestrebt gewesen, zwischen den Nationen an Stelle der Freundschaft Feindschaft und [78]Argwohn zu säen. Sie haben ein System der Spionage und der Intrigen entwickelt, welches ihnen gestattet hat, auf dem Gebiete ihrer Nachbarn Unruhen und innere Revolten zu erregen und sogar geheime Offensivvorbereitungen zu treffen, um sie im gegebenen Augenblick mit größerer Sicherheit und Leichtigkeit zerschmettern zu können. Sie haben durch Gewaltandrohungen Europa in einem Zustande der Gärung erhalten, und als sie festgestellt hatten, daß ihre Nachbarn entschlossen waren, ihren anmaßenden Plänen Widerstand zu leisten, da haben sie beschlossen, ihre Vorherrschaft mit Gewalt zu begründen.

Sobald ihre Vorbereitungen vollendet waren, haben sie einen in Abhängigkeit gehaltenen Bundesgenossen dazu ermuntert, Serbien innerhalb achtundvierzig Stunden den Krieg zu erklären. Von diesem Kriege, dessen Spieleinsatz die Kontrolle über den Balkan war, wußten sie recht wohl, er könne nicht lokalisiert werden und würde den allgemeinen Krieg entfesseln. Um diesen allgemeinen Krieg doppelt sicher zu machen, haben sie sich jedem Versuche der Versöhnung und der Beratung entzogen, bis es zu spät war; und der Weltkrieg ist unvermeidlich geworden, jener Weltkrieg, den sie angezettelt hatten, und für den Deutschland allein unter den Nationen vollständig ausgerüstet und vorbereitet war. Indessen beschränkt sich die Verantwortlichkeit Deutschlands nicht auf die Tatsache, den Krieg gewollt und entfesselt zu haben. Deutschland ist in gleicher Weise für die rohe und unmenschliche Art, auf die er geführt worden ist, verantwortlich.

Obwohl Deutschland selber einer der Bürgen Belgiens war, haben seine Regierenden die Neutralität dieses durch und durch friedlichen Volkes, nachdem sie ihre Respektierung feierlich versprochen hatten, verletzt. Damit nicht zufrieden, sind sie mit kühler Überlegung zu einer Reihe von Hinrichtungen und Brandstiftungen geschritten, mit der einzigen Absicht, die Bevölkerung zu terrorisieren und sie eben durch die Schrecklichkeit ihrer Handlungen zu bändigen.

Die Deutschen sind es, welche als erste die giftigen Gase benutzt haben, trotz der fürchterlichen Leiden, die sich daraus ergeben mußten. Sie sind es, welche mit den Bombardements durch Flieger und der Beschießung von Städten auf weite Entfernung ohne militärische Gründe den Anfang gemacht haben, mit dem alleinigen Ziel vor Augen, die seelische Widerstandskraft ihrer Gegner, dadurch daß sie die Frauen und Kinder traf, zu vermindern. Sie sind es, die den Unterseebootkrieg begonnen haben, eine Herausforderung von Seeräubern an das Völkerrecht, indem sie so eine große Anzahl von unschuldigen Passagieren und Seeleuten mitten auf dem Ozean, weit entfernt von jeder Hilfsmöglichkeit, auf Gnade und Barmherzigkeit den Winden und Wogen und, was noch schlimmer ist, den Besatzungen ihrer Unterseeboote ausgeliefert, dem Tode überantworteten. Sie sind es, die mit brutaler Roheit Tausende von Männern und Frauen und Kindern nach fremden Ländern in die Sklaverei verschleppt haben. Sie sind es, die sich hinsichtlich der Kriegsgefangenen, welche sie gemacht hatten, eine barbarische Behandlung erlaubt haben, vor welcher die Völker unterster Kulturstufe zurückgeschreckt wären. Das Verhalten Deutschlands ist in der Geschichte der Menschheit fast beispielloos. Die schreckliche Verantwortlichkeit, die auf ihm lastet, läßt sich in der Tatsache zusammenfassend zum Ausdruck bringen, daß wenigstens sieben Millionen [79] Tote in Europa begraben liegen, während mehr als zwanzig Millionen Lebender durch ihre Wunden und ihre Leiden von der Tatsache Zeugnis ablegen, daß Deutschland durch den Krieg seine Leidenschaft für die Tyrannei hat befriedigen wollen.

Die Alliierten und Assoziierten Mächte halten dafür, daß sie denen, die ihr alles dahingegeben haben, um die Freiheit der Welt zu retten, nicht gerecht werden würden, wenn sie sich damit abfinden würden, in diesem Kriege kein Verbrechen gegen die Menschlichkeit und gegen das Recht zu erblicken.

Diese Stellungnahme der Alliierten und Assoziierten Mächte ist Deutschland während des Krieges selber von den Hauptstaatsmännern dieser Mächte mit völliger Klarheit auseinandergesetzt worden. Sie ist von dem Präsidenten Wilson in seiner Rede vom 6. April 1918 genau bestimmt und von dem deutschen

Volke ausdrücklich und mit Bestimmtheit als ein leitender Grundsatz des Friedens angenommen worden:

"Mögen alle unsere Worte, liebe Mitbürger, mögen von nun an alle unsere Pläne und alle unsere Handlungen mit dieser Antwort in Übereinstimmung stehen, bis die Majestät und die Gewalt unserer vereinten Macht ihrerseits das Gemüt derer, die dasjenige, was wir lieben und ehren, verspotten und verachten, durchdringt und ihre brutale Gewalt zunichte macht. Deutschland hat es noch einmal ausgesprochen, daß die Gewalt, und die Gewalt allein, darüber bestimmen wird, ob Gerechtigkeit und Friede die Angelegenheiten des Menschengeschlechts regieren sollte, ob das Recht, so wie es Amerika auffaßt, oder die Vorherrschaft, so wie Deutschland sie auffaßt, die Geschicke der Menschheit bestimmen soll. Es gibt also für Euch nur eine einzige mögliche Antwort: Gewalt, Gewalt bis ans Ende, Gewalt ohne Grenzen und ohne Ende, die rechtmäßige und triumphierende Gewalt, welche das Recht zum Gesetz der Welt machen und jede Herrschaft, deren Ziele selbstsüchtig sind, in den Staub strecken wird."

Diese Stellungnahme ist in einer Rede des Premierministers von Großbritannien am 14. Dezember 1917 klar zum Ausdruck gekommen:

"In keinem Lande herrscht Sicherheit ohne die Gewißheit der Bestrafung. In einem Staate, wo der Verbrecher mächtiger ist als das Gesetz, gibt es keinen Schutz für Leben, Eigentum oder Geld. Das Völkerrecht bildet keine Ausnahme, und, bis ihm Genugtuung zuteil geworden ist, wird der Weltfriede stets jeder beliebigen Nation auf Gnade oder Ungnade ausgeliefert sein, deren Professoren sie angelegentlichst zu glauben gelehrt haben, kein Verbrechen sei ein Unrecht, solange es nur zu der Vergrößerung und Bereicherung des Landes führt, dem sie Treue und Anhänglichkeit schulden. Oftmals in der Weltgeschichte hat es verbrecherische Staaten gegeben. Wir haben es jetzt mit einem von ihnen zu tun. Und es wird stets Verbrecherstaaten geben, bis die Belohnung internationalen Verbrechens zu ungewiß wird, um es nutzbringend zu machen und bis die Bestrafung internationalen Verbrechens zu gewiß wird, um es noch anziehend zu machen."

[80] Dasselbe Prinzip ist in einer Rede des Herrn Clemenceau vom 17. September 1918 klar auseinandergesetzt worden:

"Was wollen sie (die französischen Soldaten)? Was wollen wir selber? Kämpfen, unaufhörlich und siegreich kämpfen bis zu der Stunde, wo der Feind begreifen wird, daß kein Kompromiß zwischen einem solchen Verbrechen und der Gerechtigkeit möglich ist.

.....
Wir suchen nur den Frieden, und wir wollen ihn gerecht und dauerhaft machen, damit die künftigen Geschlechter vor den Abscheulichkeiten der Vergangenheit gesichert seien."

Ebenso hat Herr Orlando am 3. Oktober 1918 erklärt:

"Wir werden den Frieden erlangen, wenn unsere Feinde erkennen werden, daß die Menschheit das Recht und die Pflicht hat, sich gegen die Fortdauer der Ursachen zu schützen, die dieses fürchterliche Gemetzel verursacht haben, und daß das von Millionen Menschen vergossene Blut zwar nicht nach Rache schreit, aber die Verwirklichung des hohen Ideals erheischt, für welches dieses Blut so freigebig verspritzt worden ist. Niemand denkt daran - selbst bei berechtigter Wiedervergeltung - Methoden brutaler Gewalt oder anmaßende Vorherrschaft oder Unterdrückung der Freiheit irgendeines Volkes anzuwenden -; denn diese Methoden und Politik sind es, welche die ganze Welt veranlaßten, sich gegen die Zentralmächte zu erheben. Niemand wird jedoch behaupten, daß die moralische Ordnung dadurch einfach wiederhergestellt werden kann, daß derjenige, dem sein widerrechtliches Bestreben mißlungen ist, erklärt, daß er auf sein Vorhaben verzichtet.

Fragen, die bis ins Innerste das friedliche Leben der Völker beeinflussen, müssen, wenn einmal aufgeworfen, die Lösung erhalten, welche die Gerechtigkeit verlangt."

Die Gerechtigkeit ist also die einzige mögliche Grundlage für die Abrechnung dieses fürchterlichen Krieges. Gerechtigkeit ist das, was die Deutsche Delegation verlangt, und das, von dem diese Delegation

erklärt, man habe es Deutschland versprochen. Gerechtigkeit soll Deutschland werden. Aber es muß das eine Gerechtigkeit für alle sein. Es muß das sein die Gerechtigkeit für die Toten, für die Verwundeten, für die Waisenkinder, für alle, die in Trauer sind, auf daß Europa von dem preußischen Despotismus erlöst werde. Gerechtigkeit muß den Völkern zuteil werden, welche heute unter einer Last von Kriegsschulden, die sich auf mehr als dreißig Milliarden Pfund Sterling beziffern, und die sie zur Wahrung der Freiheit auf sich genommen haben, fast zusammenbrechen. Gerechtigkeit muß den Millionen menschlicher Wesen zuteil werden, deren Haus und Herd, deren Grundbesitz, deren Fahrzeuge und deren Eigentum die deutsche Roheit geplündert und zerstört hat.

Deshalb haben die Alliierten und Assoziierten Mächte nachdrücklichst erklärt, Deutschland müsse als grundlegende Bedingung des Vertrages ein Werk der Wiedergutmachung bis zur äußersten Grenze seiner Fähigkeit unternehmen, ist doch die Wiedergutmachung des Unrechts, das man verursacht hat, das eigentlichste Wesen der Gerechtigkeit.

[81] Deshalb bestehen sie darauf, daß diejenigen Persönlichkeiten, welche am offensichtlichsten für den deutschen Angriff sowie für die Handlungen der Barbarei und der Unmenschlichkeit, die von deutscher Seite die Kriegführung geschändet haben, verantwortlich sind, einer Gerechtigkeit überantwortet werden, die sie bisher in ihrem eigenen Lande nicht erteilt hat. Deswegen auch muß Deutschland sich auf einige Jahre gewissen Beschränkungen und gewissen Sonderanordnungen unterwerfen.

Deutschland hat die Industrien, die Bergwerke und die Fabriken der ihm benachbarten Länder ruiniert. Es hat sie nicht während des Kampfes zerstört, sondern in der wohlüberlegten und erwogenen Absicht, seiner eigenen Industrie zu ermöglichen, sich der Märkte jener Länder zu bemächtigen, bevor ihre Industrie sich von der Verwüstung, die es ihnen in frivoler Weise zugefügt hatte, sich wieder hat erholen können. Deutschland hat seine Nachbarn alles dessen beraubt, was es nutzbar machen oder fortschleppen konnte. Es hat die Schiffe aller Nationen auf hoher See zerstört, da, wo es für die Passagiere und Besatzungen keine Rettungsaussicht gab. Es ist nur gerecht, daß Ersatz geleistet wird und daß die so mißhandelten Völker einige Zeit gegen die Konkurrenz einer Nation geschützt werden, deren Industrien intakt sind, ja sogar durch die in den besetzten Gebieten gestohlenen Ausrüstungsgegenstände eine Stärkung erfahren haben. Wenn dies harte Prüfungen für Deutschland sind, so ist es Deutschland selber, welches sie sich zugezogen hat. Einer muß unter den Folgen des Krieges leiden. Wer soll leiden? Deutschland oder nur die Völker, denen Deutschland Böses zugefügt hat?

Allen denen, die ein Recht auf Gerechtigkeit haben, sie nicht widerfahren zu lassen, das hieße, die Welt neuen Unheilen ausgesetzt lassen. Wenn das deutsche Volk selber oder irgendeine andere Nation davon abwendig gemacht werden soll, den Spuren Preußens zu folgen, wenn die Menschheit von der Überzeugung befreit werden soll, ein Krieg für selbstsüchtige Ziele sei jedem Staate erlaubt, wenn die alten Ideen in die Vergangenheit verwiesen werden sollen, und wenn die Nationen wie die Einzelwesen sich unter die Herrschaft des Gesetzes schicken sollen, ja, wenn sogar in einer nahen Zukunft die Rede von Versöhnung und Beruhigung sein soll, so wird das geschehen, weil diejenigen, welche die Verantwortung für den Friedensschluß tragen, den Mut gehabt haben, darüber zu wachen, daß der Gerechtigkeit keine Gewalt angetan werde, wegen des bloßen Vorteils eines bequemen Friedens. Die deutsche Denkschrift behauptet, es müsse der deutschen Revolution Rechnung getragen werden, und das deutsche Volk sei nicht verantwortlich für die Politik seiner Regierenden, da es sie ja aus der Macht vertrieben habe.

Die Alliierten und Assoziierten Mächte erkennen die eingetretene Veränderung an und beglückwünschen sich dazu. Diese Umwandlung stellt eine große Friedenshoffnung und eine Neuordnung für die Zukunft Europas dar. Aber sie kann die Liquidierung des Krieges selbst nicht berühren. Die deutsche Revolution wurde verzögert, bis die deutschen Heere im Felde geschlagen worden waren, bis jede Hoffnung, aus einem Eroberungskriege Nutzen zu ziehen, sich verflüchtigt hatte. Sowohl während des ganzen Verlaufs des Krieges wie auch vor dem Kriege ist das deutsche Volk und

sind seine Vertreter für den Krieg gewesen; sie haben für die Kredite gestimmt, sie haben die Krieganleihen gezeichnet, sie haben allen Befehlen ihrer Regierung, so roh auch diese Befehle sein mochten, gehorcht. Sie haben die Verantwortung für die Politik ihrer Regierung geteilt; hätten sie sie doch [82] in jedem Augenblick, wenn sie nur gewollt hätten, stürzen können. Wenn diese Politik der deutschen Regierung geglückt wäre, so hätte das deutsche Volk ihr mit ebensoviel Begeisterung zugejubelt, wie es den Kriegsausbruch begrüßt hat. Das deutsche Volk kann also nicht behaupten, daß, weil es, nachdem der Krieg einmal verloren, seine Regierenden gewechselt hat, die Gerechtigkeit wolle, daß es den Folgen seiner Kriegshandlungen entzogen werde.

II.

Die Alliierten und Assoziierten Mächte glauben demnach, daß der Friede, den sie vorgeschlagen haben, seinem Grundwesen nach ein Rechtsfriede ist. Sie sind nicht weniger gewiß, daß es ein Friede des Rechtes ist, in Gemäßheit der im Augenblick des Waffenstillstandes anerkannten Grundsätze. Man kann wohl nicht an der Absicht der Alliierten und Assoziierten Mächte zweifeln, zur Grundlage der europäischen Ordnung das Prinzip zu machen, die unterdrückten Völker zu befreien und die nationalen Grenzen soweit wie möglich gemäß dem Willen der in Frage kommenden Völker neu zu ziehen, indem sie zu gleicher Zeit jedem Volke alle Erleichterungen zuteil werden lassen, um in völkischer und wirtschaftlicher Beziehung ein unabhängiges Leben zu führen. Diese Absicht ist nicht nur in der Rede des Präsidenten Wilson im Kongreß vom 8. Januar 1918 kundgetan worden, sondern in "den Grundsätzen der Regelung, die in den folgenden Reden zur Kenntnis gebracht worden sind", und welche die angenommene Grundlage des Friedens waren. Eine Denkschrift über diese Frage ist der vorliegenden Note in der Anlage beigelegt.

In Anwendung dieser Grundsätze haben die Alliierten und Assoziierten Mächte Bestimmungen getroffen, um Polen als unabhängigen Staat wiederherzustellen, mit "einem freien und sicheren Zugang zum Meere". Alle die "von unzweifelhaft polnischen Bevölkerungen bewohnten Gebiete" sind Polen zuerkannt worden. Alle von einer deutschen Mehrheit bewohnten Gebiete sind, abgesehen von einigen vereinzelt Städten und von auf vor kurzem gewaltsam enteigneten Landgütern gegründeten und inmitten unzweifelhaft polnischer Landstriche belegenen Ansiedelungen, Deutschland belassen worden. Überall, wo der Wille des Volkes zweifelhaft ist, ist eine Volksabstimmung vorgesehen worden. Die Stadt Danzig soll die Verfassung einer Freistadt erhalten; ihre Einwohner sollen autonom sein; sie sollen nicht unter die Herrschaft Polens kommen und werden keinen Teil des polnischen Staates bilden. Polen soll gewisse wirtschaftliche Rechte in Danzig bekommen; die Stadt selber ist von Deutschland abgetrennt worden, weil es kein anderes mögliches Mittel gab, ihr jenen "freien und sicheren Zugang zum Meere" zu verschaffen, welchen Deutschland abzutreten versprochen hatte.

Die deutschen Gegenvorschläge stehen im vollständigen Widerspruch zu der vereinbarten Grundlage des Friedens. Sie zielen darauf ab, große Majoritäten unstreitbar polnischer Bevölkerung unter deutscher Herrschaft zu halten.

Um die Landverbindung zwischen Ost- und Westpreußen aufrechtzuerhalten, deren Handel stets in der Hauptsache durch Küstenschiffahrt befördert worden ist, soll einer Nation von über zwanzig Millionen Menschen, die bis an die Küste heran in der Bevölkerung die Majorität bilden, der sichere Zugang zur See verweigert werden. Diese Vorschläge können daher von den Alliierten und Assoziierten Mächten nicht angenommen werden. Gleichzeitig hat jedoch die deutsche Note in gewissen [83] Fällen die Berechtigung einer Abänderung dargetan, welche erfolgen soll; und mit Rücksicht auf die Behauptung, daß Oberschlesien, obgleich die Bevölkerung im Verhältnis von 2 zu 1 überwiegend polnisch ist (1 250 000 gegen 650 000 nach der deutschen Volkszählung von 1910), bei Deutschland zu verbleiben wünscht, sind die Alliierten und Assoziierten Mächte damit einverstanden, daß die Frage, ob Oberschlesien zu Deutschland oder zu Polen gehören soll, durch Abstimmung der Bevölkerung selber entschieden wird. Das von den Alliierten und Assoziierten Mächten für das Saarbeckenvorgeschlagene Regime soll 15 Jahre dauern. Die Mächte haben diese Regelung für erforderlich gehalten, sowohl mit Rücksicht auf den

allgemeinen Plan der Wiedergutmachung als auch, um Frankreich sofortige und gewisse Entschädigung für die willkürliche Zerstörung seiner im Norden belegenen Kohlenminen zu sichern. Das Gebiet ist nicht unter französische Oberhoheit gestellt, sondern unter die Kontrolle des Völkerbundes. Diese Regelungsweise hat den zwiefachen Vorteil, daß hierdurch keine Annexion vollzogen wird, während sie gleichzeitig den Besitz der Kohlenfelder an Frankreich überträgt und die wirtschaftliche Einheit des Gebietes aufrechterhält, welche für die Interessen der Einwohner von solcher Wichtigkeit ist. Nach Ablauf der 15 Jahre wird die gemischte Bevölkerung, welche in der Zwischenzeit ihre eigenen örtlichen Angelegenheiten unter der regierenden Aufsicht des Völkerbundes geregelt haben wird, volle Freiheit haben, um darüber zu entscheiden, ob sie die Vereinigung mit Deutschland oder die Vereinigung mit Frankreich oder die Fortsetzung des durch den Vertrag begründeten Regimes vorzieht.

Was die Gebiete anbelangt, deren Übertragung von Deutschland an Dänemark und Belgien vorgeschlagen worden ist, so sind einige von diesen von Preußen gewaltsam angeeignet worden, in jedem Falle aber wird eine Übertragung nur stattfinden auf Grund der Entscheidung der Bevölkerung, die unter Bedingungen gefällt werden soll, welche die volle Wahlfreiheit sichern.

Endlich haben die Alliierten und Assoziierten Mächte sich davon überzeugen können, daß die eingeborenen Bevölkerungen der deutschen Kolonien starken Widerspruch dagegen erheben, daß sie wieder unter Deutschlands Oberherrschaft gestellt werden, und die Geschichte dieser deutschen Oberherrschaft, die Traditionen der Deutschen Regierung und die Art und Weise, in welcher diese Kolonien verwandt wurden als Ausgangspunkte für Raubzüge auf den Handel der Erde, machen es den Alliierten und Assoziierten Mächten unmöglich, Deutschland die Kolonien zurückzugeben oder dem Deutschen Reiche die Verantwortung für die Ausbildung und Erziehung der Bevölkerung anzuvertrauen. Aus diesen Gründen sind die Alliierten und Assoziierten Mächte davon überzeugt, daß ihre territorialen Vorschläge sowohl mit der vereinbarten Grundlage des Friedens, als auch mit den notwendigen Voraussetzungen für den künftigen Frieden Europas in Einklang stehen. Sie sind daher nicht geneigt, sie über das angegebene Maß hinaus abzuändern.

III.

In Verbindung mit der Regelung der territorialen Fragen stehen die Vorschläge hinsichtlich internationaler Kontrolle der Flüsse. Es entspricht genau der vereinbarten Friedensgrundlage und dem anerkannten öffentlichen Rechte Europas, [84] daß Binnenstaaten ein sicherer Zugang zum Meere auf den durch ihr Gebiete fließenden schiffbaren Flüssen zusteht. Die Alliierten und Assoziierten Mächte sind der Ansicht, daß die von ihnen vorgeschlagenen Maßnahmen für das freie Leben der jetzt neu begründeten Binnenstaaten unentbehrlich sind und keine Schmälerung der Rechte der übrigen Uferstaaten darstellen. Von dem Gesichtspunkte der überholten Lehre aus betrachtet, daß jeder Staat sich in einem Verzweigungskampfe befindet um die Oberherrschaft über seine Nachbarn, erscheint ohne Zweifel eine solche Regelung als geeignet, den Angreifer an der gewaltsamen Erdrosselung seines Gegners zu verhindern. Wenn es aber das ideale Ziel ist, daß die Völker auf der Bahn des Handels und des Friedens gemeinsam vorgehen sollen, so ist diese Regelung natürlich und gerecht. Die vorgeschriebene Hinzuziehung von Vertretern von Nichtuferstaaten zu den für diese Flüsse vorgesehenen Kommissionen dient dazu, die Berücksichtigung des Interesses der Gesamtheit zu sichern. In der Durchführung dieser Grundsätze sind jedoch einige Abänderungen der ursprünglichen Vorschläge gemacht worden.

IV.

Die Deutsche Delegation hat offenbar die wirtschaftlichen und finanziellen Bestimmungen in erheblichen Punkten falsch verstanden. Die Alliierten und Assoziierten Mächte haben keinerlei Absicht, Deutschland zu erdrosseln oder daran zu hindern, den ihm zukommenden Platz im Welthandel einzunehmen. Wenn Deutschland den Friedensvertrag hält und jene aggressiven und selbstsüchtigen Tendenzen aufgibt, die ebenso in seiner geschäftlichen wie auch in seiner politischen Handlungsweise zutage getreten sind, so haben die Alliierten und Assoziierten Mächte die Absicht, daß Deutschland

gerecht behandelt werden soll hinsichtlich des Bezuges von Rohstoffen und des Absatzes von Waren, beschränkt nur durch die bereits erwähnten Übergangsvorschriften, welche im Interesse der von Deutschland ausgeplünderten und geschwächten Völker erlassen sind. Sie wünschen, daß die durch den Krieg wachgerufenen Leidenschaften möglichst bald aussterben sollen, und daß alle Nationen Anteil haben sollen an dem Wohlstande, der sich aus der ehrlichen Versorgung der gegenseitigen Bedürfnisse entwickelt. Sie wünschen, daß Deutschland diesen Wohlstand genießen soll ebenso wie die anderen Völker, obgleich viele der daraus gewonnenen Früchte notwendigerweise auf viele Jahre hinaus verwandt werden müssen zur Wiedergutmachung der an den Nachbarn begangenen Schäden. Um an dieser ihrer Absicht keinen Zweifel bestehen zu lassen, sind eine Anzahl Veränderungen in den finanziellen und wirtschaftlichen Bedingungen des Vertrages gemacht worden. Aber die Grundsätze, auf denen der Vertrag aufgebaut ist, müssen bestehen bleiben.

V

Die Deutsche Delegation hat die Vorschläge des Vertrages hinsichtlich der Wiedergutmachung in erheblichem Maße falsch verstanden.

Nach diesen Vorschlägen ist die von Deutschland zu zahlende Summe auf dasjenige beschränkt, was nach den Bedingungen des Waffenstillstandes über den der Zivilbevölkerung der Alliierten Staaten durch deutschen Angriff verursachten Schaden zweifelsfrei gerechtfertigt ist. Sie bedingen nicht einen solchen Eingriff [85] in die inneren Verhältnisse Deutschlands von seiten der Commission des Réparations als von der Gegenseite behauptet worden ist.

Sie verfolgen das Ziel, die Zahlung der Reparation, die von Deutschland geschuldet wird, so leicht und angenehm als möglich für beide Teile zu gestalten, und werden auch in diesem Sinne ausgelegt werden. Die Alliierten und Assoziierten Mächte sind daher nicht geneigt, Änderungen an ihnen vorzunehmen. Sie stimmen jedoch mit der Deutschen Delegation darin überein, daß es erwünscht ist, so bald wie möglich die von Deutschland zu zahlende Summe in Übereinstimmung mit den Alliierten endgültig festzusetzen. Es ist nicht möglich, diese Summe heute zu bestimmen, da der Umfang des Schadens und die Kosten der Wiederherstellung noch nicht festgestellt worden sind. Die Alliierten und Assoziierten Mächte sind daher bereit, dem Deutschen Reiche alle möglichen und angemessenen Erleichterungen zuteil werden zu lassen, damit es die zerstörten und beschädigten Gebiete besichtigen und daraufhin binnen vier Monaten nach Unterzeichnung des Vertrages Vorschläge machen kann für eine Regelung der Ansprüche auf Grund der verschiedenen Schadensarten, für die Deutschland verantwortlich ist. Sollte es möglich sein, in den darauffolgenden zwei Monaten zu einer Vereinbarung zu gelangen, so wird der genaue Umfang der deutschen Schuld dadurch festgestellt worden sein. Wenn eine solche Vereinbarung nicht zustande kommt in der angegebenen Zeit, so wird die vom Verträge vorgesehene Regelungsweise zur Anwendung gelangen.

VI.

Die Alliierten und Assoziierten Mächte haben dem Antrage der Deutschen Delegation, Deutschland sofort in den Völkerbund aufzunehmen, sorgfältige Beachtung zuteil werden lassen. Sie sind jedoch nicht in der Lage, diesem Antrage stattzugeben.

Die deutsche Revolution ist bis auf die letzten Augenblicke des Krieges verschoben worden, und es besteht bisher keine Gewähr dafür, daß die durch sie vollzogene Änderung einen dauernden Zustand darstellt.

Mit Rücksicht auf die gegenwärtige Stimmung unter den Völkern der Welt ist es nicht möglich, zu erwarten, daß die freien Völker der Erde sich sofort in gleichberechtigter Gemeinschaft mit jenen zusammen niederlassen, von denen sie so schweres Unrecht erlitten haben. Diesen Schritt in einem zu frühen Zeitpunkt zu versuchen, würde heißen, den Prozeß der Versöhnung, den alle wünschen, aufzuhalten anstatt zu fördern.

Aber die Alliierten und Assoziierten Mächte glauben, daß, wenn das deutsche Volk durch Handlungen beweist, daß es die Absicht hat, die Friedensbedingungen zu erfüllen, und daß es jene aggressive und

trennende Politik, welche den Krieg herbeiführte, aufgegeben hat, und daß es nunmehr ein Volk geworden ist, mit dem man in nachbarlicher Kameradschaft leben kann, dann werden die Erinnerungen der vergangenen Jahre bald entschwinden, und es wird möglich sein, bald den Völkerbund durch die Aufnahme von Deutschland zu vervollständigen. Es ist die aufrichtige Hoffnung der Alliierten und Assoziierten Mächte, daß dies der Fall sein möge. Sie glauben, daß die Aussichten für die Zukunft der Welt abhängen werden von der freundschaftlichen und engen Zusammenarbeit aller Völker in der Regelung internationaler Fragen und in der Förderung des Wohlstandes und des Fortschrittes der Menschheit. Der frühe Eintritt Deutschlands in den Bund muß jedoch in der Hauptsache abhängen von der Haltung des deutschen Volkes selber.

VII.

In ihren Erörterungen über die wirtschaftlichen Fragen und auch an anderen Stellen hat die Deutsche Delegation die von den Alliierten und Assoziierten Mächten angewandte Blockade wiederholt verurteilt. Die Blockade ist und war immer eine rechtmäßige und anerkannte Kriegsmaßnahme; ihre Anwendung ist von Zeit zu Zeit den veränderten Verhältnissen im internationalen Verkehrswesen angepaßt worden. Wenn die Alliierten und Assoziierten Mächte Deutschland gegenüber eine Blockade von besonderer Strenge angewandt haben, welche sie in konsequenter Weise den Grundsätzen des Völkerrechtes anzupassen suchten, so geschah dies wegen des verbrecherischen Charakters des von Deutschland angefangenen Krieges und wegen der barbarischen Methode, welche Deutschland in der Durchführung dieses Krieges angewandt hat.

Die Alliierten und Assoziierten Mächte haben es nicht unternommen, auf alle Behauptungen der deutschen Note im einzelnen begründet zu antworten. Wenn einige der Ausführungen dieser Note mit Stillschweigen übergangen werden, so bedeutet es nicht, daß sie zugegeben werden oder daß ihre Diskutierbarkeit anerkannt wird.

VIII.

Zum Schluß müssen die Alliierten und Assoziierten Mächte es offen aussprechen, daß dieser Brief und die angeschlossene Denkschrift ihr letztes Wort in der Angelegenheit darstellen.

Sie haben die deutschen Bemerkungen und Gegenvorschläge mit ernster Aufmerksamkeit und Sorgfalt durchgeprüft. Sie haben in Verfolg dieser Prüfung wichtige praktische Konzessionen gemacht, sie müssen jedoch die Grundsätze des Vertrages aufrechterhalten.

Sie sind der Ansicht, daß dieser Vertrag nicht nur eine gerechte Erledigung dieses großen Krieges darstellt, sondern daß er auch die Grundlage schafft, auf der die Völker Europas in Freundschaft und Gleichheit zusammen leben können. Er schafft aber auch gleichzeitig den Apparat für die friedliche Erledigung aller völkerrechtlichen Fragen durch Aussprache und Übereinstimmung, wodurch die im Jahre 1919 geschaffene Regelung selber von Zeit zu Zeit abgeändert werden und neuen Ereignissen und neu entstehenden Verhältnissen angepaßt werden kann.

Er ist, wie offen ausgesprochen werden kann, nicht gegründet auf einer allgemeinen Entschuldigung der Ereignisse der Jahre 1914 bis 1918. Wäre das der Fall, so wäre kein Rechtsfrieden geschaffen. Der Vertrag stellt jedoch einen ehrlichen und bewußten Versuch dar, "jene Herrschaft des Rechts, gegründet auf der Übereinstimmung der Regierten und erhalten durch die organisierte öffentliche Meinung der Menschheit", zu schaffen, welche als Grundlage des Friedens vereinbart wurde.

In diesem Sinne muß der Friede in seiner jetzigen Gestalt entweder angenommen oder abgelehnt werden.

Die Alliierten und Assoziierten Mächte fordern daher eine Erklärung der Deutschen Delegation binnen 5 Tagen, vom Datum dieser Mitteilung, daß sie bereit ist, den Vertrag in seiner heutigen Gestalt zu unterzeichnen.

[87] Wenn die Delegation innerhalb dieser Frist ihre Bereitschaft erklärt, den Vertrag in seiner jetzigen Gestalt zu unterzeichnen, so werden Vorbereitungen für die sofortige Unterzeichnung des Friedens in Versailles getroffen werden.

Mangels einer solchen Erklärung stellt diese Mitteilung die Notifikation dar, welche in Artikel 2 der Vereinbarung vom 16. Februar 1919 über die Verlängerung des Waffenstillstandes, gezeichnet am 11. November 1918 und bereits verlängert durch die Vereinbarungen vom 13. Dezember 1918 und 16. Januar 1919, enthalten ist. Der genannte Waffenstillstand wird damit beendet sein und die Alliierten und Assoziierten Mächte werden diejenigen Schritte ergreifen, die sie zur Erzwingung ihrer Bedingungen für erforderlich halten.

Das Ultimatum der Entente.

Vollständiger Text der Mantelnote

und der Antwort auf die deutschen Gegenvorschläge.

Deutsche Liga für Völkerbund.

Appendix 7: Het verdrag van München, 30 september 1938

DUITSLAND, HET VERENIGD KONINKRIJK, FRANKRIJK EN ITALIË HEBBEN – REKENING HOUDEND MET DE OVEREENKOMST DIE IN PRINCIPE AL IS BEREIKT VOOR DE OVERDRACHT VAN HET SUDETEN-DUITSE GRONDGEBIED AAN DUITSLAND – OVEREENSTEMMING BEREIKT OVER DE VOLGENDE VOORWAARDEN DIE VAN TOEPASSING ZIJN OP DE GENOEMDE OVERDRACHT EN DE DAARNA TE NEMEN MAATREGELEN. DOOR DEZE OVEREENKOMST HOUDEN ZIJ ZICH IEDER VERANTWOORDELIJK VOOR DE STAPPEN DIE NODIG ZIJN OM DE UITVOERING ERVAN TE VERZEKEREN:

1. DE EVACUATIE BEGINT OP 1 OKTOBER.

2. HET VERENIGD KONINKRIJK, FRANKRIJK EN ITALIË KOMEN OVEREEN DAT DE EVACUATIE VAN HET GRONDGEBIED OP 10 OKTOBER VOLTTOOID DIENST ZIJN, ZONDER DAT BESTAANDE INSTELLINGEN OPGEHEVEN WORDEN EN DAT DE TSJECHO-SLOWAakse REGERING VERANTWOORDELIJK ZAL WORDEN GEHOUDEN VOOR HET UITVOEREN VAN DE EVACUATIE ZONDER SCHADE AAN DE GENOEMDE INSTELLINGEN.

3. DE VOORWAARDEN VOOR DE EVACUATIE ZULLEN IN DETAIL WORDEN VASTGESTELD DOOR EEN INTERNATIONALE COMMISSIE, SAMENGESTELD UIT VERTEGENWOORDIGERS VAN DUITSLAND, HET VERENIGD KONINKRIJK, FRANKRIJK, ITALIË EN TSJECHO-SLOWAKIJE.

4. DE BEZETTING IN FASEN VAN HET OVERWEGEND DUITSE GRONDGEBIED DOOR DUITSE TROEPEN BEGINT OP 1 OKTOBER. DE VIER GEBIEDEN DIE OP DE BIJGEOEGDE KAART ZIJN AANGEGEVEN, ZULLEN IN DEZE VOLGORDE WORDEN BEZET DOOR DUITSE LEGEREENHEDEN: HET GEBIED MET NR. I OP 1 EN 2 OKTOBER, HET GEBIED MET NR.II OP 2 EN 3 OKTOBER; HET GEBIED GEMARKEERD MET NR.III OP 3, 4 EN 5 OKTOBER; HET GRONDGEBIED GEMARKEERD MET NR.IV OP 6 EN 7 OKTOBER. HET RESTERENDE GEBIED MET EEN OVERWEGEND DUITSE KARAKTER ZAL ZO SNEL MOGELIJK WORDEN VASTGESTELD DOOR DE BOVENGENOEMDE INTERNATIONALE COMMISSIE EN TEGEN 10 OKTOBER WORDEN BEZET DOOR DUITSE TROEPEN.

5. DE IN HET DERDE LID BEDOELDE INTERNATIONALE COMMISSIE STELT DE GRONDGEBIEDEN VAST WAAR EEN VOLKSRAADPLEGING WORDT GEHOUDEN. DEZE GEBIEDEN ZULLEN WORDEN BEZET DOOR INTERNATIONALE INSTELLINGEN, TOTDAT DE VOLKSRAADPLEGING IS AFGELOPEN. DEZELFDE COMMISSIE STELT DE VOORWAARDEN VAST WAARONDER DE VOLKSRAADPLEGING GEHOUDEN ZAL WORDEN, UITGAANDE VAN DE VOORWAARDEN VAN DE SAARRAADPLEGING. DE COMMISSIE STELT OOK EEN DATUM VAST, NIET LATER DAN EIND NOVEMBER 1938, WAAROP DE VOLKSRAADPLEGING ZAL PLAATSVINDEN.

6. DE DEFINITIEVE VASTSTELLING VAN DE GRENS WORDT BEPAALD DOOR DE INTERNATIONALE COMMISSIE. DEZE COMMISSIE ZAL OOK HET RECHT HEBBEN OM AAN DE VIER MOGENDHEDEN, DUITSLAND, HET VERENIGD KONINKRIJK, FRANKRIJK EN ITALIË, IN BEPAALDE UITZONDERLIJKE GEVALLEN KLEINE WIJZIGINGEN AAN TE BEVELEN IN DE STRIKT ETNOGRAFISCHE AFBAKENING VAN DE ZONES DIE ZONDER VOLKSRAADPLEGING MOETEN WORDEN OVERGEDRAGEN.

7. ER IS EEN OPTIERECHT IN EN UIT DE OVER TE DRAGEN GEBIEDEN. DEZE OPTIE MOET WORDEN UITGEVOERD BINNEN ZES MAANDEN NA DE DATUM VAN DEZE OVEREENKOMST. EEN DUITSE-TSJECHO-SLOWAakse COMMISSIE ZAL DE DETAILS VAN DE OPTIE BEPALEN, METHODEN VOORSTELLEN OM DE OVERDRACHT VAN BEVOLKING TE VERGEMAKKELIJKEN EN PRINCIPEKWESTIES OPLOSSEN DIE UIT DE GENOEMDE OVERDRACHT VOORTVLOEIEN.

8. DE TSJECHO-SLOWAAKSE REGERING ZAL BINNEN EEN PERIODE VAN VIER WEKEN NA DE DATUM VAN DEZE OVEREENKOMST ALLE SUDETEN-DUITSERS DIE DE WENS HEBBEN VAN HUN POLITIEAMBT OF MILITAIRE FUNCTIE TE WORDEN ONTHEVEN, HEN DIE RUIMTE BIJEN. EN DE TSJECHO-SLOWAAKSE REGERING ZAL BINNEN DEZELFDE PERIODE SUDETEN-DUITSE GEVANGENEN VRIJLATEN DIE EEN GEVANGENISSTRAF UITZITTEN VOOR POLITIEKE MISDRIVEN.

ADOLF HITLER
NEVILLE CHAMBERLAIN
EDOUARD DALADIER
BENITO MUSSOLINI

Appendix 8. Social fascism: quotes uit Draper:

Stalin September 20, 1924: "Social Democracy is objectively the moderate wing of fascism." And furthermore: "They are not antipodes, they are twins."

Heinz Neumann, one of Stalin's early German protégés. In the Comintern's German organ, October 7, 1924, Neumann proclaimed that "the Reichsbanner is the classic form of social-fascism."

Zinoviev in the spring of 1925, spoke of Italian fascism as "a synthesis of the capitalist bourgeoisie and Social-Democracy" and of "Social-Democracy as a wing of fascism."

Comintern Plenum 1928: The Communist parties alone represented the interests of the proletariat. All other parties, movements, and groups represented the bourgeoisie. Of the latter, the most dangerous were the Social-Democrats (they were still being called that, not "social-fascists") and all species of "reformists."

Germany: Even at the Communist high point and Social-Democratic low point in November 1932, the latter's vote was still considerably larger -7,248,000 to 5,980,200.

Bukharin 1929: "...there is not the slightest doubt that Social-Democracy reveals a social-fascist tendency."

A leading German Communist, Wilhelm Koenen, in the Comintern organ, International Press Correspondence, of March 8, 1929: "Social-fascism is becoming more and more the open form of expression of the SPG."

In 1929 the theory of social-fascism said that the social-fascists were introducing fascism in Germany because the outright fascists were too weak for the task, and, therefore, the capitalists had elected to work through the social-fascists.

Some British Communist leaders were understandably reluctant to cut themselves off from the Labour party and to pretend that they, not the Labourites, represented the British working class. But this feat was accomplished, not without considerable prodding from the Comintern, by the simple expedient of reclassifying the Labour party as one of the three capitalist parties and, indeed, the worst of all.

Everything flowed from the proposition that the capitalist world was teetering on the brink of collapse. Therefore, a new revolutionary wave was imminent.

In 1928-29, the theory of social-fascism derived from Communist doctrine. That doctrine said that capitalism was collapsing, and a new revolutionary wave was about to flood over it.

The Social-Democrats were all the more exasperating because a majority of the German and British working classes persisted in supporting them.

The theory of social-fascism was based on the proposition that "bourgeois democracy" and "fascism" were merely different forms of the "dictatorship of the bourgeoisie." One was "masked," the other "naked." The "democratic form" of the bourgeois dictatorship was considered by far the more dangerous and detestable of the two because it was supposed harder to expose.

The real enemy, then, was "democratic forms."

Yet the Communists were not greatly alarmed. By using the terms "dictatorship" and "fascism" so loosely and broadly, to cover so much ground from Ramsay MacDonald to Adolf Hitler, they hopelessly confused what dictatorship and fascism were.

The chief Communist slogan in the September 1930 elections was: "Fight against the fascist dictatorship - For the dictatorship of the proletariat." After the election, with Brüning in power, the German Communist organ, *Die Rote Fahne*, announced: "The bourgeois-democratic state form of the German Republic has ceased to exist. We have a fascist Republic."

German Communist leader, Ernst Thälmann: "The more energetically we unmask the nature of the fascist policy of the Brüning government, the more convincingly we prove to the masses that this bourgeois government is itself striving for the actualization of the fascist dictatorship, and need not be replaced by Hitler or Hugenberg.

In November 1931, one of the foremost Social-Democratic spokesmen, Rudolf Breitscheid, made an overture to the Communists. Thälmann brushed off the offer as "a new demagogic manoeuvre." *Die Rote Fahne* called it "a cunning game" and demanded: "Intensification of the fight against the Social-Democracy along the whole line."

Thälmann assured the Eleventh Plenum in June 1931 that Hitler had reached the high point of his influence at the September 1930 elections and could only go downwards. The fascist offensive, he said, was merely a "secondary fact" that reflected the "revolutionary upsurge," and, therefore, a sign that the proletarian revolution was reaching "a higher stage of development." Another outstanding German Communist leader, Hermann Remmele, declared in the Reichstag on October 14, 1931: "We are not afraid of the fascists. They will shoot their bolt sooner than any other government."

Hitler did the work of the Communists, "unconsciously" and "objectively.

1932 in September, the Twelfth Plenum met in Moscow: According to the Comintern's spokesman, Kuusinen, the "revolutionary upsurge" had moved on to an even higher stage. The only united front was the "united front from below" which he defined as one between the "Communist vanguard" and the non-revolutionary masses for the purpose of isolating the Social-Democratic "agents of the bourgeoisie." Social-democracy was still "the main social support of the bourgeoisie" and "we ought to direct our main offensive against social-democracy."

In his concluding remarks, four months before Hitler took power, he reiterated: "The main blow, as I have already stated in my report, must in the present period of preparing for the revolution be directed against social-fascism and the reformist trade-union bureaucracy" (*italics in original*).

All of the following quotations have been taken from the most authoritative Communist sources and spokesmen for a period of over a year after January 1933.

"The fact of the Hitler government coming into power enormously accelerates the maturing of the revolutionary crisis in Germany. Germany is on the threshold of a revolutionary crisis (*italics in original*)."

"The fascist dictatorship is not only incapable of solving the social and national conflicts, but it is also incapable of really consolidating its political rule."

"In spite of the most ruthless and bloody terror, a revolutionary upsurge is growing among the working class, which is completely deprived of all rights by fascism."

"After the establishment of the fascist dictatorship, the revolutionary mass movement is experiencing a fresh upsurge."

"The revolutionary uprising of the German working class-that is the perspective in Germany."

"The present stage in Germany, in Austria, is no longer simply a period of struggle to win over the majority of the working class, but a period of the formation of a revolutionary army for decisive class battles for power, a period of the mobilization of such cadres as are prepared to make any sacrifice in order to destroy the existing regime, in order to lead the proletariat to victory."

"The establishment of an open fascist dictatorship, by destroying all the democratic illusions among the masses and liberating them from the influence of Social-Democracy, accelerates the rate of Germany's development toward proletarian revolution."

"The rapid fascistisation of the capitalist governments naturally confronts us with added difficulties, but the bitterness of class antagonisms and the complete bankruptcy of the Second and Amsterdam [trade union] Internationals offer us tremendous new possibilities".

"The complete exclusion of the social-fascists from the state apparatus, and the brutal suppression even of Social-Democratic organizations and their press, does not in any way alter the fact that Social-Democracy is now, as before, the chief support of the capitalist dictatorship."

"Even after the prohibition of its organization, Social-Democracy remains the main social prop of the bourgeoisie. . . . (December 1933)

At the Seventh World Congress in July-August 1935, speakers admitted that it had been a mistake to hold the view that the Müller government had worked for fascistisation and that the Brüning government was already a "government of fascist dictatorship," to have underrated the Nazi movement on the assumption that it could not take power.

Appendix 9: Ratificatie van het Verdrag van Versailles in Duitsland

SPD: Zustimmung „unter Protest gegen den Gewaltfrieden“

Nicht ohne auch ihrerseits Protest gegen den Gewaltfrieden zu erheben, „der die Versöhnung der Völker hintertreibt und Europa zum Explosionsherd für neue blutige Kriege zu machen droht“, stimmte die sozialdemokratische Fraktion für die Ratifizierung des Friedens.

Für die Fraktion erklärte Hermann Krätzig: „Wir stimmen ihr zu aus denselben Gründen, die uns nötigten, der Regierung die Vollmacht zu erteilen, den Friedensvertrag zu unterzeichnen. Noch immer schmachten die vielen Hunderttausende unserer Söhne und Brüder unter der Folter der Gefangenschaft. Mit der Ratifizierung des Friedens reißen wir die Schranken nieder und öffnen jenen Opfern des Weltkrieges den Weg in die Heimat, in das Elternhaus und in den Kreis der schwerkgeprüften Familien. Wir reißen auch die Schranken jener grausamen Hungerblockade nieder, die Millionen unserer

Volksgenossen und -genossinnen um Kraft und Leben gebracht hat. Wir wissen, dass das Verbrechen, welches durch diese Hungerblockade an unseren unschuldigen Frauen, Kindern und Greisen begangen wurde, der allgemeinen Verurteilung der Kulturmenschheit sicher ist. Trotzdem müssen wir alles tun, um unser armes, gequältes Volk so schnell wie nur möglich dem Fortwirken dieses Verbrechens zu entziehen.“

„Wir werden nie aufhören, dagegen zu protestieren, dass Elsass-Lothringen unter Nichtachtung des Selbstbestimmungsrechts seiner Bevölkerung an Frankreich abgetreten werden musste und dass seinen Bewohnern nicht einmal das Optionsrecht gewährt wird. Nie werden wir uns damit abfinden, dass man unser Vaterland in Stücke reißt und eine große Zahl unserer Volksgenossen unter die Fremdherrschaft zwingt.“

Zentrum: Zustimmung trotz „Kränkung deutscher Ehre“

Auch die Zentrumsfraktion beugte sich „dem harten Zwang der Tatsache, dass es keinen anderen Weg gibt, das Reich vor Anarchie und Zerfall zu retten und Volk und Vaterland vor dem sicheren Untergang zu bewahren“ und stimmte der Ratifikation des Friedensschlusses zu. „Es geschieht nicht aus freiem Willen und innerer Überzeugung“, erklärte für seine Fraktion der Jurist Dr. Peter Spahn.

„Der uns zur Ratifikation vorgelegte Friedensvertrag entspricht nicht den Grundsätzen des die Völker verbindenden christlichen Geistes. Er ist das Ergebnis einer uns über den Friedensschluss verfolgenden Unversöhnlichkeit. Er mutet dem deutschen Volke ein wahrheitswidriges Schuldbekenntnis zu, er fordert eine Auslieferung deutscher Männer, die mit Ehrgefühl und deutschem Rechte unvereinbar ist. Er nimmt uns deutsches Land in West und Ost, er raubt uns alle unsere mit deutschem Gut und Blut entwickelten Kolonien und fügt diesem Raube noch den Vorwand und Schimpf kolonisatorischer Unfähigkeit zu. Mit tiefstem Schmerz erfüllt uns diese Kränkung deutscher Ehre und diese Zerstörung deutscher Kultur.“

USPD: Zustimmung unter dem Zwang der Gewalt

Ebenfalls ihre Zustimmung erklärte, wie schon zur Unterzeichnungsermächtigung der Reichsregierung am 22. und 23. Juni, die Fraktion der Unabhängigen sozialdemokratischen Partei (USPD). Namens seiner Fraktion erklärte der Abgeordnete Alfred Henke: „Wir tun es unter dem Zwange der Gewalt, deren wir uns nicht erwehren können, gegen die wir eine Abwehr aber auch nicht versuchen wollen, um nicht neue und noch größere Leiden über die gequälten Völker heraufzubeschwören.“

Alles komme jetzt darauf an, die Völker von dem ungeheuren Druck des Krieges zu befreien, ihnen die Neugestaltung der Gesellschaft im Geiste des Sozialismus zu ermöglichen. Nach der Ratifizierung erwarte man die sofortige Aufhebung der Blockade, die die Zufuhr von Nahrungsmitteln und Rohstoffen noch immer sperrt, und die schleunige Rückbeförderung der Gefangenen, deren Empfang und Pflege die erste Sorge der Regierung sein müsse.

„Der Friede der Gewalt und der Ausbeutung“

Die förmliche Zustimmung zum Friedensschluss ändere jedoch in keinem Punkt die Meinung seiner Fraktion über Wesen und Bedeutung dieses Friedens. „Es ist der Friede der Gewalt und der Ausbeutung, es ist der Friede des durch das Schwert siegreichen Kapitalismus. Auch in dieser Stunde erheben wir Protest dagegen, dass Millionen deutscher Staatsangehöriger ungefragt und mit völliger Missachtung des Selbstbestimmungsrechts der Völker in willkürlich umschriebene Grenzen hineingezwungen und Gebiete zusammenhängender Wirtschaft zerrissen werden.“

Der Friede verspreche zwar einen Bund der Völker, stifte aber in Wahrheit eine Allianz der imperialistischen Regierungen gegen die zum Sozialismus aufstrebenden Völker, kritisierte Henke.

DDP: Erfüllung ja, Zustimmung nein

Die Fraktion der Deutschen Demokratischen Partei (DDP) konnte in ihrer überwiegenden Mehrheit diesem Friedensvertrag nicht zustimmen und überließ diese Zustimmung der Mehrheit des Hauses, die bereits am 22. und 23. Juni die Regierung ermächtigt hatte, diesen Frieden zu unterzeichnen. Die Fraktion lasse sich „heute wie damals“ von der Erwägung leiten, dass aus der Annahme dieses Friedens dem deutschen Volk noch schwerere Nachteile drohen würden als aus der Ablehnung, begründete der Völkerrechtler und Pazifist Dr. Walther Schücking die ablehnende Haltung seiner Partei zur Ratifizierung des Vertrages.

„Wenn der Friede nunmehr trotz des Widerspruchs unserer Fraktion zustande kommt, so wissen wir uns doch einig mit dem ganzen Hause in seiner moralischen Verurteilung. Wir wollen ihn getreulich erfüllen, soweit er sich erfüllen lässt; aber unerfüllbar bleibt für uns der innere Verzicht auf den staatlichen Zusammenhang mit Millionen unserer Volksgenossen, die gegen ihren Willen von uns losgerissen oder am Zusammenschluss mit uns gewaltsam verhindert werden.“

DNVP: lehnt Verantwortung für den Friedensvertrag ab

Anders als die DDP, die den Vertrag zwar ablehnte, sich aber bereit erklärte, ihn zu erfüllen, lehnten die Deutschnationalen jegliche Verantwortung für den Friedensvertrag ab.

Im Namen der DNVP erklärte der Theologe D. Dr. Gottfried Traub: „Unser Volk steht vor der letzten Entscheidung über die Besiegelung des deutschen Elends. Einmütig hat die deutschnationale Fraktion beschlossen, der Ratifizierung des vorliegenden Friedensvertrags zu widersprechen. Wir sind uns der Folgen einer Ablehnung voll bewusst. Gerade darum lehnen wir die Verantwortung für diesen Friedensvertrag ab. Wehrlos geben wir uns in die Hände der Feinde.“

DVP: Ablehnung im vollen Bewusstsein der Verantwortlichkeit

Und auch die Deutsche Volkspartei erklärte in Übereinstimmung mit ihrer Haltung in den Sitzungen der Nationalversammlung vom 22. und 23. Juni, dass sie einmütig nach bestem Wissen und Gewissen ihre Zustimmung zur Ratifikation dieses Friedensvertrages nicht zu geben vermag. Die Haltung seiner Partei erklärte ihr Ehrenvorsitzender D. Dr. Wilhelm Kahl. Die DVP wiederhole ihre Ablehnung im vollen Bewusstsein der Verantwortlichkeit, die sie damit vor der Weltgeschichte und dem deutschen Volk übernehme.

Nicht einen Augenblick gebe man sich einer Täuschung darüber hin, dass neue ungeheure Leiden dem schwergeprüften Volk, zumal der Grenzgebiete, aus der endgültigen Ablehnung des Friedens auf unbestimmbare Zeit erwachsen würden. Zu Gerechtigkeit und Ritterlichkeit erbarmungsloser Feinde habe die DVP jedes Vertrauen verloren. Dennoch könne man nicht den Entschluss fassen, das Deutsche Reich und Volk unter Verleugnung seiner ganzen ruhmvollen Geschichte einem sicheren Untergang oder endloser Knechtschaft auszuliefern.

Appendix 10: Reichspräsident Friedrich Ebert tegen de terugkerende soldaten

Eure Opfer und Taten sind ohne Beispiel. Kein Feind hat Euch überwunden. Erst als die Übermacht der Gegner an Menschen und Material immer drückender wurde haben wir den Kampf aufgegeben. Und gerade Eurem Heldenmute gegenüber war es Pflicht, nicht noch zwecklose Opfer von Euch zu fordern. Allen Schrecken habt Ihr mannhaft widerstanden - Mannschaften und Führer -, sei es in den Kreidefelsen der Champagne, in den Sümpfen Flanderns oder auf dem elsässischen Bergrücken, sei es im unwirtlichen Russland oder im heißen Süden. Unendliche Leiden habt Ihr erduldet, unvergängliche, fast übermenschliche Taten vollbracht, unvergleichliche Proben Eures unerschütterlichen Mutes Jahr um Jahr abgelegt. Ihr habt die Heimat vor feindlichem Einfall geschützt. Ihr habt Euren Frauen und Kindern, Euren Eltern den Mord und Brand des Krieges ferngehalten, Deutschlands Fluren und Werkstätten vor Verwüstung und Zerstörung bewahrt. Dafür dankt Euch die Heimat in überströmendem Gefühl.

Quelle: Vorwärts vom 11. Dezember 1918, Nr. 340, S.3

Appendix 11: Oordelen over de Vrede van Versailles

Uit Sharp, Versailles 1919, 4-5.

opportunity. Later memoirs by other conference members such as Harold Nicolson, Headlam-Morley, Stephen Bonsal and Robert Lansing did little to dispel the contemporary conclusion of a distinguished British soldier, Archibald Wavell, who served in both world wars, that 'after "the war to end war" they seem to have been pretty successful in Paris at making a "Peace to end Peace"'. The outbreak of a second major continental war in September 1939 seemed to confirm both Wavell's observation and the verdict of the French commander of the Allied forces on the Western Front, Field Marshal Ferdinand Foch, who allegedly declared of the Treaty, 'This is not Peace. It is an Armistice for twenty years.'⁴

ly the Treaty of Versailles. The American diplomat George Kennan wrote in 1985, 'I think it's increasingly recognised that the Second World War was an almost unavoidable prolongation of the first one, resulting from the very silly, humiliating and punitive peace imposed on Germany after World War I'. Kennan's conclusion is echoed by the dustjacket blurb of foreign correspondent David Andelman's 2008 book, *A Shattered Peace: Versailles 1919 and the Price We Pay Today*. 'For more than half a century, it has been widely recognised that the unfettered revenge against Germany and the Austro-Hungarian Empire that was the cornerstone of the Treaty of Versailles created the circumstances that led inevitably to World War II.' In 1996 the historian Jay Winter declared, 'The Peace Conference which ended the Great War was more about punishment than about peace. Perhaps inevitably, anger and retribution followed four years of bloodshed, ensuring the instability and ultimate collapse of the accords signed in the Hall of Mirrors at Versailles on 28 June 1919. The road to World War II started here.' According to *The Economist's* summary of the Millennium in December 1999, 'The final crime was the Treaty of Versailles, whose harsh terms would ensure a second world war.' These indictments have been formidably supported by Henry Kissinger and Douglas Hurd, respectively a former American Secretary of State and British Foreign Secretary.⁵

Zie voor verdere zeer negatieve inschattingen van Versailles: W.J. Mommsen, *Die Urkatastrophe Deutschlands. Der Erste Weltkrieg 1914-1918* (Stuttgart 2002); de Spiegel-special 1/2004, *Die Urkatastrophe des 20. Jahrhunderts*; V. Berghahn, *Der Erste Weltkrieg* (München 2003) 17; Hobsbawm, *Age of Extremes*, 31 en 34

Keynes en Versailles: Citaten

Paris was a nightmare, and everyone there was morbid. A sense of impending catastrophe overhung the frivolous scene; the futility and smallness of man before the great events confronting him; the mingled significance and unreality of the decisions; levity, blindness, insolence, confused cries from without—all the elements of ancient tragedy were there.

Clemenceau: This is the policy of an old man, whose most vivid impressions and most lively imagination are of the past and not of the future.

Wilson: But this blind and deaf Don Quixote was entering a cavern where the swift and glittering blade was in the hands of the adversary...

But in fact the President had thought out nothing; when it came to practice his ideas were nebulous and incomplete. He had no plan, no scheme, no constructive ideas whatever for clothing with the flesh of life the commandments which he had thundered from the White House. He could have preached a sermon on any of them or have addressed a stately prayer to the Almighty for their fulfilment; but he could not frame their concrete application to the actual state of Europe.

He not only had no proposals in detail, but he was in many respects, perhaps inevitably, ill-informed as to European conditions. And not only was he ill-informed - that was true of Mr. Lloyd George also - but his mind was slow and unadaptable. The President's slowness amongst the Europeans was noteworthy. He could not, all in a minute, take in what the rest were saying, size up the situation with a glance, frame a reply, and meet the case by a slight change of ground; and he was liable, therefore, to defeat by the mere swiftness, apprehension, and agility of a Lloyd George.

There can seldom have been a statesman of the first rank more incompetent than the President in the agilities of the council chamber.

And for that the President was far too slow-minded and bewildered.

Over Keynes en zijn boek over Versailles

Keynes pulled no punches. He described the Treaty as 'abhorrent and detestable' (p.173). He criticised the leaders for their indifference to suffering: 'the future life of Europe was not their concern; its means of livelihood was not their anxiety' (p.75). He lamented that life would not readily return to that globalised world of early 1914, at least for the elite, where 'the inhabitant of London could order by telephone, sipping his morning tea in bed, the various products of the whole earth...and reasonably expect their early delivery upon his doorstep' (p.50). He prophetically warned the Treaty was sowing the seeds of a future conflict by demanding a 'Carthaginian peace' (p.63) involving the 'destruction of highly organised economic life' in Germany (p.64). The reparations demands were simply beyond Germany's capacity to pay. Furthermore, Keynes argued the Treaty was morally wrong as well as being foolishly unrealistic; being inconsistent with the undertakings given to the German government when negotiating the ceasefire, which had promised no punitive damages.

"An inefficient, unemployed, disorganized Europe faces us, torn by internal strife and international hate, fighting, starving, pillaging, and lying. What warrant is there for a picture of less sombre colours?" (187).

Keynes over 'de grote vier'

Georges Clemenceau, Premier of France	Woodrow Wilson, President of the United States	David Lloyd George, Prime Minister of the United Kingdom	Vittorio Emanuele Orlando, Prime Minister of Italy
"...a foremost believer in the view of German psychology that the German understands and can understand nothing but intimidation, that he is without generosity or remorse in negotiation, that there is no advantage he will not take of you, and no extent to which he will not demean himself for profit, that he is without honor, pride, or mercy. Therefore you must never negotiate with a German or conciliate him; you must dictate to him." ^[24]	"[I]f ever the action of a single individual matters, the collapse of The President has been one of the decisive moral events of history. ... He had no plan, no scheme, no constructive ideas whatever for clothing with the flesh of life the commandments which he had thundered from the White House. ... [N]ot only was he ill-informed, but his mind was slow and unadaptable ... There can seldom have been a statesman of the first rank more incompetent than the President in the agilities of the council chamber." ^[25]	"[he had an] unerring, almost medium-like sensibility to every one around him ... watching the company, with six or seven senses not available to ordinary men, judging character, motive, and subconscious impulse, perceiving what each [man] was thinking and even what each was going to say next, and compounding with telepathic instinct the argument or appeal that best suited the vanity, weakness, or self-interest of his auditor..." ^[26]	"[Clemenceau] alone amongst the Four could speak and understand both languages [that is, French and English], Orlando knowing only French and the Prime Minister and President only English; and it is of historical importance that Orlando and the President had no direct means of communication." ^[27]

Appendix 12: Het aantal slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog

Een uiteraard ruwe schatting met veel onzekerheden uit de Encyclopaedia Britannica. Zij dient slechts om een indruk te geven

World War II casualties					
country	military			civilian deaths due to war	estimated total deaths
	killed, died of wounds, or in prison ¹	wounded	prisoners or missing ²		
Allied Powers					
Belgium	12,000	—	—	76,000	88,000
Brazil	943	4,222	—	—	1,000
British Commonwealth	373,372	475,047	251,724 ³	92,673	466,000
Australia	23,365	39,803	32,393	—	24,000
Canada	37,476	53,174	10,888	—	38,000
India	24,338	64,354	91,243	—	—
New Zealand	10,033	19,314	10,582	—	10,000
South Africa	6,840	14,363	16,430	—	7,000
United Kingdom	264,443	277,077	213,919	92,673 ⁴	357,000
Colonies	6,877	6,972	22,323	—	7,000
China ⁵	1,310,224	1,752,951	115,248	—	—
Czechoslovakia ⁶	10,000	—	—	215,000	225,000
Denmark	1,800	—	—	2,000 ⁷	4,000
France ⁸	213,324	400,000	—	350,000	563,000
Greece ⁹	88,300	—	—	325,000	413,000
Netherlands	7,900	2,860	—	200,000	208,000
Norway	3,000	—	—	7,000	10,000
Poland ¹⁰	123,178	236,606	420,760	5,675,000	5,800,000
Philippines	27,000	—	—	91,000	118,000
United States ¹¹	292,131	671,801	139,709	6,000	298,000
U.S.S.R. ¹²	11,000,000	—	—	7,000,000	18,000,000
Yugoslavia	305,000	425,000	—	1,200,000	1,505,000

Axis Powers					
Bulgaria ¹³	10,000	—	—	10,000	20,000
Finland	82,000	50,000	—	2,000	84,000
Germany ¹⁴	3,500,000	5,000,000	3,400,000	780,000	4,200,000
Hungary ¹³	200,000	—	170,000	290,000	490,000
Italy ¹⁵	242,232	66,000	350,000	152,941	395,000
Japan	1,300,000 ¹⁶	4,000,000	810,000	672,000	1,972,000
Romania ¹³	300,000	—	100,000	200,000	500,000

Kaarten en data

De Eerste Wereldoorlog betekende het einde van alle imperia in Europa. Die werden *na* hun ondergang doorgaans als ‘onhoudbaar multinational’ beschouwd maar de staten die ervoor in de plaats kwamen bevielen nationalisten vaak ook niet. Hier volgt een overzicht van situatie vóór het ondertekenen van de vredesverdragen toen de imperia in Centraal- en Oost-Europa nog bestonden en daarna.

Het Oostenrijks-Hongaarse Rijk aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog

Oostenrijk-Hongarije
Keizerrijk Oostenrijk (Cisleithania)

1. Bohemen
2. Bukovina
3. Karinthië
4. Carniola
5. Dalmatië
6. Galicië
7. Kustland (Istrië, Görz en Gradisca en Triëst)
8. Neder-Oostenrijk
9. Moravië
10. Salzburg
11. Silezië
12. Stiermarken
13. Tirol
14. Opper-Oostenrijk
15. Vorarlberg

Koninkrijk Hongarije (Transleithania)

16. Het eigenlijke Hongarije
- In principe met een zekere mate van 'autonomie'
17. Kroatië-Slavonië

Oostenrijks-Hongaars Condominium

18. Bosnië en Herzegovina

Oostenrijk-Hongarije in 1914 en de nieuwe situatie in 1918

De verschillende bevolkingsgroepen in Oostenrijk-Hongarije, in 1910, op basis van de 'Alltagsprache' van de meerderheid van de bevolking in een bepaald gebied

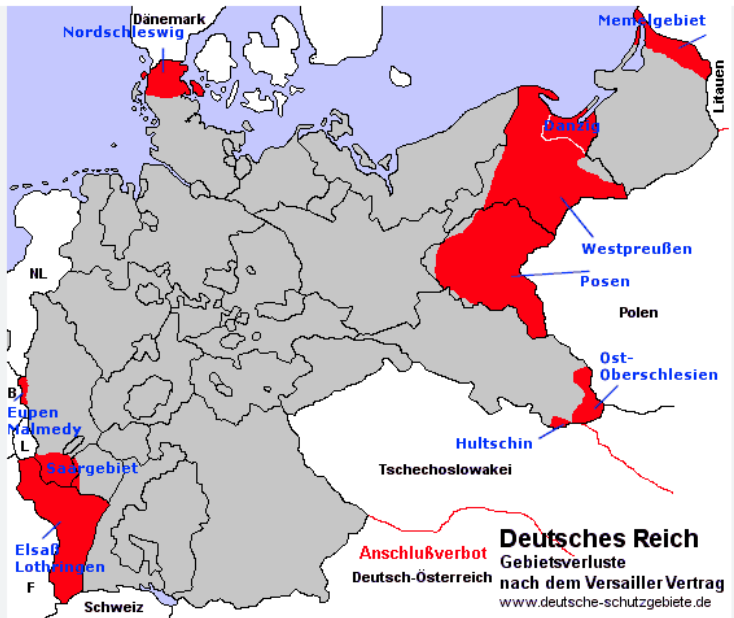

Het Duitse Keizerrijk in 1914, ±540,000 km2 groot ±68 miljoen inwoners

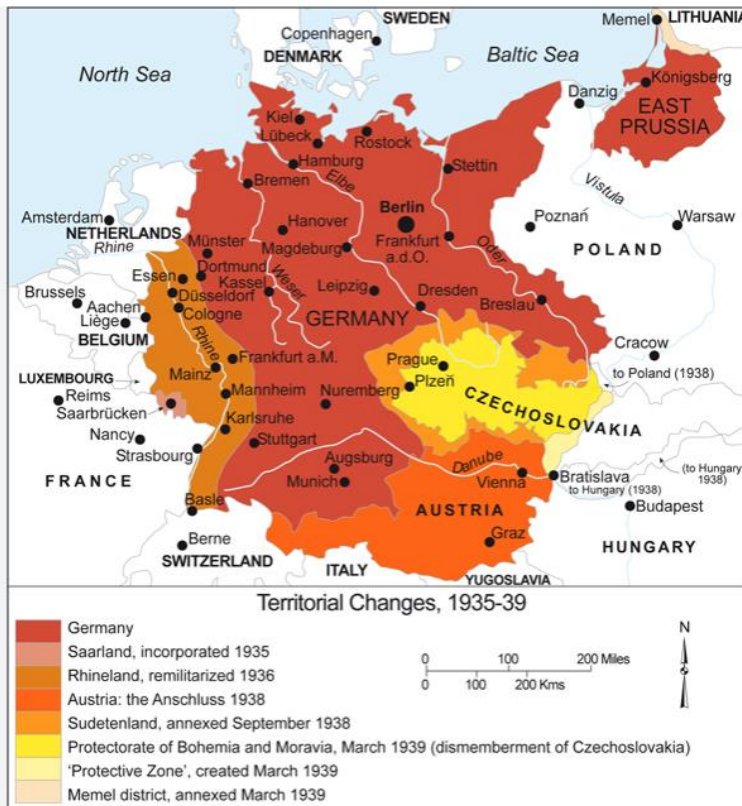

In 1900 was Duits de moedertaal voor 92 per cent van de bevolking, Pools voor zo'n 5 procent. Alle andere talen werden door minder dan een procent van de bevolking van toen 56 miljoen mensen gesproken. De joodse bevolking groeide van 512,000 in 1871 tot 615,000 in 1910.

De Weimar Republiek in 1920, ±470,000 km2 ±60 miljoen inwoners

Duitsland aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog, ±580,000 km² zonder Bohemen en Moravië en de 'protective' zone aangeduid in de kaart ± 79 miljoen inwoners

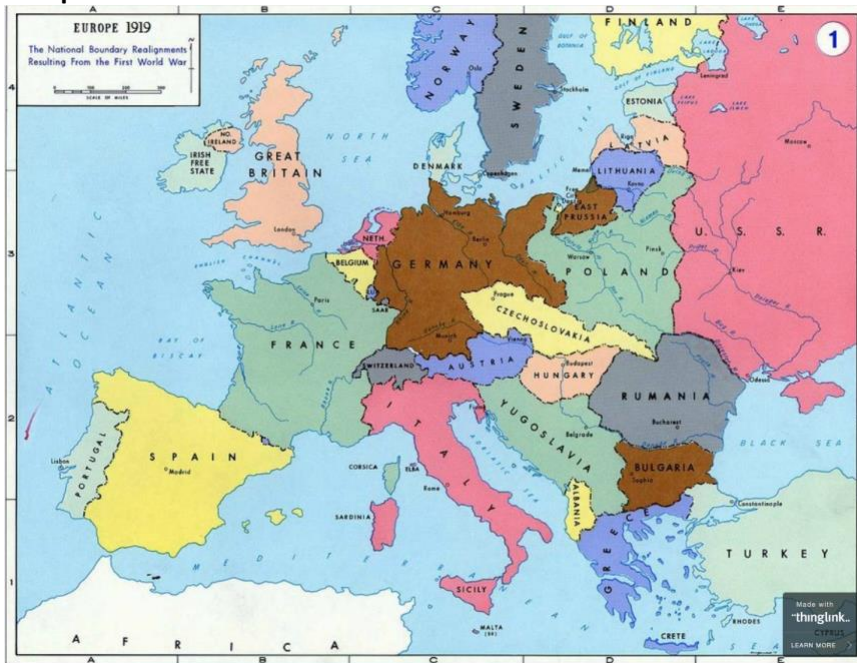

De creatie van nieuwe staten: Finland, Estland, Letland, Litouwen, Polen, Tsjechooslowakije, 'Joegoslavië'

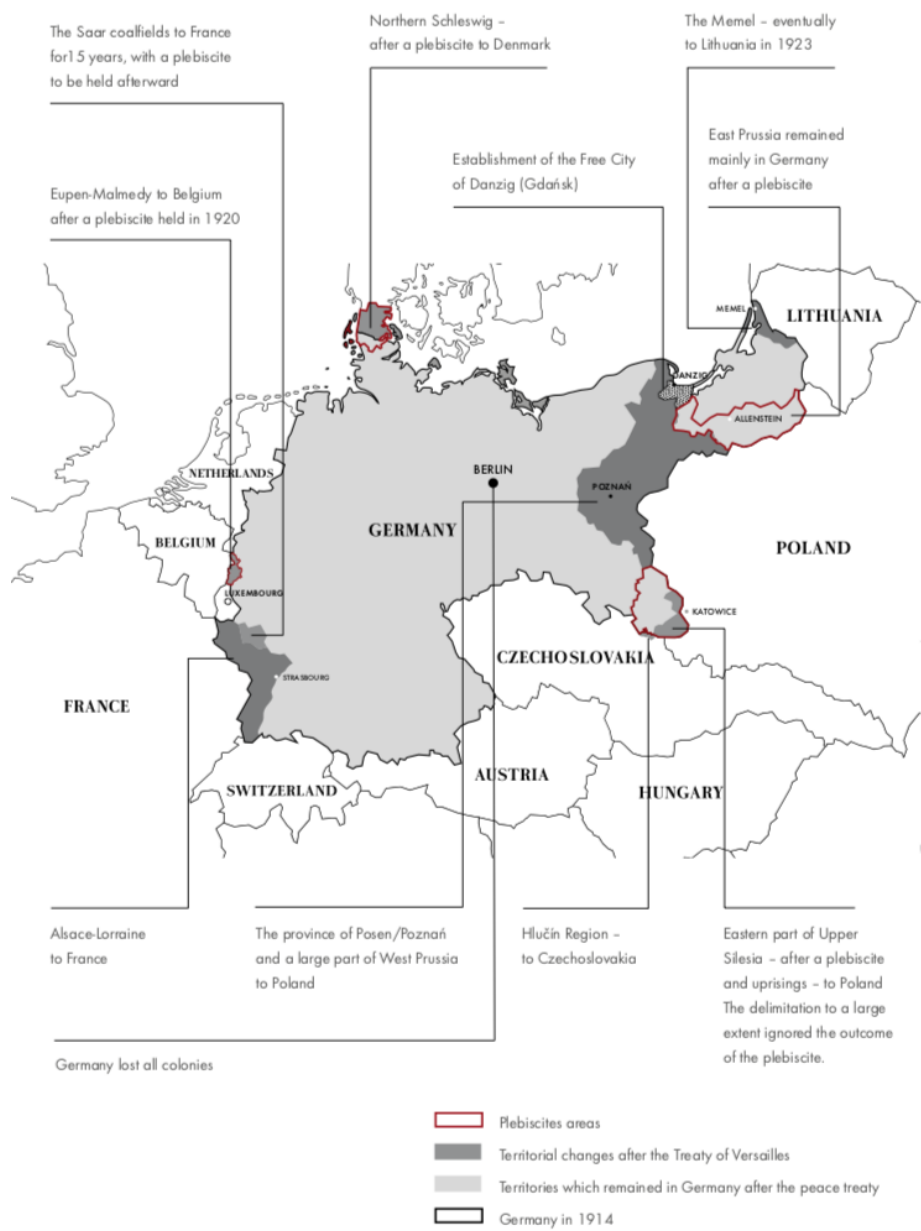
Europa 1914

Europa in 1923*

*Niet zoals in de kaart aangegeven 1919, toen was de Irish Free State er bijvoorbeeld nog niet De Vrede van Versailles en zijn consequenties voor Duitsland

- Army restricted to 100 000 men, no air force, tanks, armoured cars or submarines.
- War reparations (to be fixed later): the sums varied over time - in 1921 the obligation was set to pay 132 billion gold marks (approx. 31,5 billion US dollars, which is around 470,61 billion current US dollars).

Germany lost around 13 per cent of its territory with 6,476,000 people (10 per cent), amongst whom 3,482,000 Germans.

De Vredes van Saint-Germain-en-Laye en Trianon en hun consequenties voor Oostenrijk en Hongarije

- Plebiscites areas
- Austria-Hungary in 1914
- Territorial changes after the Treaty of St. Germain-en-Laye
- Territorial changes after the Peace Treaty of Trianon
- Territories which remained in Austria after the peace treaty
- Territories which remained in Hungary after the peace treaty

2. SAINT-GERMAIN-EN-LAYE

10 September 1919

A PEACE TREATY WITH AUSTRIA:

- Austria-Hungary ceases to exist in formal terms.
  - Ban on merging with Germany.
  - Army restricted to 30 000 men; The Danube fleet surrendered to the League of Nations.
  - Obligation to pay two thirds of Austrian-Hungarian loans and more than one third of its war debts.
- Austria to supply Italy, Serbia and Romania with about 20 000 farm animals.
  - The territory of the Republic of Austria was reduced by 73% compared with the previous area of the Austrian part of the Habsburg Empire.

3. TRIANON

4 June 1920

A PEACE TREATY WITH HUNGARY:

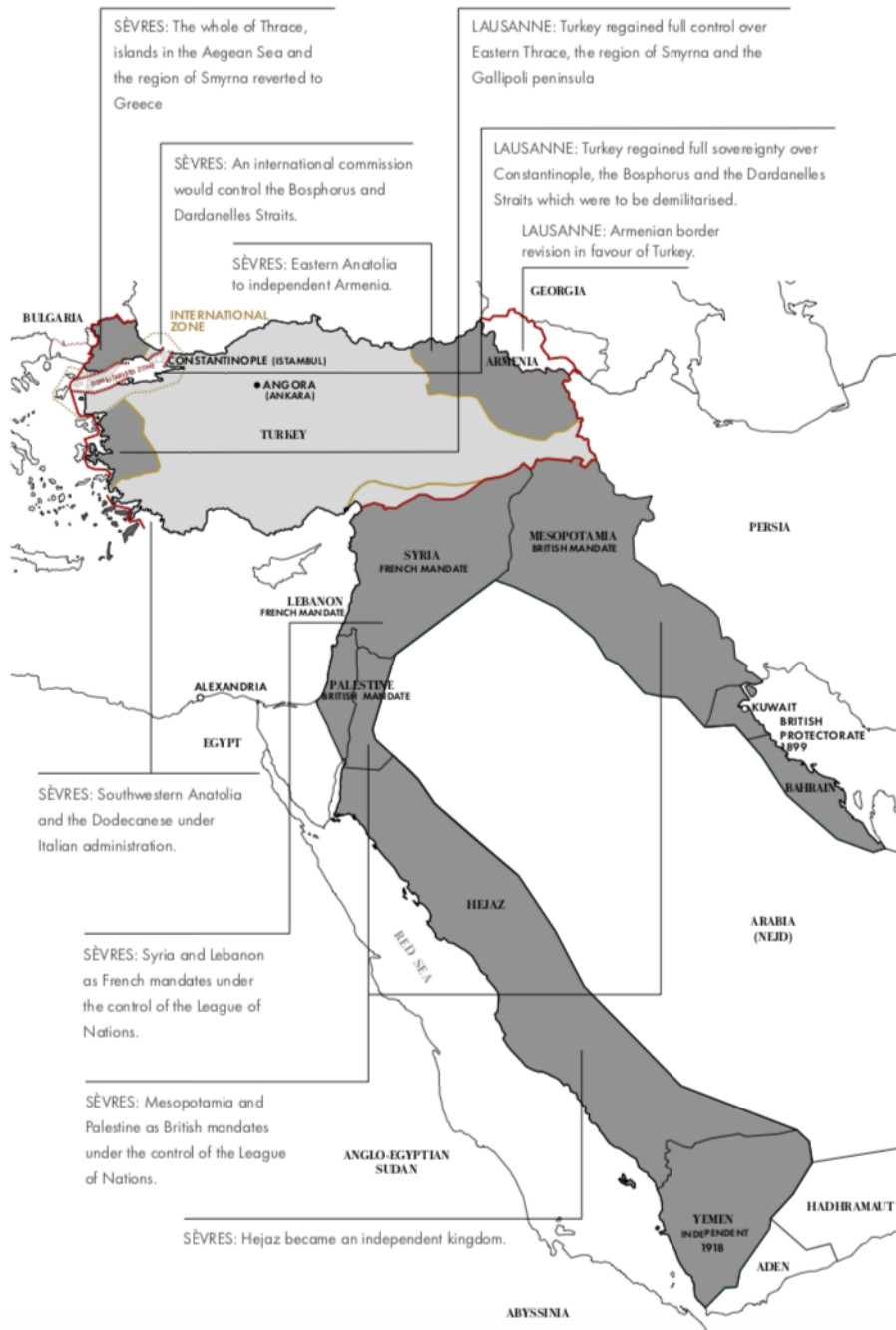
- The Hungarian army was restricted to 35 000 professional soldiers.
  - War reparations: 200 million gold crowns to be paid over the next 20 years.
- A mandatory delivery of 28 000 cattle to Italy, SHS and Greece as well as hard coal to SHS.
  - The territory of the new Kingdom of Hungary was reduced by 71% compared with the area of the previous territory of the Kingdom of Hungary.

- Radical reduction of its military:
army restricted to 20 000 troops;
additional 13 000 for border guards
and gendarmes.
- War reparations: 2.25 billion gold
francs to be paid over 38 years.
- Resettling the Bulgarian minority
from Greece and the Greek minority
from Bulgaria.
- Territorial changes meant a loss of
around 10% of Bulgaria's territories.

De Vrede van Sèvres en zijn consequenties voor het Ottomaanse Rijk

- Ottoman Empire in 1920 after the Peace Treaty in Sèvres
- The Ottoman Empire's territorial losses after the treaty of Sevres
- Territories that remained in the ottoman empire after the peace treaty in Sevres
- Republic of Turkey in 1923 after the Peace Treaty in Lausanne

5. SÈVRES

10 August 1920

A PEACE TREATY WITH THE OTTOMAN EMPIRE,
WHICH NEVER CAME INTO FORCE:

- Loss of 73 % of its pre-war territory.
- Radical reduction of its military:
The Turkish army restricted to 50 000 men, the navy reduced.
- The country's finance controlled by the Allies.
- The punishment of war criminals.
- Provisions of the treaty were implemented only partially and were superseded by the Treaty of Lausanne (1923).

Turkije na de Vrede van Lausanne 1923

Een vaak niet in de context van 'de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog' genoemd maar immens belangrijk vredesverdrag: De Vrede van Brest-Litovsk, Maart 1918

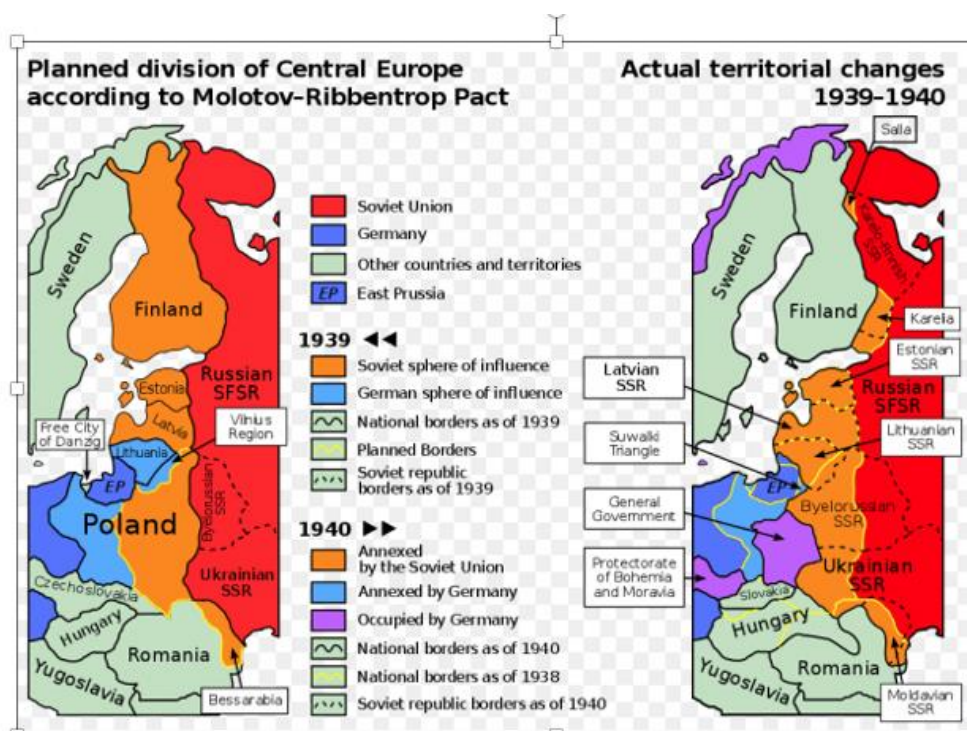
The Treaty of Brest-Litovsk was signed on 3 March 1918. The signatories were Soviet Russia on the one side and the German Empire, Austria-Hungary, Bulgaria, and Ottoman Empire on the other. Russia renounced all territorial claims in Finland (whose independence it had already recognized), Estonia, Latvia, Lithuania, most of Belarus and Ukraine. (The territory of the Kingdom of Poland was not mentioned in the treaty because Russian Poland had been in possession of the White Movement not the Bolsheviks.) The treaty stated that "Germany and Austria-Hungary intend to determine the future fate of these territories in agreement with their populations." Most of the territories were in effect ceded to Germany, which intended to have them become economic and political dependencies, where the local German-speaking minority would be the ruling elite. New monarchies were to be created in Lithuania and the proposed United Baltic Duchy (which was planned to comprise Latvia and Estonia). Later in 1918, German aristocrats (for Lithuania), (for the planned United Baltic Duchy), were nominally appointed, however in reality never became, rulers of these envisaged new pro-German countries. The treaty further declared that the territory Russia took from the Ottoman Empire in the Russo-Turkish War of 1877-1878 specifically Ardahan, Kars and Batumi, and were to be returned. At the time of the treaty, this territory was under the effective control of Armenian and Georgian forces.

Met dit verdrag verloor het Russische empire 34 procent van zijn bevolking (55 miljoen mensen), 32 procent van zijn landbouwgrond, 89 procent van zijn kolenmijnen, 54 procent van de industrieondernemingen en 26 procent van zijn spoorwegen. Het werd verplicht zijn leger te demobiliseren, wat feitelijk al was gebeurd.

Germany signed an additional agreement on 27 August 1918. The Soviets agreed to pay six billion marks in compensation for German losses. The Soviets additionally agreed to sell Germany 25 per cent of the output of the Baku oil fields. Three secret clauses provided for German military action against Entente forces on Russian soil, as well as the expulsion of British troops from Baku.

NB: 22. März 1918 Der Reichstag nimmt gegen die Stimmen der Unabhängigen Sozialdemokraten die neue Kriegskreditvorlage an. F. Ebert erklärt, daß sich Deutschland gegenüber dem Westen immer noch in der Verteidigung befinde. In der gleichen Sitzung wird der Friedensvertrag mit Rußland gegen die Stimmen der Unabhängigen Sozialdemokraten und bei Stimmenthaltung der Mehrheitssozialdemokraten angenommen. Die Stimmenthaltung begründet Ph. Scheidemann damit, daß die Sozialdemokratie mit der Art des Zustandekommens des Vertrages, bei dem der Reichstag ausgeschlossen war und mit wesentlichen Teilen seines Inhalts nicht einverstanden sei. Da aber mit diesem Vertrag der Kriegszustand im Osten tatsächlich beendet werde, wolle die Partei den Vertrag nicht ablehnen.

Oostenrijk-Hongarije vóór de verdragen van Saint-Germain-en-Laye en Trianon

Samen oppervlakte 677,000 km² en 51,391,000 inwoners

Oostenrijk	300,000 km ² en 28,572,360 inwoners
Hongarije	325,411 km ² en 20,886,487 inwoners
Bosnië-Herzegovina	51,199 km ² en 1,931,802 inwoners

Oostenrijk en Hongarije ná de verdragen van Saint-Germain-en-Laye en Trianon

Oostenrijk	79,698 km ² en 6,555,441 inwoners*
Hongarije	92,833 km ² en 7,606,971 inwoners

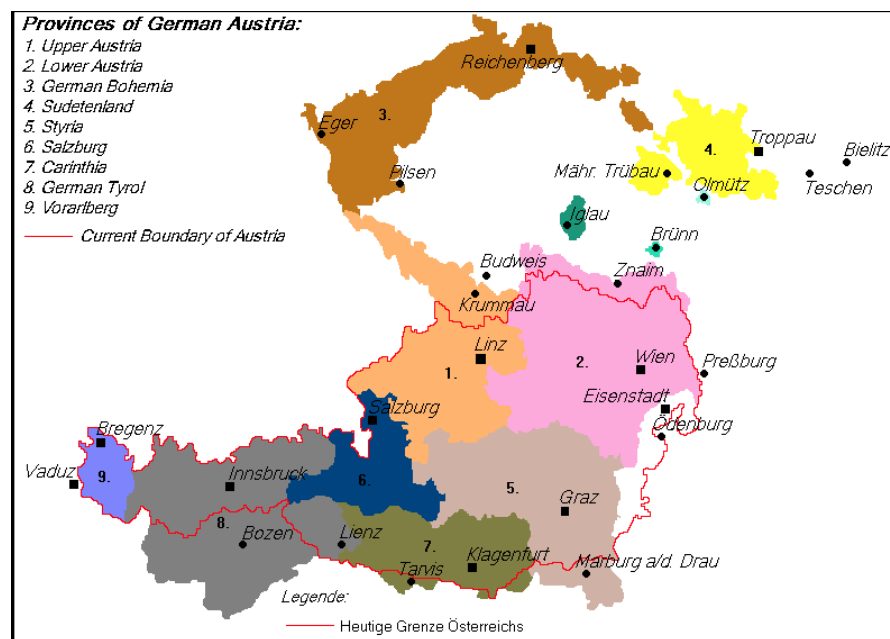
Van 10 miljoen ‘Duitse Oostenrijkers’ in het ‘oude’ Oostenrijk bleven er slechts 6.1 miljoen over in de nu gecreëerde Republiek Oostenrijk, en 250,000 in Hongarije. Van 10 miljoen Hongaren in het ‘oude’ Hongarije bleven er slechts 6.8 miljoen over in het nieuwe Hongarije.

In juli 1921 kwam Burgenland grotendeels bij de nieuwe Republiek Oostenrijk, bijna 4,000 km2 met minder dan 300,000 inwoners. De Republiek Oostenrijk omvatte toen 83,709 km2 en telde 6,647,241 inwoners.

De rest van het voormalige rijk werd als volgt opgesplitst

	Oppervlakte km2	Aantal inwoners miljoen
Afgestaan aan:		
Joegoslavië	143,000	7.7
Tsjechoslowakije	140,000	13.6
Roemenië	113,000	6.0
Polen	81,000	8.2
Italië	23,000	1.6

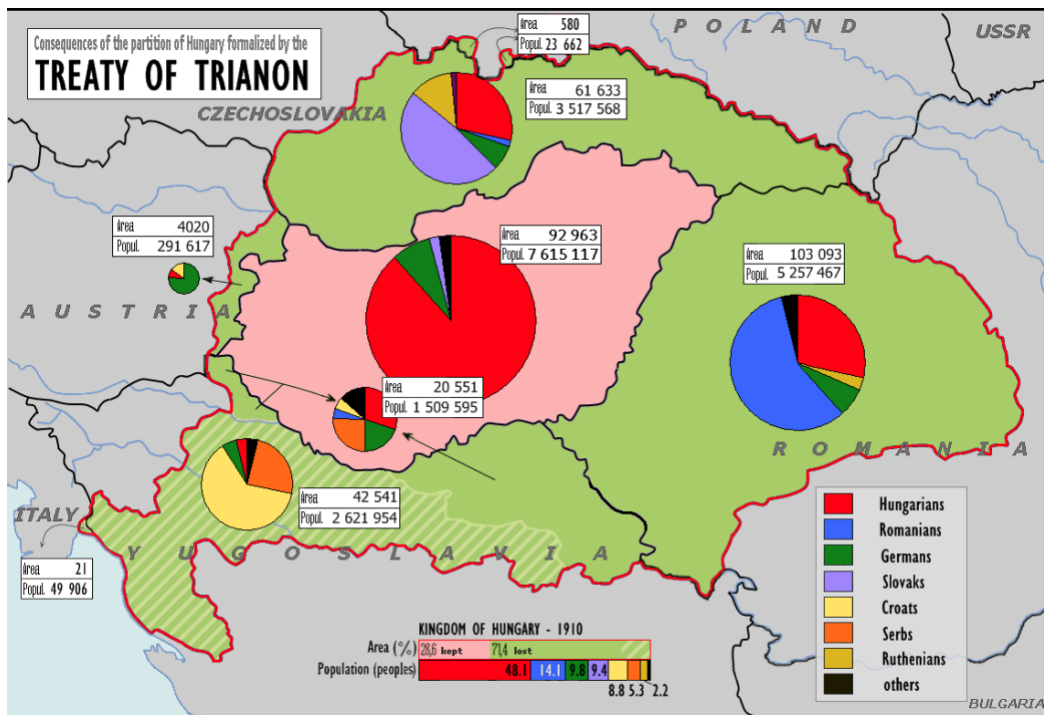
De Republiek Duits-Oostenrijk zoals de nieuwe Oostenrijkse regering die zich in 1918 voorstelde

Territoriale aanspraken van Duits Oostenrijk en de grenzen van de Republiek Oostenrijk volgens het vredesverdrag van 1919

De gevolgen van het Verdrag van Trianon voor Hongarije in kaart gebracht, inclusief de nieuw gecreëerde nationale minderheden

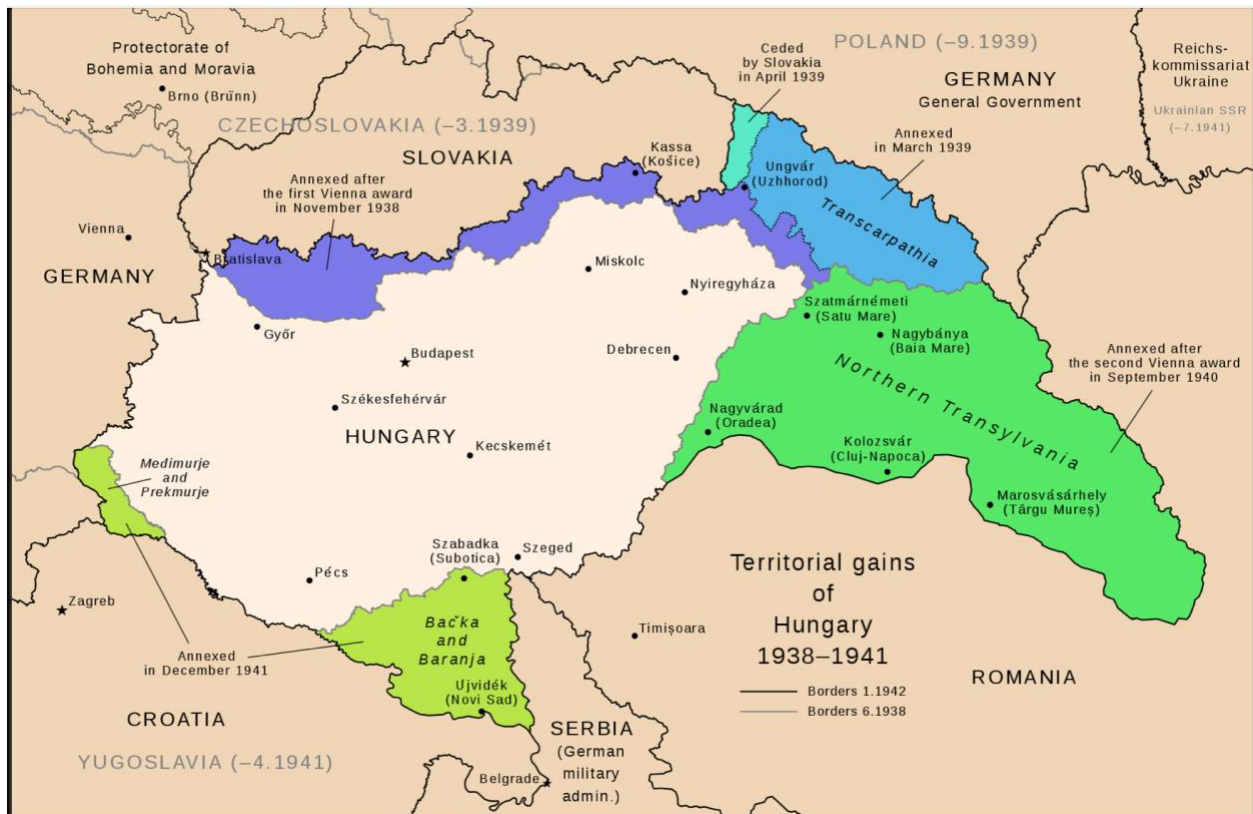

Het gearceerde gebied in het zuiden is het voormalige koninkrijk Kroatië-Slavonië, dat semiautonom was in "de Landen van de Kroon van Sint Stefan."

De gevolgen van het Verdrag van Trianon voor Hongarije in cijfers

Gebieden die Hongarije in kon lijven dankzij steun van Duitsland en Italië, 1939-1941

Joegoslavië

De staat van de Slovenen, Kroaten en Serven (lichtgeel) in vergelijking tot heel Joegoslavië (lichtgeel plus donkergeel). Deze staat bestond slechts een paar maanden

Het Koninkrijk van Serven, Kroaten en Slovenen, vanaf 1929 Koninkrijk Joegoslavië genaamd

Provinces of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (1920-1922)

In totaal omvatte dit Koninkrijk 248,665 km² en had 11,984,911 inwoners. In 1924 bestond de bevolking in procenten uit: Serven en Montenegrijnen 39, Kroaten, 24, Sloven 8.5 Bosnische moslims, 6.3 Macedoniërs en Bulgaren 5.3. Het Koninkrijk werd gesticht op 1 december 1918.

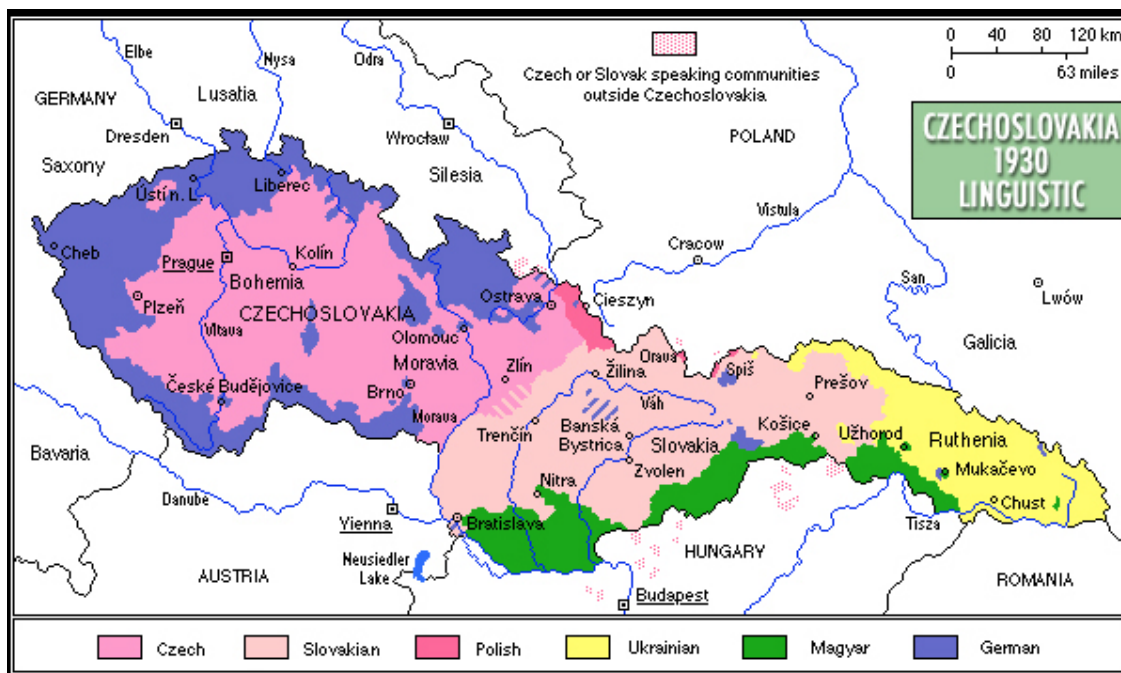
Tsjechoslowakije

Het nieuw gecreëerde Tsjechoslowakije ging 140,183 km² omvatten met 13,546,307 inwoners, geheel op grondgebied van het voormalige Habsburg Rijk. Er woonden ongeveer 3.2 miljoen Duitsers (23.5 procent) 760,000 Hongaren (5.6 per cent) 480,000 Karpato-Roethenen (3.5 procent) 190,000 Joden (1.4

procent) en 110,000 Polen (0.8 procent). Een derde van de bevolking leefde zo beschouwd in het 'verkeerde' land.

Verschillende taalgebieden in Tsjechoslowakije

The structure of the population of Czechia and Slovakia by ethnicity in 1921 and 1930, in percentages

Ethnicity	Czechia		Slovakia	
	1921	1930	1921	1930
Czech	67.5	68.4	2.4	3.7
Slovak	0.2	0.4	65.1	67.7
German	30.6	29.5	4.8	4.7
Ukrainian and Ruthenian ^{*)}	0.1	0.2	3.0	2.9
Polish	1.0	0.9	0.2	0.2
Hungarian	0.1	0.1	21.7	17.6
Other and unknown	0.5	0.4	2.8	3.2
Total	100.0	100.0	100.0	100.0

Note: Data for members of the Czechoslovak state.

*) In 1921 this category included Russians, Ukrainians, and Carpathorussians, in 1930 Russians and Ukrainians.

Source: Státní úřad statistický, 1934.

De ontmanteling van Tsjechoslowakije 1938-1939

Roemenië

Roemenië ging na de ontmanteling van het Oostenrijk-Habsburgse rijk in totaal 294,967 km² omvatten en 17,393,149 inwoners tellen. Het werd daarmee ongeveer twee keer zo groot als voor de Eerste Wereldoorlog en ging ongeveer twee keer zoveel inwoners tellen!

Roemenië 1881-1940

Dankzij de territoriale verliezen van Hongarije en Rusland werd Roemenië flink uitgebreid. In 1918 voegden Bessarabië en historisch Transsylvanië zich bij het Koninkrijk Roemenië. De rest van huidig

Transsylvarië (het Maramures, Banaat en Crisana) werd bij het Verdrag van Trianon in 1920 Roemenië toegewezen. Dertig procent van de bevolking van Groot-Roemenië was etnisch Hongaars, Duits, Oekraïens of Bulgaars. Roemenië zocht toenadering tot Frankrijk waar het zich ook cultureel mee verwant voelde. Verder sloot het zich, op Frans aandringen, aan bij Tsjecho-Slowakije en Joegoslavië in de zogenaamde Kleine Entente.

Polen en de Baltische Staten

De nieuwe staat Polen ging in totaal 388,000 km² omvatten en 27.1 miljoen inwoners tellen. Kaart laat de grenzen zien zoals zij werden vastgelegd bij het verdrag van Riga van Maart 1921 dat de oorlog tussen Polen en bolsjewistisch Rusland beëindigde.

Polen in 1921

Toentertijd hoorde de streek rond Vilna/ Vilnius, de latere - Oktober 1939 - hoofdstad van Litouwen, nog tot Polen

De situatie in Litouwen

■ Border of Lithuania (1945 – present)
 ■■■■ Border of Vilnius Region: Polish territory; claimed by Lithuania based on the [Soviet–Lithuania Peace Treaty](#) of 1920; occupied by the Soviet Union in September 1939
 ★ Soviet military bases established in Lithuania according to the [Soviet–Lithuania Mutual Assistance Treaty](#), signed on October 10, 1939

Klaipėda Region

■ **Klaipėda Region:** detached from the German Empire by the Treaty of Versailles; placed under administration of the Entente; taken by Lithuanians during the [Klaipėda Revolt](#) in January 1923; part of Nazi Germany after an ultimatum on March 20, 1939

Suwałki Region

■ Territory west of the [Šešupė River](#): Lithuanian territory; requested by Nazi Germany in the [German–Soviet Boundary and Friendship Treaty](#) on September 28, 1939; occupied by the Soviet Union on June 15, 1940; Nazi Germany relinquished its claims for a compensation in the amount of \$7.5 million on January 10, 1941

■ "Suwałki Triangle": Polish territory, before 1795 Grand Duchy of Lithuania part of Polish–Lithuanian Commonwealth; claimed by Lithuania; occupied by Nazi Germany in September 1939

■ Southern [Suwałki Region](#): Polish territory, before 1795 Grand Duchy of Lithuania part of Polish–Lithuanian Commonwealth; claimed by Lithuania; occupied by the Soviet Union in September 1939

Vilnius Region

■ Western Vilnius Region: transferred to Lithuania based on the [Soviet–Lithuania Mutual Assistance Treaty](#), signed on October 10, 1939
■ Western Vilnius Region: transferred to [Lithuanian SSR](#) on November 6, 1940
■ Eastern Vilnius Region: by peace treaty of Moscow July 20, 1920, acknowledged by Russia to be "for all times" part of Lithuania

De verschillende talen die werden gesproken in Polen in 1937

De etnische samenstelling van de nieuw gecreëerde Baltische staten was evenmin homogeen

Estland 1922: 88% Esten 8% Russen

Letland 1925: 73% Letten 10% Russen

Litouwen 1923, zonder Klaipeda: 83% Litouwers, in Klaipeda /Memel was 42% van de inwoners Duits

Italië

In het geheime Pact van Londen uit 1915 waren Italië de volgende gebieden toegezegd:

- het overwegend Duitstalige Zuid-Tirol en Trentino
- het uitsluitend Duits- en Sloveenstalige Val Canale rond Tarvisio
- het etnisch gemengde Görz en Gradisca, Triëst, Istrië zonder Rijeka, de Kvarner en verschillende eilanden
- het Oostenrijkse kroonland Primorska en Vlorë
- de Dodekanesos
- circa de helft van Dalmatië
- in het geval van de ontmanteling van het Ottomaanse Rijk, een nader te bepalen deel van de regio rond Antalya
- Albanië zou een protectoraat van Italië worden

Bovendien zou Italië worden gecompenseerd voor elke (Franse of Britse) verovering van Duitse koloniale bezittingen in Afrika door Frankrijk en Groot-Brittannië. Het Pact werd officieel bekend, doordat de bolsjewieken na de Oktoberrevolutie in 1917 publiceerden.

Veel van deze toezeggingen werd geen gestand gedaan, vandaar dat veel Italianen in navolging van Gabriele D'Annunzio spraken van een 'victoria mutilata' d.w.z. een verminkte vrede.

Het Koninkrijk Italië ging in totaal in 310.137 km² omvatten en 38,710,576 inwoners tellen.

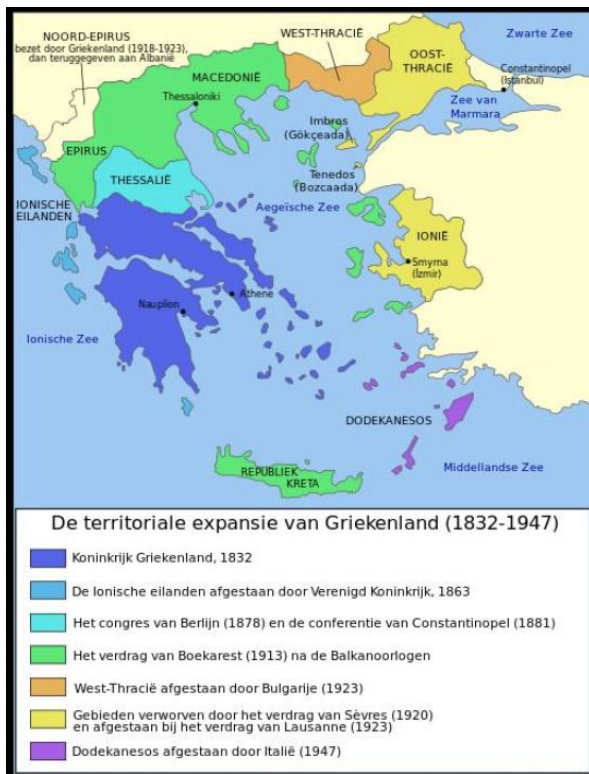
De gebieden die Italië daadwerkelijk aan zijn territorium kon toevoegen na de Eerste Wereldoorlog.

Grenswijzigingen in Bulgarije, 1940-1941

Grenswijzigingen in Griekenland 1832-1947

Aanbevolen literatuur

Carr, E.H., *The twenty years' crisis. 1919-1939* (New York 1939)

Kershaw, Ian, *To hell and back. Europe 1914-1949* (Londen 2015)

Mazover, Mark, *Dark continent. Europe's twentieth century* (Londen 1998)

Steiner, Zara, *The lights that failed. European international history 1919-1933* (Oxford 2007)

Steiner, Zara, *The triumph of the dark. European international history 1933-1939* (Oxford 2013). Twee titels maar samen één heel dik boek

Williamson, D.G., *The age of dictators. A study of European dictatorships, 1918-53* (Abingdon Oxon /New York 2013)

Bibliografie

After the Great war. A new Europe, 1918-1923. Catalogus van een reizende tentoonstelling, meerdere auteurs. Zie <https://enrs.eu/publication/after-the-great-war-exhibition-catalogue>

Aldcroft, Derek, *Europe's Third World. The European periphery in the interwar years* (Londen 2016).

Angermann, Norbert en Karsten Brüggemann, *Geschichte der baltischen Länder* (Ditzingen 2018).

Bainville, Jacques, *Les conséquences politiques de la paix* (Parijs 1920).

Bank, Jan, *God in de oorlog. De rol van de kerk in Europa 1939-1945* (Amsterdam 2015).

Bart, Rüdiger en Hauke Friederichs, *Die Totengräber. Der letzte Winter der Weimarer Republik* (Frankfurt am Main 2018).

Bartusevicius, Vincas, Joachim Tauber en Wolfram Wette, eds., *Holocaust in Litauen* (Wenen /Keulen /Weimar 2003).

Batou, Jean, 'Les inégalités. Une ou deux Europes ?', *Revue Économique* 51, 2 (2000) 323-334.

Batou, Jean en David Thomas, eds., *Uneven development in Europe: the obstructed growth of the agricultural countries, 1918-1939 = Le développement inégal de l'Europe : l'essor contrarié des pays agricoles* (Genève 1998).

Beaupré, Nicolas, *Les grandes guerres, 1914-1945* (Parijs 2012). Deel van de reeks, *Histoire de France*. Sous la direction de Joël Cornette

Beller, Steven, 'The world of yesterday revisited: Nostalgia, memory, and the Jews of fin-de-siècle Vienna', *Jewish Social Studies* 2, 2 (1996) 37-53.

Beorn, Waitman Wade, *The Holocaust in Eastern Europe. At the epicenter of the Final Solution* (Londen /New York 2018).

Berend, Ivan, *Decades of crisis. Central and Eastern Europe before World War II* (Berkeley /Los Angeles /Londen 1998).

Berend, Ivan, *History derailed. Central and Eastern Europe in the long nineteenth century* (Berkeley /Los Angeles /Londen 2003).

Berger, Peter, *Kurze Geschichte Österreichs im 20. Jahrhundert* (Wenen 2007).

Besier, Gerhard, *Das Europa der Diktaturen. Eine neue Geschichte des 20. Jahrhunderts* (München 2006).

Blinkhorn, Martin, *Fascism and the right in Europe, 1919-1945* (Londen /New York 2000).

Blinkhorn, Martin, ed., *Fascists and conservatives* (Londen 1990).

Bloch, Marc, *L'étrange défaite* (Parijs 1946).

Borodziej, Włodzimierz en Maciej Górny, *Der vergessene Weltkrieg. Europas Osten, 1912-1923. Band I, Imperien 1912-1916, and Band II, Nationen 1917-1923* (Darmstadt 2018).

Bresciani, Marco, ed., *Conservatives and right radicals in interwar Europe* (Abingdon, Oxon /New York 2020).

Broadberry, Stephen en Mark Harrison, eds., *The economics of the Great War. A centennial perspective* (Center for Economic Policy Research 2018).

Buchmann, Bertrand Michael, *Insel der Unseligen. Das autoritäre Österreich, 1933-1938* (Wenen 2019).

Burbank, Jane en Frederick Cooper, *Empires in world history. Power and the politics of difference* (Princeton /Oxford 2010).

Calic, Marie-Janine, *The Great Cauldron. A history of Southeastern Europe* (Cambridge Mass. 2019).

Calic, Marie-Janine, *A history of Yugoslavia* (West Lafayette 2019).

Caquet, P.E., *The bell of treason. The 1938 Munich agreement in Czechoslovakia* (Londen 2018).

Carr, E.H., *The twenty years' crisis. 1919-1939* (New York 1939).

Chaves Nogales, Manuel, *La agonía de Francia*, oorspronkelijk uit 1941. Ik gebruikte de nieuwe editie uit 2010 uitgegeven in Barcelona

Connelly, John, *From people into nations. A history of Eastern Europe* (Princeton /Oxford 2022).

Crone, Carel, *Casus Imperii. Enige aspecten van de ondergang der Dubbelmonarchie 1867-1918* (Amsterdam 2017).

<https://pure.uva.nl/ws/files/16230667/Proefschrift.pdf>

Dassen, Patrick, *De Weimar Republiek 1918-1933. Over de kwetsbaarheid van de democratie* (Amsterdam 2021).

Draper, Theodore, 'The ghost of social fascism', *Commentary*, February (1969) 29-42.

Duggan, Christopher, *Fascist voices. An intimate history of Mussolini's Italy* (Londen 2013).

Dunk, Thomas von der, *Zuid-Tirol is niet Italië. Een honderd jaar oud Europees grensgeval* (Nijmegen 2018).

Elazar, Dahlia Sabina, 'Class, state and counter-revolution. The fascist seizure of power in Italy, 1919-1922', *European Sociological Review* 16, 3 (2000) 301-321.

Emmerson, Charles, *1913. The world before the Great War* (Londen 2013).

Emmerson, Charles, *Crucible. The long end of the Great War and the birth of a new world* (Londen 2019).

Ferguson, Niall, *The pity of war. Explaining World War I* (London 1998).

Figes, Orlando, *A people's tragedy. The Russian Revolution 1891-1924* (Londen 1997).

Figes, Orlando, *Revolutionary Russia, 1891-1991* (Londen 2014)

Foot, John, *Blood and power. The rise and fall of Italian fascism* (London 2022).

Gaaff, Aris, *Financiering van de Eerste Wereldoorlog. Vier jaar vechten op krediet* (Soesterberg 2014).

Gedye, G.E.R., *Fallen bastions. The Central European tragedy* (Londen 1939).

Gellner, Ernest, *Nations and nationalism* (Oxford 1983).

Gentile, Emilio, 'Paramilitarische Gewalt in Italien. Das Grundprinzip des Faschismus und die Ursprünge des Totalitarismus' in: Gerwarth en Horne, *War in peace*, 150-177.

Gerwarth, Robert, 'The Central European counter-revolution: Paramilitary violence in Germany, Austria and Hungary after the Great War', *Past & Present* 200 (2008) 175-209.

Gerwarth, Robert, *The vanquished. Why the First World War failed to end, 1917-1923* (Londen 2016).

Gerwarth, Robert en John Horne, eds., *War in peace. Paramilitary violence in Europe after the Great War* (Oxford 2012).

Glenny, Misha, *The Balkans, 1804-2012. Nationalism, war and the great powers* (Londen 1912).

Glötz, Peter, *Die Vertreibung. Böhmen als Lehrstück* (Berlijn 2004).

Götz, Aly, *Europa gegen die Juden, 1800-1945* (Frankfurt am Main 2017).

Goltz, Rüdiger von der, *My mission in Finland and the Baltic* (Kindle, 2013; oorspronkelijk in het Duits: *Meine Sendung in Finnland und im Baltikum* (Leipzig 1920).

<https://www.habsburger.net/en> The world of the Habsburgs, Engels en Duits

Hanebrink, Paul, *In defense of Christian Hungary. Religion, nationalism, and antisemitism, 1890-1944* (Ithaca 2009).

Hanebrink, Paul, *A specter haunting Europe. The myth of Judeo-Bolshevism* (Cambridge Mass. /Londen 2018).

Hardach, Gerd, *Geschichte der Weltwirtschaft im 20. Jahrhundert Band 2. Der Erste Weltkrieg* (Munich 1973). There is an English translation, *The First World War, 1914-1918*.

Hautcoeur, Pierre-Cyrille, en anderen, eds., *La rupture. La Grande Guerre, l'Europe et le XXe siècle*, Open access publicatie van het Institut de la gestion publique et du développement économique, <https://books.openedition.org/igpde/15117>, 2021.

Herbert, Ulrich, *Wer waren die Nationalsozialisten?* (München 2021).

Hobsbawm, Eric, *Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality* (Cambridge 1990).

Hobsbawm, Eric, *Age of extremes. The short twentieth century, 1914-1991* (Londen 1994).

Höbelt, Lothar, *Die Erste Republik Österreich (1918-1938) Das Provisorium* (Wenen 2018).

Horne, John en Alan Kramer, *German atrocities. A history of denial* (New Haven /Londen 2001).

Hosking, Geoffrey, *Russia. People and empire, 1552-1927* (Londen 1997).

Huber, Florian, *De wraak van de verliezers. De geboorte van rechts-terrorisme in Duitsland* (Amsterdam 2021). Oorspronkelijk in het Duits, *Die Rache der Verlierer*.

Iordachi, Constantin, *The fascist faith of the Legion Archangel Michael in Romania, 1927-1941: Martyrdom and national purification* (Londen /New York 2022).

Janos, Andrew, *The politics of backwardness in Hungary, 1825-1945* (Princeton 1982).

Johnson, Ian Ona, *Faustian bargain. The Soviet-German partnership and the origins of the Second World War* (Oxford 2021).

Judson, Pieter, *The Habsburg Empire. A new history* (Cambridge Mass. /Londen 2016).

Karner, Stefan, ed., *Die umkämpfte Republik, Österreich von 1918-1938* (Innsbruck /Wenen /Bolzano 2017).

Karner, Stefan en Peter Ruggenthaler, eds., *1938. Der „Anschluss“ im internationalen Kontext* (tweede druk: Graz /Wenen 2021).

Kellmann, Klaus, *Dimensionen der Mittäterschaft. Die Europäische Kollaboration im Dritten Reich* (Wenen 2019).

Kershaw, Ian, *To hell and back. Europe 1914-1949* (Londen 2015).

Keynes, John Maynard, *The economic consequences of the peace* (New York 1920).

Kieft, Ewoud, *Oorlogsenthouiasme. Europa 1900-1918* (Amsterdam 2015).

Kirschbaum, Stanislav, *A history of Slovakia. The struggle for survival* (New York 1995).

Kissane, Bill, 'Éamon de Valéra and the survival of democracy in inter-war Ireland', *Journal of Contemporary History*, 42, 2 (2007) 213-226.

Knox, Macgregor, *To the threshold of power, 1922/33. Origins and dynamics of the fascist and national socialist dictatorships, Volume 1* (Cambridge 2007).

Kolb, Eberhard, *Der Frieden von Versailles* (derde druk: München 2019).

Krotofil, Maciej en Dorota Michaluk, eds., *Nationen und Grenzen Bildung neuer Staaten in Ost- und Mitteleuropa nach dem Ersten Weltkrieg* (Göttingen 2020).

Krumeich, Gerd, *Die unbewältigte Niederlage. Das Trauma des Ersten Weltkriegs und die Weimarer Republik* (Freiburg /Bazel /Wenen) 2018).

Laqueur, Walter, ed., *Fascism. A readers guide* (Harmondsworth 1976).

Latvia's century (Riga 2018). De catalogus van een tentoonstelling in Riga

Lendvai, Paul, *Die Ungarn. Eine tausendjährige Geschichte* (Salzburg /München 2020).

Leonard, Jörn, *Die Buchse der Pandora. Geschichte des Ersten Weltkriegs* (München 2014).

Leonard, Jörn, *Der überforderte Frieden. Versailles und die Welt, 1918-1923* (München 2018).

Linz, Juan, *La quiebra de las democracias* (tweede herzien en uitgebreide druk; Madrid 2021). Oorspronkelijk in het Engels, 1978, *The breakdown of democratic regimes: Crisis, breakdown and reequilibration. An introduction*.

Lithuania in 1940-1991. The history of occupied Lithuania (Vilnius 2015). Een groot aantal auteurs

Liulevicius, Vejas Gabriel, *Kriegsland im Osten. Eroberung, Kolonisierung und Militärrherrschaft im Ersten Weltkrieg* (Hamburg 2002). Er bestaat een eerdere versie in het Engels, *War land on the Eastern front. Culture national identity and German occupation in World War I* (Cambridge 2000).

Luebbert, Gregory, *Liberalism, fascism, or social democracy. Social classes and the political origins of regimes in interwar Europe* (Oxford 1991).

Lyttelton, Adrian, *The seizure of power. Fascism in Italy 1919-1929* (London 1973).

Lynch, Allen, 'Woodrow Wilson and the principle of 'national self-determination': A reconsideration', *Review of International Studies* 28, 2 (2002) 419-436.

Macmillan, Margaret, *Peacemakers. Six months that changed the world* (Londen 2001).

Macmillan, Margaret, *The war that ended peace. How Europe abandoned peace for the First World War* (Londen 2014).

Magocsi, Paul Robert en Geoffrey Matthews, *Historical Atlas of East Central Europe. Volume I* (Washington 1993).

Maier, Charles, *Recasting bourgeois Europe: Stabilization in France, Germany, and Italy in the decade after World War I* (Princeton 1975). Herdrukt met nieuwe voorwoorden in 1988 en 2015.

Maier, Michaela, en anderen, *Die Krisen der Demokratie in den 1920er und 1930er Jahren Spanien – Portugal – Italien – Jugoslawien – Ukraine – Ungarn – Rumänien – Polen – Österreich* (Wenen 2023).

Mann, Michael, *Fascists* (Cambridge 2004).

Mann, Michael, *The dark side of democracy. Explaining ethnic cleansing* (Cambridge 2005).

Mann, Michael, *The sources of social power. Volume 3: Global empires and revolution, 1890-1945* (Cambridge 2012).

Marks, Sally, 'Reparations reconsidered: A reminder', *Central European History* 4, 2 (1969) 356-365.

Marks, Sally, 'The myths of reparations', *Central European History* 11, 3 (1978) 231-255.

Marks, Sally, 'Mistakes and myths: The Allies, Germany, and the Versailles Treaty, 1918-1921', *Journal of Modern History* 85, 3 (2013) 632-659.

Mazover, Mark, *Dark continent. Europe's twentieth century* (Londen 1998).

Mazover, Mark, *Hitler's Empire. Nazi rule in occupied Europe* (Londen 2008).

Merkin, Yakov, *Crosscurrents. Navigating the turbulent politics of the right during the Horthy Era in Hungary, 1920-1944*, Amazon kindle

Millington, Chris en Kevin Passmore, eds., *Political violence and democracy in Western Europe, 1918-1940* (Houndmills, Basingstoke 2015).

Moorhouse, Roger, *The devil's alliance. Hitler's pact with Stalin 1939-1941* (London 2014).

Müller, Rolf-Dieter, *The unknown Eastern front. The Wehrmacht and Hitler's foreign soldiers* (London 2014).

Mulder, Nicholas, *The economic weapon. The rise of sanctions as a tool of modern war* (New Heaven /London 2022).

Nagy Talavera, Nicholas, *The Green Shirts and the others. A history of fascism in Hungary and Romania* (Las Vegas 2023). Oorspronkelijk 2001.

Nolte, Ernst, *Die faschistischen Bewegungen* (München 1966).

Oberländer, Erwin, *Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa, 1919-1944* (Paderborn 2017).

Offer, Avner, *The First World War. An agrarian interpretation* (Oxford 1989).

Overy, Richard, *The Penguin Historical Atlas of the Third Reich* (Harmondsworth 1997).

Overy Richard, *Blood and ruins. The great imperial war, 1931-1945* (Penguin Books 2021).

Palmer, James, *The bloody white baron* (Londen 2008).

Paxton, Robert, *The anatomy of fascism* (London 2004).

Payne, Stanley, *A history of fascism, 1914-1945* (Madison 1995).

Payne, Stanley, *La primera democracia española. La Segunda Republica, 1931-1936* (Barcelona /Buenos Aires /Mexico 1995).

Pelinka, Anton, *Die gescheiterte Republik. Kultur und Politik in Österreich 1918-1938* (Wenen /Keulen /Weimar 2017).

Plank, Pieter van der, *Etnische zuivering in Midden-Europa. Natievorming en staatsburgerschap in de XXe eeuw* (Leeuwarden 2004).

Pomplun, Jan-Philipp, *Deutsche Freikorps. Sozialgeschichte und Kontinuitäten (para)militärischer Gewalt zwischen Revolution und Nationalsozialismus* (Göttingen 2022).

Preston, Paul, *Architects of terror. Paranoia, conspiracy and anti-Semitism in Franco Spain* (London 1923).

Probst, Robert, 'Wir kennen die Wucht des Hasses', *Süddeutsche Zeitung* 28 Juni 1921 <https://www.sueddeutsche.de/politik/versailer-vertrag-1.4490600?reduced=true>

Quispel, Chris en Peer Vries, 'Fascism's strength was its democratic strength', *Leidschrift* 7,3 (1991) 93-107. Een interview met George Mosse.

Rathkolb, Oliver, *Die paradoxe Republik. Österreich 1945-2010* (Innsbruck /Wenen 2011).

Rauchensteiner, Manfred en Josef Broukal, *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburger Monarchie in aller Kürze* (Wenen /Keulen /Weimar 2017).

Reichardt, Sven, *Faschistische Kampfbünde. Gewalt und Gemeinschaft im italienischen Squadristum und in der deutschen SA* (Keulen / Weimar 2009).

Reimann, Aribert, 'Der Erste Weltkrieg - Urkatastrophe oder Katalysator', *Aus Politik und Zeitgeschichte* 08-07-2004. <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/28201/der-erste-weltkrieg-urkatastrophe-oder-katalysator/>

Riley, Dylan, *The civic foundations of fascism in Europe. Italy, Spain, and Romania, 1870-1945* (Baltimore 2010).

Rothschild, Joseph, *East Central Europe between the two world wars* (Washington 1974).

Sahlins, Peter, *Boundaries. The making of France and Spain in the Pyrenees* (Berkeley /Los Angeles /Oxford 1989)

Sakmyster, Thomas, *Hungary's admiral on horseback. Miklós Horthy, 1918-1944* (Boulder 1994).

Saluppo, Alessandro, 'Paramilitary violence and fascism: Imaginaries and practices of squadristo, 1919-1925', *Contemporary European History* 29, 3 (2020) 289-308.

Schmitt, Oliver Jens, *Capitan Codreanu. Aufstieg und Fall des rumänischen Faschistenführers* (Wenen 2016).

Schultze-Rhonhof, Gerd, *Das tschechisch-deutsche Drama, 1918-1939. Errichtung und Zusammenbruch eines Vielvölkerstaates als Vorspiel zum Zweitem Weltkrieg* (München 2022).

Seton-Watson, Hugh, *Eastern Europe between the wars, 1918-1941* (derde herziene druk: New York /Evanston /Londen 1967).

Sharp, Alan, *Versailles 1919: A centennial perspective* (Londen 2018).

Slaa, Robin te, *Fascisme. Oorsprong en ideologie* (Amsterdam 2022).

Smith, Helmut Walsler, *Germany. A nation in its time. Before, during and after nationalism, 1500-2000* (New York 2020).

Snyder, Timothy, *The reconstruction of nations. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569-1999* (New Haven /Londen 2003).

Snyder, Timothy, *Bloodlands. Europe between Hitler and Stalin* (New York 2010).

Suppan, Arnold, *Hitler - Beneš - Tito. Konflikt, Krieg und Völkermord in Ostmittel- und Südosteuropa* (derde druk; Wenen 2017).

Suppan, Arnold, *Imperialist peace order. Saint Germain and Trianon, 1919-1920* (Wenen 2019).

Steiner, Zara, *The lights that failed. European international history 1919-1933* (Oxford 2007).

Steiner, Zara, *The triumph of the dark. European international history 1933-1939* (Oxford 2013).

Szöllösi-Janze, Margrit, *Die Pfeilkreuzlerbewegung in Ungarn. Historischer Kontext, Entwicklung und Herrschaft* (Oldenbourg 1989).

Tampke, Jürgen, *A perfidious distortion of history: the Versailles Peace Treaty and the success of the Nazis* (Melbourne /Londen 2017).

Taylor, Neil, *Estonia. A modern history* (Londen 2018).

Throntveit, Trygve, 'The fable of the fourteen points: Woodrow Wilson and national self-determination', *Diplomatic History* 35, 3 (2011) 445-481.

Tooze, Adam, *The deluge. The Great War and the remaking of the global order 1916-1931* (Londen 2014).

Tooze, Adam en Ted Fertik, 'The world economy and the Great War', *Geschichte und Gesellschaft* 40,2 (2014) 214-238. <https://www.jstor.org/stable/24368710?seq=25>

Ulrich, Volker, *Deutschland 1923* (München 2022).

Vardy, Steven, 'The impact of Trianon upon Hungary and the Hungarian mind: The nature of interwar Hungarian irredentism', *Hungarian Studies Review*, X, 1 (1983) 21-42

Von Bernardi, Friedrich, *Deutschland und der nächste Krieg* (Stuttgart 1912)

Waite, Robert, *Vanguard of Nazism. The free corps movement in postwar Germany 1918-1923* (New York 1952).

Ward, James Mace, *Priest, politician, collaborator: Jozef Tiso and the making of fascist Slovakia* (Ithaca 2013).

Watson, Alexander, *Ring of steel. Germany and Austria-Hungary at war, 1914-1918* (London 2014).

Weber, Claudia, *Der Pakt. Stalin, Hitler und die Geschichte einer mörderischen Allianz 1939-941* (München 1919).

Weber, Eugen, *The hollow years. France in the 1930s* (New York /Londen 1994).

Die Welt (Duitse Krant), onder Geschiede, Erster en Zweiter Weltkrieg, vele tientallen interessante korte artikelen over deze thema's in de breedste zin des woords.

Wessels, Leo en Toon Bosch, eds, *Nationalisme, naties en staten. Europa vanaf circa 1800 tot heden* (Nijmegen 2021) met name Hoofdstuk 5 door Patrick Dassen

Wheeler-Bennet, John, *Brest-Litovsk. The forgotten peace. March 1918* (New York 1971).
<https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.163949/page/n363/mode/2up>

Williamson, D.G., *The age of dictators. A study of European dictatorships, 1918-53* (Abingdon Oxon /New York 2013).

Wiskemann, Elizabeth, *Europe of the dictators, 1919-1945* (London 1966).

Wolff, Larry, *Woodrow Wilson and the reimagining of Eastern Europe* (Stanford 2020).

Colofon

Home Academy geeft hoorcolleges uit voor thuis en onderweg. Direct te downloaden of onbeperkt te beluisteren in de Home Academy Club. Interessante onderwerpen, van geschiedenis tot natuurwetenschappen, voorgedragen door boeiende sprekers. Zo kan je kennis opdoen in de auto, in de trein, op de fiets of thuis op de bank. Download de Home Academy app voor het beluisteren van onze hoorcolleges op een mobiel of tablet.

Kijk verder op www.home-academy.nl

Uitgave Home Academy Publishers
Middelblok 81
2831 BK Gouderak
Tel: 0182 – 370001
E-mail: info@home-academy.nl

Opname	Bob Kommer (najaar 2023)
Stem Inleiding	F.C. van Nispen tot Sevenaer
Muziek Intro	Cok Verweij
Mastering	Frits de Bruijn
Vormgeving	Floor Plikaar

© Hoorcollege Copyright 2024 Home Academy Publishers B.V.
ISBN 978 90 8530 259 9
NUR 686, 77, 78

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaand schriftelijk toestemming van de uitgever.